

DĚJINY ŽĎÁRU

NAD SÁZAVOU

DĚJINY
ŽĎÁRU
NAD SÁZAVOU

I

1252-1617

Napsali

Dr METODĚJ ZEMEK

Dr ANTONÍN BARTUŠEK

1956

KRAJSKÉ
NAKLADATELSTVÍ
HAVLÍČKŮV
BROD

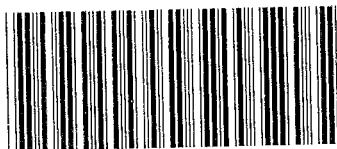
*K vydání nových dějin
města Žďáru nad Sázavou*

Zájem občanů města Žďáru nad Sázavou o historii jejich obce i kulturní požadavky nových jeho přistěhovavších se obyvatelů vyžadovaly, aby se místní národní výbor zabýval vydáním díla, které by bylo kulturním přínosem nejen s hlediska obce samotné, ale celého okresu a kraje, a jež by seznámilo celou naši veřejnost s bohatými dějinnými událostmi Žďáru od jeho založení až do dnešní, na převratné události tak významné doby, znamenající pro naše město revoluční převrat, v jeho dějinách nebývalý.

Rada místního národního výboru se rozhodla v roce 1953-54 v zájmu lidu a ve snaze o zajištění trvalých hodnot kulturního a dějinného významu postarat se spolu s musejní komisí a za pomoci odborných pracovníků o vydání nových dějin města Žďáru, aby se tak nynější i příští pokolení seznámilo s bohatou minulostí obce, poznalo její vznik, růst, bídu a ponížení a v poslední době rozmach socialistické výstavby.

Jen málokteré město se může pochlubit takovou minulostí, jako má Žďár a také tím, že bohaté prameny, z kterých je podklad k dějinám čerpán, jsou zachovány. Málo měst velikosti Žďáru se stává městem celostátního významu, středem průmyslu Českomoravské vysočiny, důležitým místem v republice. Proto si také zaslouží, aby vše, co je o něm známo, bylo uveřejněno a zachováno dalším věkům k poznání, zvláště pak dnešní období rozmachu a budování, nová doba bez pánů a žebráků, doba industrialisace a socialismu, kdy dělník již nehrbá záda, kdy z kláštera a zámku nevychází strach a ponížení, kdy jejich budovy slouží rozkvětu kultury a poznání.

Místní národní výbor ve Žďáře nad Sázavou připravuje vydání dějin co nejpečlivěji, neboť si je vědom toho, že dějiny našeho města budou sloužit lidu, jsouce ukázkou života občanů v období posledních 700 let, budou připomínat boj lidu o práva a svobodu, seznámí nás s kulturou

255107975

Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze

H-41 / 57

a uměním starým i s dobou novější, kdy pracující člověk tvoří novou historii města, historii pokroku a kultury patřící všem, a kdy se ve Žďáře opět tvoří hodnoty celonárodního významu.

Je mnoho nedostatků, které souvisejí se zrodem nového města, mnoho potíží, mnohdy nejsou zkušenosti, ale přesto je zde vůle vykonat nejen pro město, ale pro celý náš národ vše, aby se nám lépe žilo, abychom si vytvořili radostné prostředí a uspokojili stále rostoucí hmotné a kulturní potřeby našeho lidu.

Město spolu s národním podnikem ŽDAS buduje nové sídliště, místní národní výbor zřizuje nové jesle, mateřské školy, staví novou budovu střední školy, zřizuje parky, nové komunikace, vodovod, kanalisaci. Přesto však nejsou ještě úplně splněny požadavky a nároky občanů týkající se bytové, kulturní, zdravotní a ostatní výstavby.

Naše město je staré 700 let a za tato staletí bylo vybudováno tak, jak jsme je viděli ještě v roce 1948. Město s počtem 3.500 obyvatel zvětšilo se za pouhých 6 let o nové sídliště s více jak polovinou obyvatel starého Žďáru. Tento veliký přerod možno uskutečnit ve všech ohledech za několik let. Odstranit všechny nedostatky, jak bychom si jistě všichni přáli, není však možné za tak krátkou dobu. A proto se musíme ještě nyní spokojit s některými opatřeními, která plně nevyhovují pohodlí lidí, avšak je povinností nás všech, abychom se v krátkém čase s nedostatky vyrovnali. Krajský, okresní a místní národní výbor je si vědom důležitosti Žďáru a stará se o jeho plánovaný rozvoj jako o prvořadý úkol celého Jihlavského kraje.

Historii tvoří lid, a my chceme, aby dnešní doba byla psána trvalým písmem do dějin našeho národa i města, neboť lid se stal tím závažným činitelem, který rozhoduje o všem, a také o našem městě, jeho rozkvětu a budoucnosti. A lid je také zárukou, že Žďár se stane městem krásným, bohatým a šťastným, se šťastnými lidmi a uvědomělými občany naší krásné vlasti.

Ať uzkvétá, mohutní naše město, ocelové srdce naši drahé Vysočiny, a stane se šťastným domovem nám i budoucím.

VLADIMÍR KALAS
PŘEDSEDA MNV VE ŽĎÁŘE
NAD SÁZAVOU

Čtoucím pozdrav

Dnešní Žďár nad Sázavou, který ve svém klášteře hostil původně cisterciácký řád, šířící ve své době moderní a pokrokové názory na rozvoj zemědělství, na problém rybníkářství, spolu s novými stavebními směry, má opravdu bohatou minulost, kterou mu mohou závidět i mnohá důležitější a větší města.

O první kolonizační činnosti, o původu klášteře, zvaného Studnicí Panny Marie, o založení městečka a jeho původních osudech poučuje zajímavá kronika Jindřicha Heimburského z doby kolem roku 1300, naposledy otištěná v Pramenech dějin českých¹ Josefem Emlerem; v téměř svazku Pramenů se můžeme poučit z Letopisu žďárského menšího o rozrodu zakladatelů, který má za účel dokázat, že rod pánů z Kunštátu je přímým a bezprostředním nástupcem rodu Bočka z Obřan.²

Jinak hlavním pramenem zůstával pro všechny dosavadní dějiny poslední žďárský opat Otto Steinbach z Kranichštejna svými spisy *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten aus dem Archive des gräflichen Cistercienserstifts Saar in Mähren*³ a *Hundert fünfzig Urkunden zur diplomatischer Sammlung historischer Merkwürdigkeiten*, kde shrnul a vydal tiskem všechny nejdůležitější listiny, vztahující se k založení, růstu a úpadku klášteře.

Dalším zdrojem poznání je kopiář listin žďárského klášteře, zvaný *Codex Sarensis*, do roku 1878 chovaný ve Štokholmu, dnes uložený ve Státní archivu v Brně. Vznikl roku 1513⁵ za opata Víta a je stále nepřetržitým zdrojem poznání klášterních listů a listin od počátku 16. století; původní listiny klášteře chová dnes Státní archiv v Brně v oddělení zrušených klášterů; zčásti možno čerpat zprávy z inventáře dr. Jindřicha Šebánka,⁶ část jich najdeme v IX. svazku Archivu českého Vincence Brandla (*Listiny klášteře žďárského z let 1409—1529*).⁷

Ve státním archivu v Brně možno také mnoho poznatků k vývoji

města nashromážditi v pozemkové knize žďárského kláštera z let 1584 až 1643. Také o mnohém zpraví tam Bočkova sbírka listin.

Není třeba připomínat, že mnoho zpráv je i ze zemských desk, z knih púhonů; dalšími prameny jsou tyto archivy: Státní ústřední archiv (zvláště ke sporům městečka s biskupstvím) a Státní archiv v Uherském Hradišti, pobočka v Kroměříži (bývalý arcibiskupský archiv), jehož bohaté kopiáře skytají nepřeborné množství zpráv, objasňujících celé pozadí urputného sporu kláštera i městečka s olomouckým biskupstvím, jakož i Městský archiv v Brně, který v Mitrouského sbírce chová opisy listin, listů a aktů kláštera z let 1611—1784.

Pro dobu od počátku 17. století se stává novou studnicí zpráv archiv cisterciáckého kláštera v Oseku, uložený dnes ve Státním archivu v Lito-měřicích. V neposlední řadě posloužil i městský archiv Žďáru, především svými listinami, které tiskem vydal již dr Bedřich Drož.⁸

K poznání hospodářského stavu kláštera v 15. století zůstávají nepřeborným zdrojem nejstarší žďárské urbáře z let 1407, 1462 a 1483, z nichž se dovídáme o rozvoji městečka v době předhusitské, jakož i o vývoji po husitských válkách, o počtu poddaných, seznamujeme se s tehdejšími měšťany i podruhy a můžeme si učinit představu o jejich životní úrovni na základě dodávek stanovených vrchností.

*

Dějiny města i kláštera na počátku tohoto století zpracoval žďárský lékař dr Bedřich Drož a vydal pod názvem Dějiny kláštera a města Žďáru na Moravě,⁹ které jsou v podstatě přepracováním staré práce Steinbachovy. Leč přesto dílo vykonalo své poslání, neboť se stalo prvou rukověť k poznání osudů města, šířilo zájem o minulost jeho i kláštera a burcovalo síly k záchraně všech početných historických památek. Dr Drož si získal opravdových zásluh o historii města, neboť vedle zmíněných dějin vydal i celou řadu drobnějších studií z minulosti města i kláštera. Jeho práce je tím obdivuhodnější, že se jí chopil jako amatér, neboť svým povoláním byl vlastně lékař. Jeho zásluha se zvětšuje ještě tím, že svou radou a podnětem vyburcoval obyvatelstvo k vytvoření dnešního musea.

Nové poznatky shrnul J. F. Svoboda ve žďárském okrese Vlastivědy moravské,¹⁰ v kterém pilnou historickou prací snesl velké množství nového materiálu, jímž obohatil dosavadní počáteční poznání dějin města i kláštera Žďáru.

Vedle toho je celá řada studií, které si všimaly jednotlivých úseků minulosti této slavné komunity a historie tohoto města. Na ty odkazujeme v textu samém, toliko se zde zmíníme o studii A. Altrichtera, Die Zisterzienser in Mähren bis Karl IV.,¹¹ která se snaží podat vývoj jednotlivých klášterů na Moravě v historickém růstu řádu u nás, aniž při tom dbá vždy pravdivého výkladu některých, zvláště národnostních skutečností.

*

Při své studii jsme si rozdělili práci tak, že dr Metoděj Zemek zpracoval hospodářské a politické poměry města a kláštera, kdežto dr Antonín Bartušek přihlížel k umělecko-historickému vývoji obou těchto celků; tyto statě jsou tím důležitější, že výtvarnou stránkou se dosud nikdo monograficky nezabýval.

Naši snahou při tom bylo zasadit všechno dění, at hospodářské nebo umělecké, v městě i klášteře do celkového vývoje u nás a do celkového vývoje linie cisterciáckého řádu. Stalo se tak z toho důvodu, abychom lépe osvětlili život města i kláštera a tím ukázali na celostátní význam tohoto místa na pomezí Českomoravské vysočiny jak po stránce hospodářské a politické, tak i umělecké.

Na konec je naší milou povinností poděkovat všem správám uvede-ných archivů za jejich bezpříkladnou ochotu při zapůjčování studova-ného materiálu. Děkujeme také architektu J. Hyzlerovi za zhotovení plánu zámku, městského kostela a situace nejstaršího osídlení.

V neposlední řadě vzdáváme dík místnímu národnímu výboru ve Žďá-ře nad Sázavou v čele s předsedou Vladimírem Kalasem a okresní mu-sejní komisi, především Ing. Josefu Pohankovi, za jejich péči a snahu spojenou s vydáním těchto dějin.

Předkládajíce takto veřejnosti první díl celkových dějin města a klášte-tera, uzavřeli jsme zpracování rokem 1617, neboť je to uskutku konec jedné historické fáze v souvislosti s povýšením městečka na město a s prv-ním zrušením cisterciáckého kláštera.

V dalším díle si všimneme obou celků v době velkých hospodářských a kulturních proměn 17. a 18. století a ukončíme jej zrušením kláštera roku 1784.

Třetí díl bude zahrnovat osudy města v době národního obrození, všimne si hospodářského života 19. století, tehdejších vlasteneckých městských spolků, důkladně osvětlí počátky dělnické třídy, její rozvoj, úsilí a boje za první republiky a posléze uzavře celé souborné dílo za-

chycením nového rozmachu Žďáru s novým velkým budováním průmyslu a kulturních zařízení v nové epoše města.

Na konec nemáme jiného přání, než aby tyto dějiny Žďáru nad Sáz. byly podnětem nové lásky k městu a jeho památkám, lásky tvořivé a budující, která se neleká obtíží v pevné víře a v naději na lepší zítřek celé Českomoravské vysočiny.

Ve Žďáře nad Sázavou v srpnu 1954.

METODĚJ ZEMEK
ANTONÍN BARTUŠEK

* I *

1252-1617

ŽDÁRSKO NA ÚSVITĚ DĚJIN

Máme-li osvětlit minulost Žďáru a celého jeho okolí, pak si nezbytně na prvním místě musíme uvědomit, že jde o pomezí kraj Českomoravské vysočiny u pramenů řeky Sázavy; a proto lze právem očekávat, že osídlení se dlouho tomuto území vyhýbalo, dávajíc přednost půdě hostinnější, která práci jí věnovanou odměňovala výtěžkem snazším a hojnějším, nežli tvrdá a hubená půda Českomoravské vysočiny.

Ve shodě s tím jsou i fakta archeologická. Bylo sice na Žďársku nalezeno několik kamenných nástrojů, které by mohly být pokládány za stopy lidského života již v době neolithické, ale jejich snadná přenosnost, pro kterou sem mohly být zavlčeny z důvodů buď pověrečných nebo praktických teprve v době poměrně pozdní odjinud, nedovoluje činit závěr, že náš kraj byl snad osídlen již v době kamenné.¹

Žďársko bylo tedy osídleno poměrně pozdě a výklad tohoto zjevu je nasnadě. Ležít na samé hranici zemské, která i tu, kde Čechy sousedily s Moravou, obydlenu kmenem téže národnosti a od roku 1028 politicky s nimi spojenou, byla dlouho porostlá širokým pásem pohraničního hvozdů. Tuto skutečnost potvrzuje i kronika Jindřicha Heimburského, jež jasně dokládá, že se tu všude rozkládal les. A že les byl tehdy obvyklým zjevem v těchto končinách svědčí i zakládací listina kláštera třebského² k roku 1101. Dodnes se zachovaly zbytky tohoto přirozeného opevnění zemského v rozsáhlých žďárských lesích, které donedávna kol Žákovy hory tvořily prales.

I když snad tyto lesy nebyly docela souvislé a bez míst světlejších, průchod jimi znesnadňovaly, ačli jej neznamenaly vůbec, nejen houštiny, v nichž se rozbujelo stromoví, nekrocené zásahem lidské ruky, ale i četné bažiny. Tomuto území se vyhýbala i nejdůležitější komunikace, spojující Čechy s Moravou, totiž t. zv. haberská stezka, která směřovala od Kolína k dnešnímu Havlíčkovu Brodu a k Jihlavě, a která ještě roku 1101 byla zvána jako uzounká a velmi těsná pěšina.³ Procházela tu však druhá důležitá cesta libická, zvaná dle Libice u Chotěboře; touto cestou se přicházelo od Vilémova k Libici přes Přísečno a na Novou Ves, kudy

jde dnes silnice; odtud zabočila cesta k východu a přešla u mlýna Bezlejova pohodlným brodem přes Doubravici, aby po jejím pravém břehu se dostala do Libice; odtud šla dále nahoru blízko pravého břehu na Dolní Sokolovec a k Bíleckému rybníku; potom u samého pravého břehu Doubravice k Sobinovu a na Ransko až k Vojnovu Městci; dále pak směřovala po pravém břehu potoka Polné na ves Polničku, aneb po nynější silnici na Škrdlovice a Stržanov až ke Žďáru, odtud pak se ubírala nejspíš k Sazomínu do údolí Oslavy.⁴

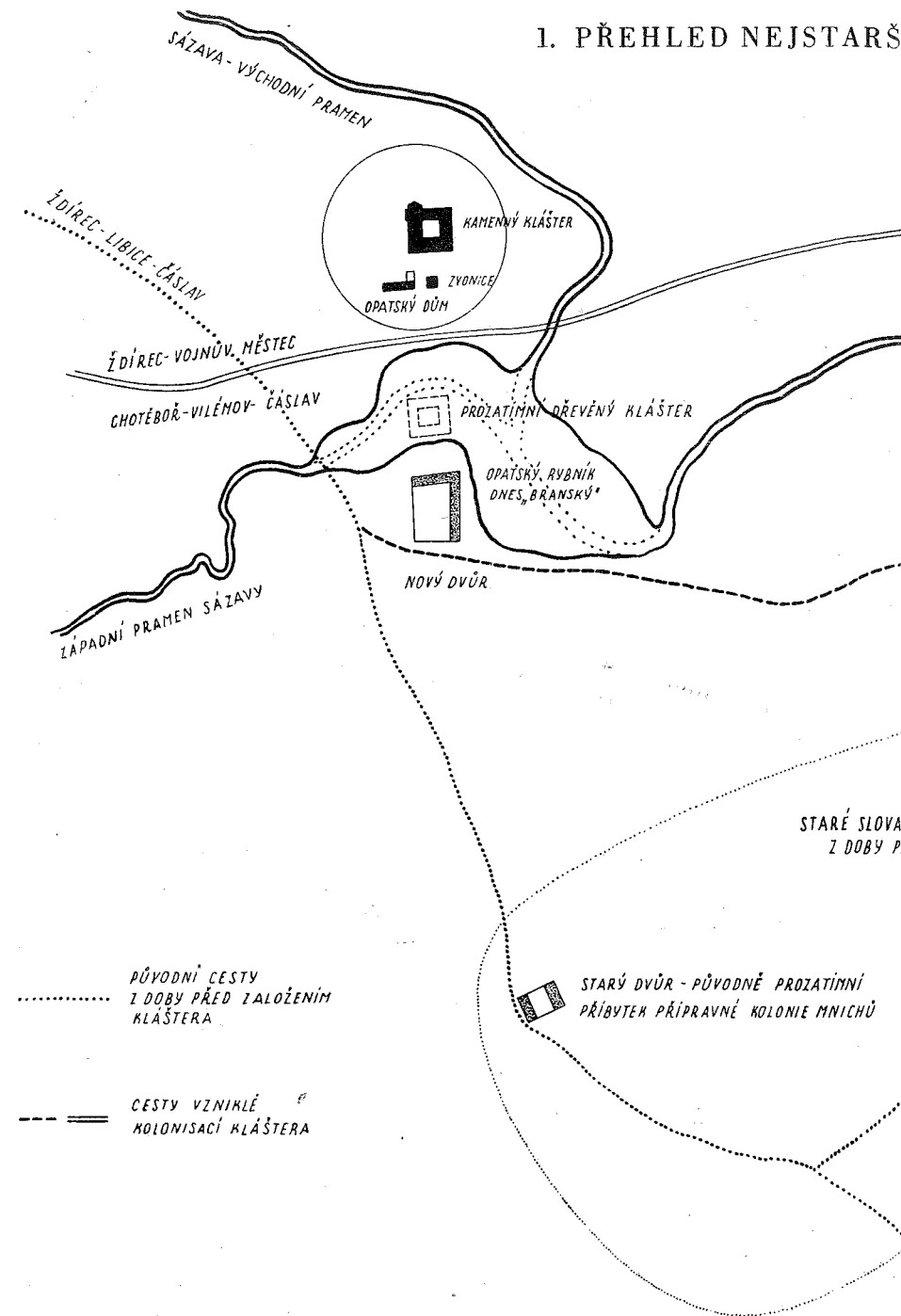
Tuto cestu připomínají staré prameny v souvislosti s tak zvaným újezdem libickým.⁵ Zmíněný újezd byl totiž v nejstarší době v majetku zeměpanském. Kníže Soběslav I. (1125–1140) jej brzy po svém nastoupení daroval olomouckému kostelu. Dle svědectví biskupa Zdíka (1126 až 1150) udělil kníže olomouckému kostelu »štedrou almužnu, totiž újezd Ljubjac s lesem ležícím mezi župou čáslavskou a brněnskou.«⁶

Listinou vydanou kol roku 1144 potvrzuje kníže Vladislav II. k žádosti výše jmenovaného biskupa olomouckého kostelu újezd Ljubjacký, jenž prý od knížete Soběslava byl tomuto kostelu s odevzdáním rukavice darován »v lese, který leží mezi čáslavskou a brněnskou župou, a v jehož části přebývají lidé, kteří se jmenují stráž (ztras), a jejichž povinností bylo hlídati jistou cestu, aby nikdo bez zvláštního nařízení knížete po ní nechodil, vchází do země české aneb z ní vychází, tak aby oddáni jsouce této službě, od žádného knížete nebyli potahováni k stavění hradů aneb k hotovosti zemské. Aby však (dokládá listina hned k tomu) hranice tohoto újezdu nepřišly potomkům v pochybnost, dali jsme je v tomto listě poznamenati. Jsou pak tyto: Kamenice se strany jedné, s druhé strany cesta Ljubětina, naproti Moravě voda, jež slove Oslava.«⁷

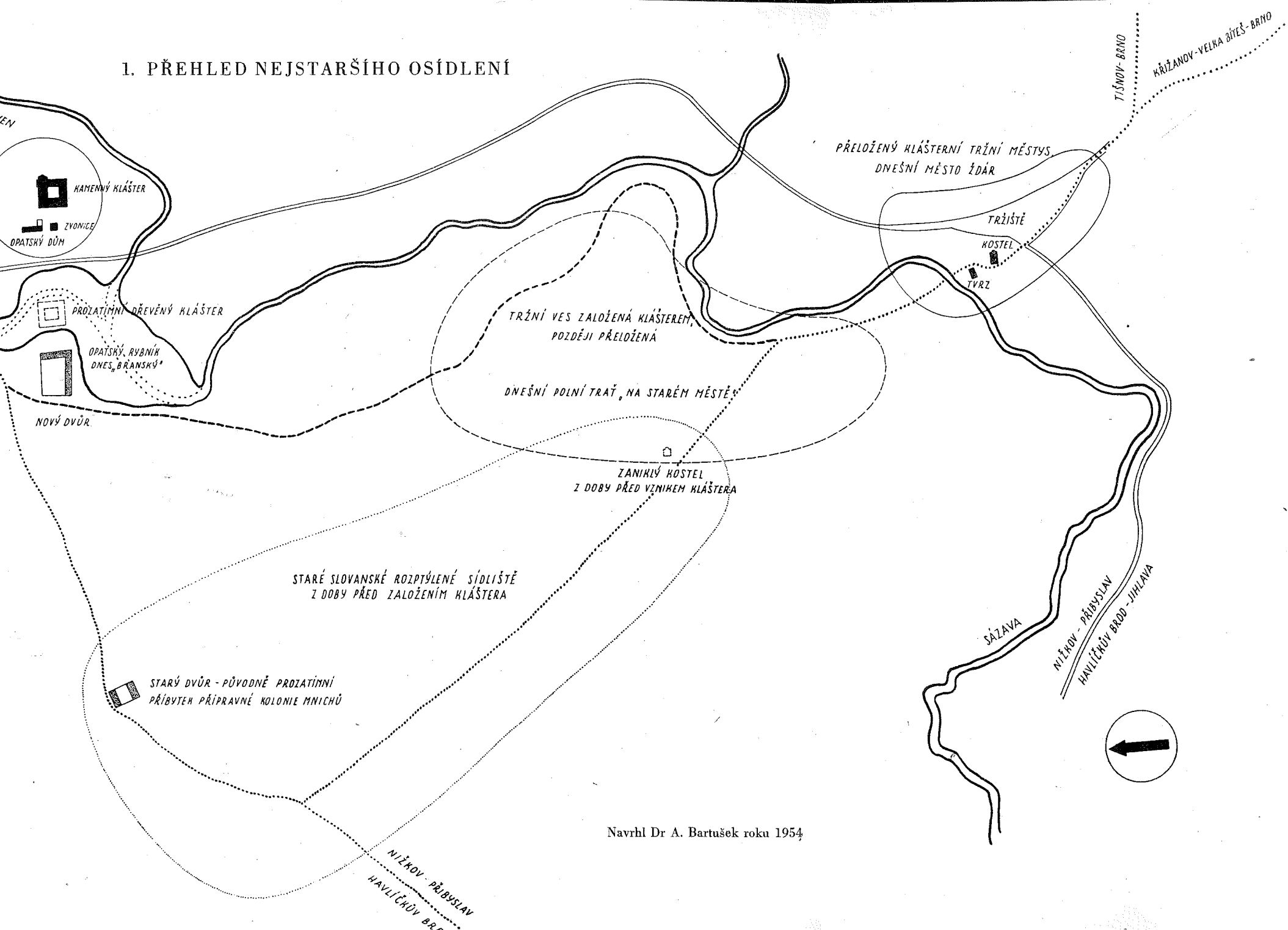
To vše ukazuje, že šlo o poměrně důležitou cestu, byť i ve svém významu se nemohla srovnávat se zmíněnou již cestou haberskou nebo se severní stezkou zvanou Trstenickou. Přesto však byla i tato stezka důležitým spojovacím článkem mezi tehdejšími Čechami a Moravou. Z toho také plyne, že i původní osada Žďár ležela na důležité obchodní tepně mezi českým a moravským územím, jak tomu nasvědčuje i starobylý kostelík sv. Vojtěcha, o němž bude řeč v kapitole o Žďáře.

Jak již zjevně z citovaných listin, zmíněné stezky byly střeženy obrannými strážemi. Ty měly za povinnost pozorně ostříhat hranice a konat hlídky po krajině. Kdyby se blížil nepřítel, měly ho zdržovati zákopy a záseky a znameními ohně s výšinou upozorniti další kraj na blížící se nebezpečí. Jinou jejich povinností bylo udržovat v pořádku zemské stez-

I. PŘEHLED NEJSTARŠÍ

1. PŘEHLED NEJSTARŠÍHO OSÍDLENÍ

Navrhl Dr. A. Bartušek roku 1954

ky, dále chránit kupce, s náklady se ubírající, a doprovázeti je. Za tyto služby byli zproštěni všech dávek a zemských robot a byli osvobozeni od účasti na válečných výpravách nebo na stavbě zemských hradů. Jako privilegium měli výsadu, udělenou jim od panovníků i od majitelů pomezního hvozdu, pobíratí užítky z celé pohraniční krajiny s tou výhradou, že budou šetřit lesů, a že je nebudou mýtit ani z nich dělati pole.

Dle zmíněných listinných dokladů rozkládal se tedy mezi župou česlavskou a brněnskou na území Českomoravské vysočiny pohraniční les, ve kterém žili lidé, jimž se všeobecně říkalo »stráž«, a kteří byli povinni opatrovat zemské stezky.

Strážní funkci takovými lidmi obydlených osad nasvědčují i názvy mnohých míst ve zdejší kraji jako Strážov, Strážez, Strážný vrch a pod. Je samozřejmé, že osady u této zemské stezky vznikající — můžeme-li je vůbec zvatí osadami — byly maličké, byly to vlastně toliko dvorce, jejichž obyvatelé se živili většinou lovem a chovem dobytka.⁸

Otázka, komu patřily tyto kraje hlubokých hvozdu — byť i víme, že z rukou zeměpanských se újezd dostal do moci olomouckého kostela a pak do moci místního feudála, jak bude řečeno v další kapitole — je za vylíčených poměrů čistě theoretická. V dobách, kdy každá z obou sousedících zemí, Čechy a Morava, poslouchala jiného panovníka, nepatřil hvozdu, činicí mezi nimi přirozenou hranici, vlastně nikomu, neboť každému z obou sousedů záleželo v zájmu vlastní bezpečnosti na tom, aby les ve své původní šíři zůstal nedotčen. Tato zásada nemohla ovšem platit natrvalo, neboť již před počátkem většího rozmachu vnitřní kolonisace mohla knížata z obou stran užívat tohoto hvozdu aspoň lovem a jistě již velmi brzy se také začínal do jeho nitra z Čech a Moravy tlačit údolími vodních toků přebytek obyvatelstva, jemuž staré osídlení v krajích níže položených nepostačovalo. Rozumí se pak samo sebou, že nárok na vykloučený les si činil onen kníže, jehož lidé obsadili vymýcené části dřívě.⁹ Hranici v novějším slova smyslu se pak stávala pomyslná čára asi uprostřed hraničního hvozdu zájmové sféry obou sousedů. Jižněji běžela po řece Jihlavě,¹⁰ v těchto končinách byla dělítkem Sá-zava¹¹ a celé rozvodí kol Žákovy hory a pak Žďárské hory, severněji pak Svitava, která byla hranicí obou území již v době Kosmově.¹²

Avšak území, kde vznikl Žďár — zvláště klášter — ještě dlouho v historické době se počítalo k Čechám, stejně jako klášter se považoval za součást pražské arcidiecese, jak o tom bude zevrubněji pojednáno až na jiném místě.

* II *

ZALOŽENÍ A POČÁTKY KLÁŠTERA
A SÍDLIŠTĚ ŽĎÁRU

*V roce, v němž třinácté století končí svůj běh,
já, Jindřich, prostý mnich, kroniku počínám psát
pro mnichy ve Žďáře, ať doví se konečně všichni,
ti, kteří vedou nás, i kdož jsou v poslušné kázni,
mužové, starci též, mládenci i hoši drobní,
o tom, jak založen klášter nám všem tak milý . . .*

Jindřich Heimburský,

Letopis žďárský větší, FRB, II., str. 521, v. 1—6

1. JAN Z POLNĚ

Tak prostě a nepatheticky, avšak s příděchem zbožné idealisace a naivity, jak ani jinak nemůže být u písemného projevu tohoto druhu v době, kdy »třinácté století končí svůj běh«, tak začíná a rozvíjí své kronikářské předivo jeden z těch letopisců, o nichž ani skoro nevíme, kde začíná a končí jejich životní běh, tak jsou skoupi na slovo o sobě. Ale jeho zásluhou a přízní dalších století, dělicích naši dobu od jeho, nám bylo zachováno poměrně podrobné vylíčení vzniku a prvních osudů cisterciáckého kláštera ve Žďáře.

Kronikář Jindřich Heimburský, jak ho nyní nazýváme, pisatel kroniky o počátcích a dalších osudech tohoto kláštera až do konce třináctého století, podal ve své kronice určitě na přání svých představených a fundátora kláštera způsobem spíš prostým než literárním a latinou spíš užitekovou a klášterní než klasickou, obšírné vylíčení událostí, které se sběhly v souvislosti se založením kláštera žďárského. Netušil, že tím

velmi poslouží jednou budoucímu historikovi, zabývajícímu se postupem naší středověké kolonisace a počátky našich šlechtických rodů i tomu, kdo bude chtít sledovat počátky a časnou výstavbu tohoto kláštera.¹

Žádný z našich cisterciáckých klášterů nemá nic podobného, co pro Žďár znamená tato kronika, ač byly mnohé daleko významnější, než tento klášter v odlehlé pomezí krajiny na hranicích Čech a Moravy, u pramenů řeky Sázavy.

Popud k založení kláštera vyšel — jak bylo v té době pravidlem — od šlechtice, vlastního značný lesní majetek, získaný buď výsluhou za služby panovníkovi, či dědictvím po otci, který jej rovněž nemohl získat jinak, než jako odměnu za služby v úradě nebo zeměpanském vojsku. Cisterciácký řád v době, do níž první založení žďárské spadá, měl už za sebou přes sto let významných osudů a ještě stále velkou energii, kterou nasazoval převážně k úkolům kolonizačním a byl oblíben i u nás, neboť představoval poměrně levný a zkušený živel kultivační a kolonizačnický.²

Církev tehdy bojovala svůj boj o duchovní moc, o svůj universalismus. Cisterciáci byli v tomto boji jakýmsi předním vojem, vojskem, obsazujícím ty nejtěžší posice. A boj byl veden vskutku s vážností, jež vzbuzuje úctu a obdiv, povážíme-li co znamenaly naše pohraniční hvozdy nebo prales, pokrývající Českomoravskou vysočinu pro způsob kolonisace až do té doby obvyklý.

Pro lepší porozumění dalšímu hospodářskému i uměleckému vývoji žďárského kláštera, je třeba se podrobněji zabývat vznikem a zásadami cisterciáckého řádu. Cisterciáci jsou vlastně reformovaným řádem benediktinickým.³ Za svůj vznik děkují oněm nespokojencům z jeho řad, kteří v počtu dvaceti osob v čele s opatem Robertem opustili roku 1098 klášter v burgundském Molesme a odešli do bažinatého a lesnatého údolí v okolí Dijonu, kde hodlali založit nový klášter v úmyslu žítí v něm přesně tak, jak prikazovala řehole sv. Benedikta z Nursie.

Toto odhodlání způsobilo obyvatelům nového kláštera, nazvaného později latinsky Cistercium, francouzsky Citeaux, mnoho nepříjemností od jejich bývalých spolubratří, kteří si už po roce vynutili návrat opata Roberta do Molesme. Aby zabezpečil trvání jejich nového domova, byl nucen Robertův nástupce opat Alberich vymoci si na papeži Paschalu II. 19. října 1100 přijetí pod papežskou ochranu s příkazem, že nikdo nemá práva nic měnit na jejich způsobu života, ani je jinak rušit v jejich vnitřní činnosti. Tím bylo také právně zaručeno trvání kláštera. Fakticky

byla jeho existence zabezpečena teprve roku 1112, kdy Bernard, syn Teulinův z Fontaines u Dijonu, vstoupil do něho se svými 30 druhy, a kdy novými příchozími byly vyplněny mezery v řadách starých jeho členů, prořídilých smrtí těch, kteří nevydrželi namáhavý a odříkavý způsob života v nezdravém údolí. Nový dorost zabezpečil také i vznik nových klášterů, zařízených zcela podle vzoru citeauxského a tím i šíření řádu. Tak roku 1113 vzniká klášter La Ferté, roku 1114 klášter Pontigny a roku 1115 kláštery Clairvaux a Morimond. Již samo jméno cisterciáckého řádu ukazuje, že jeho program se neliší nikterak od programu prvních mnichů citeauxských. I oni ve snaze do písmene zachovávat usnesení původní Benediktovy řehole odmítali vše, o čem buď v ní nebo v životopise tohoto světce nebylo zmínky. Tak odmítali i rentovní hospodaření, obvyklé již po staletí v řádu benediktinském. Mniši měli si vydělávat prostředky k živobytí vlastní prací a nikoliv žít bezpracně z dávek, odváděných poddanými sedláky, nájemci mlýnů, pekáren a domů. Mniši měli žít způsobem co nejprostším⁴ a jejich potřeby měly být co nejmenší. Jejich potravou měla být strava rostlinná, dále ryby a víno, jejich šatem hrubá a nebarvená látka, kterou si pro svou potřebu vyráběli burgundští sedláci, a která pro svůj vzhled dala cisterciákům název šedých mnichů. Poněvadž sv. Benedikt z Nursie neměl ve svém majetku kostelů, oltářů a pohřebišť, mniši zříkali se též i působení v duchovní správě. Jejich kostely měly být svatyněmi, nepřístupnými lidu. Také jejich vnitřní zařízení mělo být prosté. Až na stříbrné a pozlacené kalichy nemělo být v kostele předmětů, zhotovených z drahých kovů, ani hedvábných a vyšívaných bohoslužebných rouch. Aby nebyli rušeni ve svém životě, zřekli se cisterciáci i vyučování, třebaž to dovolovala Benediktova řehole, a spokojili se jen prokazováním milosrdných skutků, jako pohostinstvím a almužnictvím.

Měly-li být tyto zásady uskutečňovány v životě všech cisterciáckých klášterů, pak bylo nutno vytvořit potřebnou organizaci. Na rozdíl od benediktinských klášterů, z nichž každý se ubíral vlastní cestou, bez zřetele na druhý sesterský klášter, tvořily cisterciácké kláštery na venek pevný organizační celek. Podle zásad, stanovených v ústavní řádové listině, zv. »Charta caritatis«, vydané roku 1118 třetím opatem citeauxským Štěpánem Hardingem po poradě s opaty ostatních klášterů, chtějících žítí podle jeho vzoru, měl v čele řádu státi opat citeauxský jako jeho generál, řádová soudržnost pak měla se utvrzovat konáním ročních opatských shromáždění v Citeaux, t. zv. generálních kapitul,⁵ jichž byli

v zásadě povinni se zúčastnit představení všech klášterů, a jež byly nejvyšší řádovou správní, soudní a zákonodárnou instancí.

Vnitřní organizace řádu se zakládala na principu filiačním: klášter, který vyslal konvent do nově založeného kláštera, stával se tomuto klášterem mateřským a jeho opat otcem svého filiálního kláštera, jež byl povinen aspoň jednou v roce visitovat. Byl povinen též předsedati volbě jeho opata, přijímati jeho resignace nebo ho sesazovati, zkrátka vykonávat pravomoc, kterou dosud měl v benediktinských klášterech diecéšní biskup. Skutečnost, že biskupové se spokojovali s omezením své pravomoci, a že se nestavěli proti šíření cisterciáckých klášterů ve svých diecésích, měla svou příčinu v resignaci cisterciáků na působení v duchovní správě. Tím bylo také umožněno rychlé šíření řádu, který už roku 1130 čítal na 70, roku 1140 na 160, koncem století dvanáctého přes 500 a koncem první čtvrti století čtrnáctého přes 700 klášterů. Vzrůst řádu byl ostatně také umožněn tím, že založení cisterciáckého kláštera nebylo nijak nákladné.⁶ Stačilo, když jeho zakladatel disponoval pustými a nevdělanými plochami půdy, jejichž přeměna v pole, luka, vinice, rybníky a ostatní kultury zemědělského a hospodářského podnikání byla už jen záležitostí cisterciáků samotných. Šíření cisterciáckého řádu umožňovala nejen náboženská horlivost dvanáctého století, nýbrž i nepřekonatelná osobnost prvního opata clairvauxského Bernarda, syna již uvedeného Teulina z Fontaines u Dijonu, který jako význačný činitel v náboženském a politickém životě své doby dovedl západní země nadchnout pro svůj řád, jemuž asketickou resignovaností a nadšením pro mariánský kult vtiskl ráz svého ducha.⁷ Jeho vynikající osobnost zatlačila také do pozadí postavy řádových zakladatelů Albericha a Štěpána tak, že navenek slul cisterciácký řád řádem sv. Bernarda.

Vzrůst cisterciáckého řádu byl umožněn i poměrně velkou nezávislostí jeho klášterů na biskupské moci. A klášterům je zaručena nejen »Charta caritatis«, potvrzená roku 1119 papežem Kalixtem II., nýbrž i několik papežských privilegií, omezujících stále více nad nimi biskupskou pravomoc. Tak Innocenc II. zakázal biskupům povolávat cisterciácké opaty na synody, leč by se jednalo na nich o věcech víry, a osvobodil cisterciácké kláštery od pláčení biskupských desátků ze statků, které měly ve své režii. Roku 1152 svolil pak papež Evžen III., že řeholníci mohou za interdiktu konati bohoslužby v kostele tichým hlasem, za zavřenými dveřmi a v nepřítomnosti exkomunikovaných. Podle svolení papeže Alexandra III. z roku 1169 měl cisterciácký opat právo zbaviti

klatby ty veřejné násilníky, kteří vstoupili do kláštera. Aby biskupové nezneužili nějak své pravomoci, nařídil týž papež, že nemají žádati od opatů při jejich svěcení slibů, odporujících řádové svobodě. Když biskup po trojím vyzvání odepřel uděliti svěcení nově zvolenému opatovi, měl opat právo je přijmout od některého jiného biskupa. Jestliže tímto ustanovením byla značně omezena pravomoc biskupa nad cisterciáckými kláštéry, byli zákazem papeže Lucia II. z r. 1184, vyhlášováni na příslušníky řádu jakékoliv tresty, vlastně cisterciáci nadobro vyňati z biskupské pravomoci. Od roku 1186 byl omezen vliv episkopátu na kláštéry ustanovením papeže Urbana VIII., že opati směji vykonávat svůj úřad i bez svěcení, odepřené jim biskupem, a že v době uprázdňení jeho stolce směji přijímat různá svěcení a žehnání od sousedních biskupů, a že cizí biskupové, procházející klášterním územím, mohou kdykoliv tu světit mnichy na kněze, žehnat posvátné nádoby a roucha. Podle ustanovení téhož papeže nesměl nikdo poháněti cisterciácké mnichy před světský soud, koncily, synody a jiná shromáždění, ani přicházet do jejich klášterů, aby tu uděloval svěcení na kněze, světil křížmo, proděnával pře nebo svolával veřejná shromáždění. Proti přehmatům se strany papežských legátů byly cisterciácké kláštéry zabezpečeny ustanovením papeže Honorio III. z roku 1219, že legáti nemají od nich žádati peněžitých dávek nebo masitých pokrmů a bez zvláštního papežova rozkazu⁸ uvalovati na ně exkomunikaci, suspensi nebo interdikt. Volný přístup nových členů do klášterů neměli ztěžovati podle ustanovení téhož papeže arcijáhni požadavkem t. zv. úmrtních peněz, s nímž se obraceli na kandidáty cisterciáckého řádu.

Tento krátký výklad byl nutný pro poznání, jak nový řád byl papeži podporován, aby spolu s nově vzniklým řádem premonstrátským přivodil obrodu zkomírající církevní disciplíny a především vytvořil vhodné předpoklady pro rozšíření katolické církve po celé Evropě.

Jako řád hospodářský, jak bylo řečeno, pečoval pomocí vlastních sil — t. zv. konvršů — o rozvoj hospodářských velkostatků, rybníkářství, jakož i o rozmach stavitelství. Pro nedostatek vlastních sil počal však řád zásadu výhradního používání konvršů jako pracovních sil pomalu opouštět. Tak roku 1208 se usnesla generální kapitula na povolení, že kláštéry směji dát do nájmu půdu málo výnosnou, nebo příliš vzdálenou. Klausule, že si mají kláštéry vždy k tomu vyžádati u ní zvláště souhlas, byla však brzy odstraněna. O sedm let později dovoluje generální kapitula klášterům získávati dokonce pole, vinice, pekárny, mlýny, tedy

hospodářské objekty, nesloužící přímo jejich hospodářské potřebě, dostanou-li se jim darem. Ale už roku 1216 dovolila, že kláštéry směji je získávati také jiným způsobem, tedy koupí, směnou a pod. Tenkrát také zrušila generální kapitula zákaz platný od roku 1134, podle něhož kláštéry neměly užívat pastvin spolu se světskými lidmi. Roku 1219 dovolila generální kapitula klášterům, založeným v posledních třiceti letech, získávati veškeren majetek a roku 1242 rozšiřuje platnost tohoto ustanovení také na všechny ostatní kláštéry. Roku 1248 přenáší pak generální kapitula obecnou svou péči a pravomoc ve věci zcizování klášterního majetku na opaty. Ale tento poslední zbytek závislosti cisterciáckých klášterů v majetkových záležitostech padl roku 1278, kdy kláštéry se staly úplně svéprávnými.⁹

Je však třeba vrátit se opět do našich poměrů. Jak již řečeno, hluboký pomezni prales vyplňoval území na hranici Čech a Moravy. Tam vedle benediktinů ve Vilémově a premonstrátů v Želivě vedl na české straně kolonizační činnost Jan z Polné, syn Zbyslava z Bratčic; svým obdarováním uvedl v tyto kraje řád německých rytířů, které usadil v sousedství Vilémova. Ti přivedli s sebou německé občany, kteří přeměňovali vzhled drobných českých osad, neboť kraj měl dotud tvářnost původního slovanského osídlení. Tak vznikla na rodném statku Janově před rokem 1242 řádová komenda v Drobovicích, při níž později byla založena fara a špitál; k nim pak byly připojeny současně Příbyslavice, poté Samoplešy a polovina vzdálenějších Vinař;¹⁰ druhá ves předána po smrti vdovy Janovy Eufemie po roce 1272 spolu s Tupadly a dvojími Potěhy a později připadly německým rytířům i Bratčice a Žitenice.

Zákupní kolonizační vzniká i Polná, pozdější důležité středisko kraje, dle níž Jan měl i svůj přídomek; spolu s Tuchovem povstala o něco málo dříve, jak nazvěďčuje rozvrh jejích pozemků podle staršího způsobu, totiž emfyteutického. Toto zakládání provádělo bezpochyby české obyvatelstvo. Polná je jistě starší nežli její hrad, a vyrostla zřetelně z vesnice položené na mírném návrší při cestě podle řeky, s návší na níž snad už tehdy stál farní chrám Nanebevzetí Panny Marie, a kde vzniklo pozdější náměstí; teprve v dalším století byl postaven na západní straně za řekou a rybníky na strmější ostrožně známý polenský hrad.¹¹

Na městečko byla Polná vyzázena před rokem 1242, jak možno usuzovat z toho, že toho roku Václav II. potvrdil již kostelní podací jeho a dvou vsí Jankovů,¹² darované německým rytířům zmíněným Janem, synem Zbyslavovým. Toto darování potvrdili znovu jeho vnukové Vikart

a Závěše roku 1282 komendě německých rytířů v Drobovicích, přidávajíce ještě ves Zábornou po smrti polenského plebána Světoslava; od té doby sem posílal řád své členy za duchovní správce.¹³

Další kolonizační činnost vyvíjel zmíněný Jan z Polné směrem na českomoravské pomezí a to v tak zvaném libickém lese, neb Libickém újezdě mezi Doubravicí a Chrudimkou.¹⁴ Toto území, o němž byla řeč již v předchozí kapitole, a které Soběslavem I. kol roku 1126 bylo předáno do držení olomouckého kostela, ocitá se najednou ve světských rukou; není dosud zcela jasno, jak se stal Jan z Polné držitelem tohoto lesnatého území. K podpoře kolonizačního ruchu v těchto místech povolává v letech 1232–1234 kolonizační kolonii cisterciáckou z Oseka, kláštera ležícího pod Krušnými horami. Bylo už dostatečně poukázáno na to, že cisterciácký řád byl v té době předním širitelům kolonizačního ruchu. Zmíněný klášter ve Valdsasích byl živým ohniskem kultivační činnosti nejen ve starém Chebsku, ale vůbec na celém západě českého království.¹⁵ Také sedlecký klášter, který byl prvním cisterciáckým klášteřem, založeným přímo na naší vlastní půdě, měl patrně důležitější poslání kultivační ve svém obvodu, stejně jako klášter v Oseku, založený přímo pod hřebenem Krušných hor. Tím výrazněji se projevovaly kolonizační úkoly u klášterů, jako byl Nepomuk, na pokraji lesního komplexu brdského, a především u klášterů v oblasti pohraniční jako bylo Mnichovo Hradiště a později Vyšší Brod a Zlatá Koruna.¹⁶

Tyto důvody asi přiměly také zmíněného Jana z Polné k žádosti o vyslání mnišské kolonie z oseckého kláštera. Z vyjednávání, které v této záležitosti vedl s oseckým opatem, se zachovala toliko jediná listina.¹⁷

V ní Jan slibuje, že nově zakládanému klášteru dá ves Nížkov, mnohé statky v okolí a zaručuje všelikou pomoc při budování příštího kláštera. Statky pak, které dříve k tomu založení byl věnoval, a na něž prý olomoucký biskup si činí nárok, bere nazpět a dává za ně jiné ze svého zděděného statku; podle toho tedy bude klášter vlastnit dvanáctero popluzí vzdělané půdy, jež dá Jan na svůj náklad upravit; od bratra svého Přibyslava koupí a dá taktéž klášteru ves Ždár, kde jsou prý nesmírná luka sena, dobrý rybolov i háje.¹⁸

Tato listina poskytuje první pohled do kolonizačního úsilí Janova na Českomoravském pomezí, v tak zvaném libickém újezdě při libické cestě. Sám Jan z Polné přiznává, že běží o sporné území, na které si dosud činí nárok jako na své olomoucký biskup. Zdá se, že Jan obdržel tento kraj od českého krále Václava II. jako výsluhu za své věrné služby.

Z listiny také vysvítá, že kolonizační činností v tomto území se nezábýval sám, ale že se jí účastnil také jeho bratr Přibyslav, který založil na českomoravském pomezí město, jež označil svým vlastním jménem, nazvav je Přibyslaví. Vlastnil asi také kraj bližší českomoravské hranice, neboť v jeho državě je zmíněnou listinou doložena také vesnice jmenovaná Ždár. Je to první historický doklad existence Ždaru v první polovici 13. století.

Kolonie mnichů připutovala v místa dnešního Nížkova, kde si vybudovala prvotní klášter zvaný Cela sv. Bernarda. V kronice Jindřicha Heimburského se tvrdí, že před odvoláním se dostala kolonie jen k přípravným pracím, ač v těch místech zřídila i kostel. Sakristie na severní straně dnešního kostela sv. Mikuláše v Nížkově je raně gotická, a je původním kostelem obce, vzniklým po polovině 13. století, nejspíše v místech někdejšího mnišského, původně patrně ještě dřevěného kostela.

Asi v pátém roce trvání kláštera přišel osecký opat Slávek z Riesenburka v tato místa, aby zjistil, jak pokročilo budování. Shledal prý však něco, co se mu nelíbilo,¹⁹ na základě čehož založení zrušil. Celá tato příhoda, jak ji kronikář líčí a motivuje dodatečným zjištěním, že prý mezi mnichy vznikly neshody pro pomluvy, nezdá se budít důvěru v její pravdivé podání a nezdá se být pravým důvodem zrušení. Spíše je pravděpodobné, že příčinou zrušení byly nároky olomouckých biskupů na zmíněné místo libického újezdu. A proto opat Slávek chtěl se těchto sporů vyvarovat, raději komunitu odvolal, neboť byl si dobře vědom, že olomoučtí biskupové jsou v právu. Likvidace této komunity se musela udát před 22. únorem 1239, kdy opat Slávek vystupuje naposledy ve funkci opata, neboť poté se stal biskupem v Prusích.²⁰ Poněvadž pak z kroniky Jindřicha Heimburského je nám známo, že řeholníci zde působili pět let, dá se založení kláštera v Nížkově vřít nejlépe mezi léta 1232–1234. Stará řádová tradice spojovala vždy založení kláštera ždárského s rokem 1234, jak je vedle kronik zřejmo i z chronografu ve ždárském kostele;²¹ jak vidět, jde o zrušené založení nízkovské.

Po tomto nezdaru v kolonizačním úsilí věnoval Jan z Polné svůj zájem řádu německých rytířů, jimž daroval mnoho svých vesnic jako Drobovice, Přibyslavice, Samoplesé, Vršce, část Vinař, patronátní právo v Polné a dvě osady nazývající se Jankov (dnešní Janovice); pro případ, že by vdova po něm umřela nebo znovu se provdala, také vsi Potěhy, Tupadla a druhou část Vinař.²² V Drobovicích vybudoval komendu řádu německých rytířů a kostel, kde byl také později pochován.²³ Sám král

schválil toto obdarování 7. července 1252, určené řádu německých rytířů, kteří měli uskutečnit kolonizační plány Jana z Polné, původně určené cisterciákům.

2. PŘIBYSLAV Z KŘIŽANOVA A BOČEK Z OBŘAN

Smělý kolonizační pokus na území tak zvaného Libického lesa zajisté získal zájem i jiných šlechtických kolonizátorů té doby, kteří obraceli svůj zřetel k českomoravskému pomezí; vždyť k tomu je pobízely i pronikavé úspěchy cisterciáckého řádu, jemuž jeho pevná organizace, jakou neměl žádný z ostatních řádů, umožnila, aby se stal během času jedním z nejmocnějších hospodářských činitelů země. Úmysl Jana z Polné, který dle kroniky prý resignovaně se vzdal dalších pokusů v tomto směru, obnovil moravský feudál Přibyslav z Křižanova s moravské strany pomezí hvozdu.²⁴

Přibyslav náležel mezi přední moravské velmože té doby; i když v listinách se vyskytuje několik osob téhož jména, je zřejmé, že právě on měl v moravském politickém životě nemalou úlohu. Roku 1238 se s ním setkáváme mezi svědky listiny, kterou král Václav I. povoluje cisterciáckému klášteru Údolí Panny Marie v Oslavanech tytéž svobody a práva, jaké měl cisterciácký klášter na Velehradě. Přibyslav se tam objevuje jako kastelán na hradě Veveří na severozápad od Brna.²⁵ Rok nato v prosinci 1239 se připomíná jako purkrabí brněnský; jeho manželkou byla Sybila, která přišla do Čech se dvorem Kunhuty, manželky Václava II. a záhy zde zdomácněla; po smrti svého prvního chotě, neznámého Bohuše, žila nyní v druhém manželství s Přibyslavem.²⁶ Oba manželé podporovali vznik bratrstva u špitálu sv. Ducha v Brně, založeného měšťanem Rudgerem; sám biskup Robert tuto donaci schválil s olomouckou kapitulou.²⁷ Kromě toho jejich láskou byli minorité, o jejichž uvedení do Brna měli značné zásluhy, a kterým věnovali bohaté nadání; jejich klášter si vyvolil také Přibyslav za místo svého posledního odpočinku.

Přibyslav z Křižanova se vrátil také k původní myšlence Jana z Polné, provést pomocí cisterciáckého řádu kolonizaci pomezí hvozdu. Kronikář Jindřich Heimburský zpravuje, jak došlo k darování určité části pomezího území s lesem Přibyslavu z Křižanova panem Janem z Polné, jemuž se akce se založením kláštera nezdařila.²⁸ Při tom je třeba mít na

paměti i tehdejší hospodářskou soustavu a nutno uvážit, že raně středověký šlechtic při zakládání kláštera, spojeném s darováním území, měl na mysli kromě zbožného úmyslu i určitý svůj hospodářský zisk, neboť jako zakladatel zůstal ve spojení s klášterem, a prostřednictvím patronátního práva mohl zasahovat i do řešení některých vnitřních otázek založené komunity. Také v tomto případě je potřeba vidět i hospodářské důsledky zbožného činu.

Jestliže se Přibyslav z Křižanova dohodl s Janem z Polné, pak možno s velkou pravděpodobností odhadnout i jeden z motivů takovéto dohody. Je známo, jak intensivně Přibyslav z Křižanova šířil kolem poloviny 13. století kolonizaci na Českomoravské vysočině. Nejenže asi sám založil městečko Křižanov (nebo aspoň rozšířil na místě starší vsi a zbudoval tvrz), neboť teprve roku 1239 se píše z Křižanova; z jeho kolonizace vzešly i obce Dobrá Voda a Jámy, což je svědectvím, že tato činnost pokročila až k samému Žďáru, do blízkosti území Jana z Polné a jeho bratra Přibyslava. Není vyloučeno, že Jan z Polné také snad i z obavy před tímto mocným sokem nabídl mu dobrovolně část svého obrovského území na pomezí Čech a Moravy, aby takto zachránil před pronikáním tohoto šlechtice svou českou část.

Leč plán, který si Přibyslav z Křižanova stanovil, neuskutečnil; nemoc mu v tom zabránila. Zemřel roku 1251, dříve, než mohl opatřit vše potřebné na svých statcích pro nové klášterní založení. Teprve jeho zeť Boček z Obřan, manžel dcery Přibyslavovy Eufemie, purkrabí znojemský, maršálek moravský a podkomoří brněnský stává se plnítelem odkazu tchánova. Jedná velmi energicky, takže ještě toho roku, kdy Přibyslav z Křižanova zemřel, dochází k definitivnímu založení kláštera na české půdě východně od Nížkova, ve Žďáře. Boček se neobrátil už do Oseku, jako kdysi Jan z Polné, nýbrž vyžádal si nové štípení — po prozkoumání vhodného místa opaty sedleckým a velehradským — z kláštera v Nepomuku, z této odnože ebrašského a morimondského mateřského kláštera.³⁰

V intencích tchánova odkazu³¹ dlí Boček ještě téhož roku s malou prozatímní kolonií mnichů, které mu z Nepomuku poslal opat Perchtold, v krajině kolem dnešního Žďáru a vyhledávají místo pro budoucí klášter.³² Jako východisko nové kolonizační činnosti bylo zvoleno místo mezi řekou Polnou a Sázavou »na samém pomezí, kde sbíhají se země úzká Morava a široké Čechy«, jak praví kronikář Jindřich Heimburský. Třebas se dostalo klášteru názvu podle blízké osady Žďáru, nebylo úmyslem

založit klášter v samé vsi, jelikož bylo takové založení ve zjevném rozporu se zásadami řádu, podle nichž měly být zakládány nové kláštery v místech osamělých, nejčastěji v lesních údolích, aby ani svět, ani příroda nerozptylovaly mysl jejich příslušníků. Vhodné místo k založení kláštera mohlo poskytnout právě údolí, zavlažované prameny řeky Sá-zavy. Kolonie řeholníků, která sem dorazila 5. února roku 1251 z nepomuckého kláštera s prvním správcem Fridrichem v čele, bydlela nejdříve v prozatímních dřevěných budovách. O jejich pravděpodobné situaci bude ještě obšírněji pojednáno; nestály však ještě v místech dnešního kláštera.

Podle zpráv kronikáře Jindřicha Heimurského vyslání byli z Nepomuku se správcem Fridrichem »dva mnichové a dva bratři, první mnich byl Wirik a druhý Šimon; z konvršů první Zdislav, druhý Odik. Ale Wirik se hned vrátil do Nepomuku, kde zůstal po nějaký čas; později opět přišel do Žďáru s Wigandem a zůstal zde a jako druhý tady zemřel. Potom přišli Arnold s Fridrichem, Jindřich z kláštera velehradského a Jan, jenž byl prvním převorem, a jáhen Herman; tento první z mnichů pochován ve Žďáře. Potom Jan z Brabantu, druhý Jan, třetí Jan, Jindřich z Francouz, a onen Wigand s Wirikem, jak prve řečeno, dále Kunrát z Velehradu, Ondřej, potomní kustos, Eliáš z Valdsas a Šalomoun ze Svatého Kříže«. Tak o prvních členech žďárského kláštera podává zprávu kronika Jindřicha Heimurského. Její zásluhou je, že se zmiňuje podrobně i o ustanovení prvního, již definitivního konventu; prvním opatem byl jmenovaný Fridrich, dále převorem byl senior Jan z Brabantu, jako mniši tu byli Arnold, Wigand, podpřevor Jan, který potom byl převorem a později opatem, Jindřich z Francouz, Eliáš, Šalomoun ze Sv. Kříže, Ondřej, Albert, Kunrát, otec Allek, Herbort, Mikuláš a Rudolf.

Nové příchozí ani nevlídné a drsné podnebí Českomoravské vysočiny neodrazovalo od započetí prvních prací. Dřevěný provisorní útulek byl sice jejich prvním obydlím, brzy však začali s budováním definitivních budov a klášterního kostela.

Nejbližší okolí místa, vybraného pro klášter, bylo v té době jistě již obydlené, i když asi jen řídce a nesoustavně, neboť možno z různých náznaků předpokládat, že toto místo je totožné s oním, které už zakládací listina Jana z Polné označuje jako vesnici jeho bratra Přibyslava s jménem Žďár. Tím se kolonizační historie těchto míst posunuje ještě o několik desetiletí zpět. Darování této vesnice Přibyslavovi z Křižanova

Janem z Polné stalo se asi v souvislosti s darováním lesa pro klášter.

Zakladatel Boček z Obrán se staral usilovně o hmotné zabezpečení kláštera. O tom podává zprávu listina moravského markraběte Přemysla Otakara z roku 1252, kterým se potvrzuje Bočkovo obdarování nového kláštera, nazvaného Studnice Panny Marie, latinsky Fons Beatae Mariae Virginis. Dle této listiny dědici Přibyslavovi, kterými byli purkrabí znojemský Boček, vdova po Přibyslavovi Sibylla, její dcery Eufemie (choť Bočkova) a Eliška splňují svůj slib a zakládají ve Žďáře ke cti Panny Marie a sv. Mikuláše cisterciácký klášter jako filiaci kláštera nepomuckého³³ a dávají mu ze zděděného majetku vsi Žďár, Novošice, Hrušovany u Židlochovic, Dobrou Vodu u Velkého Meziříčí a Jámy se vším právem a příslušenstvím; kromě toho Boček přidává ze svého majetku vinice na Moravě ve Skalici (u Mor. Krumlova), v Načeradicích (u Znojma), v Pouzdřanech a v Pavlovicích (na Znojemsku), dále právo plných desátků z vesnic Kobylího, Pavlovic a Zaječího, a posléze kostel v Bíteši. Listina o souhlasu s obdarováním byla vystavena v Brně; jako svědci se zúčastnili zápisu z duchovních osob řezenský biskup Albert, dále biskup Konrád a probošt na Petrově v Brně Albert; ze světských osob byli přítomni bratři Parduš, Sudomír a Twerdche, dále bratři Milič a Slavibor, bratři komoří Beneš a Milota, dále bratři Bočkovi Smil, Kuna a Mikuláš, bratři Bohuš a Hartmann, Jeneč z Deblína, bratři Nezamysl a Ratibor, Bohuš z Kovalu, bratři Jan z Vyškova a Matouš, Pavel a jeho bratr ze Židlochovic. Z uvedených jmen je zřejmé, že většinou šlo o příbuzné a známé Bočkovy, kteří takto osvědčili svůj souhlas s darováním před moravským markrabětem. Příštího roku pak sám papež Inocenc IV. nejen projevil svůj souhlas se založením nového kláštera, ale vzal jej i pod svou ochranu a obdařil jej immunitou.³⁴

Boček však se nedočkal potvrzení nového kláštera, neboť zemřel tři roky po jeho založení 20. prosince 1255. V závěti ze 17. prosince téhož roku odkázal novému klášteru celé své dědictví. Byly to Nemlostovice a Plesná u Opavy, půl vsi Plště se vším příslušenstvím; v okolí Brna vsi Kučerov a Lhota s farou, rychtou a vším příslušenstvím; u tvrze Jaroslavice daroval celou ves Křídľůvky a dvůr s dvojím poplužím a vším příslušenstvím, k čemuž přidal svůj hřebčinec s 58 klisnami; konečně svůj les u Zbraslavi nedaleko Velké Bíteše dal k zbudování střechy ještě nedokončeného kostela. Za vykonavatele své závěti ustanovil své bratry Smila a Kunu, kteří také k této listině, vydané ve Znojmě, přivěsili své pečeti.³⁵ Mezi svědky vystupují na prvním místě žďárští řeholníci; opat

Konrád a převor Jan, dále brněnští minorité, jichž byl Boček z Obřan velkým příznivcem. Olomoucký biskup Bruno stvrdil a schválil obdarování 27. ledna 1261,³⁶ papež Jan XXI. 30. ledna 1277.³⁷

Tento první výčet statků nového kláštera ukazuje, že netvořily souvislý celek; zeměpisně byly rozloženy zhruba ve třech oblastech; především v blízkosti kláštera, dále na Brněnsku a Znojemsku a posléze na území Opavska. Ze zmíněné darovací listiny je také vidět, že z obcí na Českomoravské vysočině v té době existovaly při založení kláštera již Křižanov, Jámy, Dobrá Voda a Ždár. V listině není však ani náznaku o pozdějším statku vojnoměsteckém, což nasvědčuje tomu, že tato krajina byla ještě tehdy pokryta hlubokým lesem.

3. SMIL Z LICHTENBURKA

Vedle Bočka z Obřan stála u počátků kláštera druhá významná osobnost, Smil z Lichtenburka, syn Jindřicha Žitavského, který pomáhal budovat Bočkem započaté dílo.

Smil z Lichtenburka byl vázán příbuzenským svazkem s Bočkem, neboť byl zetěm a zároveň nevlastním synem paní Sibylly, někdejší manželky Přibyslava z Křižanova; ta totiž po Přibyslavově smrti se provdala za Eliščina tchána Jindřicha, kastelána žitavského,³⁸ předka mocného a nad jiné významně do našich dějin třináctého věku zasáhnuvšího pokolení Ronovců. Smil z Lichtenburka hrál pak důležitou roli v životě tehdejšího českého státu a je jednou z nejvýznamnějších politických osobností v posledních letech vlády Václava I. a za vlády Přemysla Otakara II.³⁹ Byl to především slavný rytíř; kronikář Dalimil ho zachycuje při poselství do Němec k volbě nového krále:

*»Král tam posla tři pány neleně,
Hrona z Náchoda, Smila Světlického
a pana Havla Jabloňského.
Hron tu byl v radě ze všech moudřejší nazván,
proto mu říšským králem černý lev na zlatém ščítě dán.
Havel ratiščem doby polovičného,
pan Smil kláním doby za znamenie kapra červeného«.*

Ačkoliv tato zpráva mluví o zlepšení znaku Smilova, které si vysloužil za své úspěšné poslání při volbě německého krále, totiž »znamenie kapra červeného«, nestalo se charakteristickým znakem tohoto nově vznikajícího rodu. I nadále zůstávaly jeho erbem dvě přes sebe zkřížené ostrve — (jak jsou zachovány i na městském žďárském znaku; ostrev, německy Rone, odtud se nazývá tento rod pány z Ronova) — a červený kapr se uplatnil toliko jako součást erbovního klenotu.

I ostatní prameny svědčí, že tento feudál byl předním činitelem ve všech státních jednáních i válečných akcích. Zprávy v soudobých kronikách a listinách jej zastihují při rozličných rytířských výpravách jako při výpravě do Prus roku 1254,⁴⁰ v bitvě u Mühlendorfu v roce 1257,⁴¹ v bitvě u Kressenbrunnu roku 1260,⁴² ve Štýrsku⁴³ a j.

Byl to však i politicky významný činitel tehdejší české společnosti z poloviny třináctého věku, který dovedl dobře užít své věrnosti ke králi Václavu I. v bouřlivých letech na konci jeho panování⁴⁴ a uměl pak zaujmout vynikající místo i v okolí »zlatého« a »železného« krále Přemysla Otakara II., takže vystupoval jako svědek při mnohých jeho důležitějších darováních, při rozličných zahraničních smlouvách, jakož i při důležitých vnitropolitických jednáních.

V ohledu politickém byl ovšem poměr Smilův k Přemyslu Otakaru II. v pozdějších letech zkomplikován, když u Přemysla Otakara se začalo projevovat úsilí o využití dosud volné půdy k hospodářskému a tím i politickému posílení moci panovnické, podobně jako ve snaze o navrácení královského majetku, rozchváceného v předchozích letech zmohutněnými feudálními rody i velmožskými jednotlivci.

Spolu se svým bratrem Častolovem šířil z nově založeného hradu Lichtenburka (Lichnice, Světlice), kolonisci předně v širokých končinách při řece Doubravě a Sázavě; a byl to zvláště Smil, který se zde s neobyčejně mocným zápalem věnoval rudnému podnikání, jež rozdělil na čtyři těžířské obvody okolo Šlapanova, České Bělé, Chotěboře a dnešního Havlíčkova Brodu. Právě dnešní Havlíčkův Brod se stal hlavním centrem všeho hornického ruchu Smilova; vždyť i toto nově vysazené město zpočátku svůj název odvozuje po Smilovi, a nazývá se roku 1269 Smilův, později Německý Brod; bylo vysazeno totiž roku 1256 na pravém břehu Sázavy u vtoku potoka Žabince, kde jej překračuje Haberská cesta, tedy v místech, která i dříve byla střediskem rušného života obchodního. A právě výnos stříbrných hor povznesl Smila na nejbohatšího velmože v této době. Hlavní bohatství stříbrných rud se těžilo

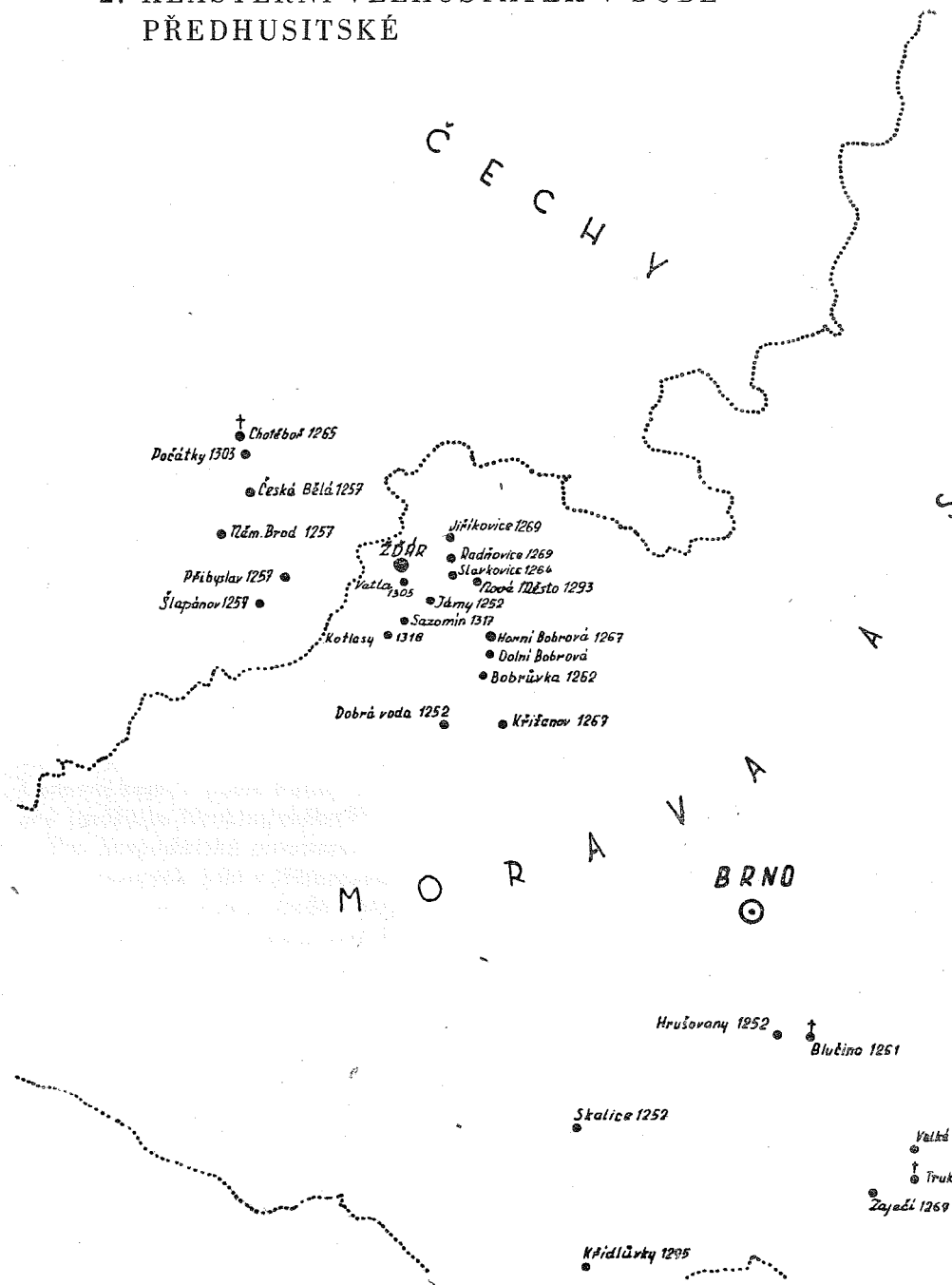
na východ od města mezi Sázavou a dnešní Českou Bělou, kde povstal řetěz souvislých hornických obcí, vesměs německých, z nichž však některé neměly dlouhého trvání, jako Krátká u Bělé (Kurzendorf), zašlá Střední Hůrka (Mittelberg), dnes vůbec neznámý Hohendorf, Siegsharsdorf, Buková, (Buchberg), Siebentann, Samotín (Lettendorf), Macerov (Macerouve), Cibotín (Seibothendorf) na pravém břehu sázavském; na levém břehu Dlouhá Ves (Langendorf) a Bartoušov (Pattersdorf).⁴⁵

Z toho všeho je patrné, že tato zvětšující se moc rychle bohatnoucího »krále Českomoravského vysočiny« byla trnem v oku pro krále železného Přemysla Otakara II., který ve Smilovi počal spatřovati svého nebezpečného soupeře; a Smil si byl vědom své proslulosti, jak je zřejmé z listin, kde se dává nazývat »z Boží milosti« (titulem příslušejícím jen knížecím a královským rodům) a pečeti početmi svou velikostí přesahujícími obvyklé pečeti panské, což obojí zřetelně prozrazovalo, že se pokouší své skutečné moci hospodářské dodat pokud možno co největšího lesku vnějšího.

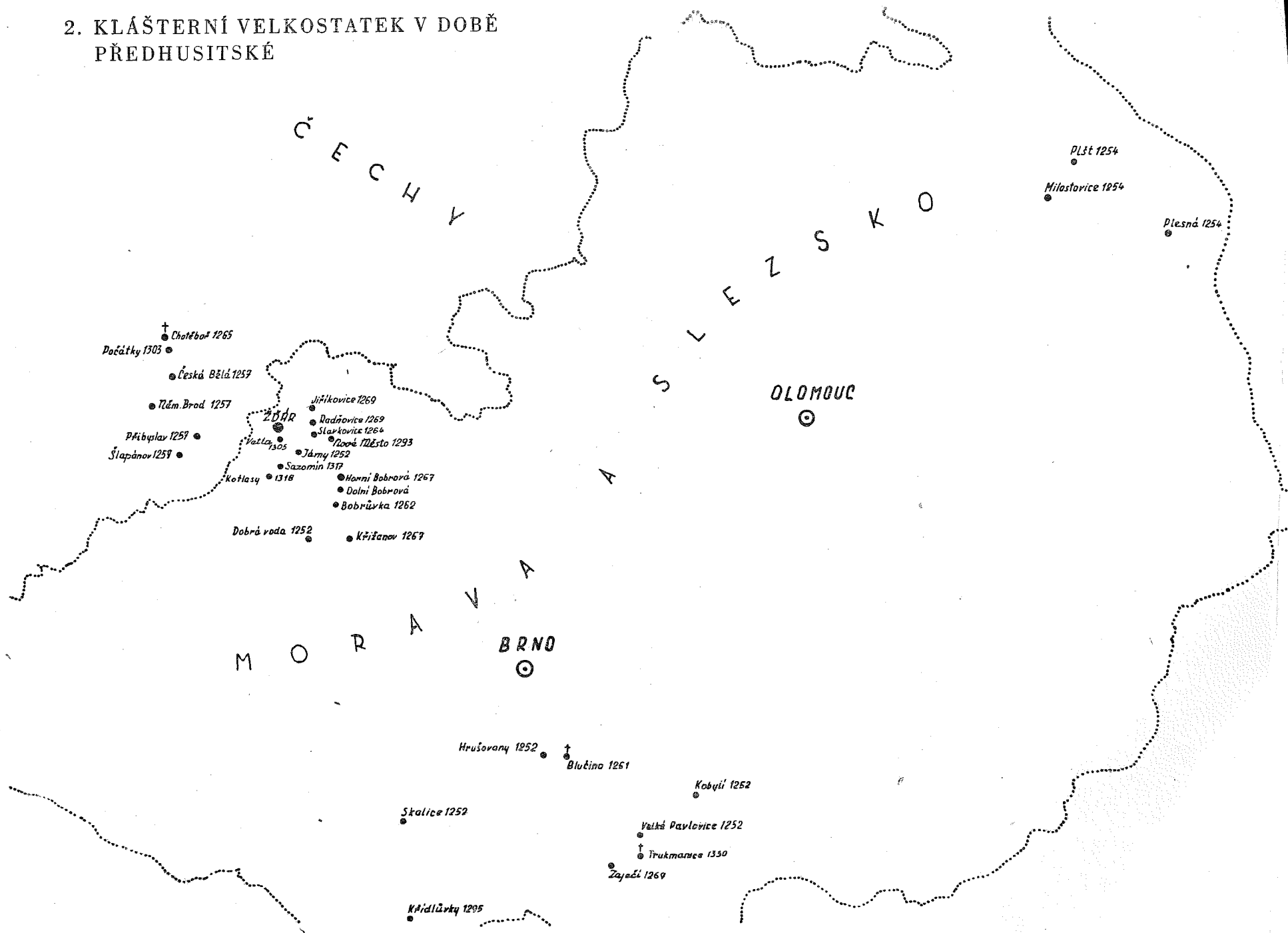
První příznaky napjatých vztahů mezi králem a mocným Smilem z Lichtenburka se však objevují už v listině Přemysla Otakara II. z 9. ledna 1261, kterou král vyjímá důlního podnikatele Dittricha z Frieberka z pravomoci mistrů horních a mincovních, ovšem, jak výslovně poznamenává, bez újmy práv Smilových.⁴⁶ Král však nejenom nevraživě vzhlížel na celé podnikání Smilovo, ale nepřál ani rychle se rozmáhajícímu Německému Brodu, který začal nebezpečně soutěžit s horními městy Jihlavou a Kutnou Horou. Spor vyvrcholil tak ostře, že král odňal Smilovi četná práva, která si buď získal, nebo si neoprávněně přisvojil. Dokladem nad jiné výmluvným je listina Otty Braniborského ze dne 7. prosince 1278, kterou jako poručník Václava II. vrací Hynkovi (Haimanovi) z Lichtenburka, synu páně Smilovu, právo opevnit město Brod (Německý), právo skladu pro toto město a jiná práva, odňatá prý před lety jeho otci králem Přemyslem Otakarem II.⁴⁷

Dalším střediskem hornického ruchu se stala Chotěboř, původně slovanská vesnice, vyrostlá nejpозději počátkem třináctého století na planině na levém břehu Doubravice při cestě z Moravy, sledující tok řeky; posledním centrem byly Šlapanov na Sázavě, podobně jako nedaleká Příbyslav. Z uvedeného výčtu je zřejmé, že šlo o mohutnou a cílevědomou kolonizační činnost, plně využívající tehdejšího rozkvětu hornictví za účelem zvelebení rodinného hospodářství a rodové moci na území, rozprostírajícím se od Lichtenburka (Lichnice, trosky hradu na východ

2. KLÁŠTERNÍ VELKOSTATEK V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ

2. KLÁŠTERNÍ VELKOSTATEK V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ

od Žleb) až hluboko do horního úvodí řeky Sázavy. Avšak Smilova kolonizační činnost se neomezovala toliko na české kraje, nýbrž obracela se i na moravskou stranu, kde navazovala na podobné úsilí Bočkovo a Přibyslavovo. Tam jeho péčí vznikly vesnice Bobrůvka, Slavkovice, Jiřkovice a Radňovice.

A za vnějšími projevy této Smilovy osobnosti, zrcadlící celou složitost středověkého života, dají se postřehnout duchovní znaky, které ukazují nazpět k rodovému prostředí a především k paní Sibylle, manželce Přibyslava z Křižanova a matce Smilovy manželky Elišky. Vždyť i obliba cisterciáckého řádu je u něho stejně živá a mocná a podpora jeho stejně účinná jako u jeho předchůdců. Jeví se to už v tom, že se významně uvádí jako svědek na listinách, týkajících se nejrůznějších klášterů cisterciáckých ať Valdsasu, Tišnova či Zlaté Koruny;⁴⁸ klášterům v Sedlci a Mnichově Hradišti věnuje desátky ze svých stříbrných hor,⁴⁹ nově (roku 1265) založenému ženskému klášteru řádu cisterciáckého v Pohledu⁵⁰ vymáhá majetkové ústupky vůči německým rytířům v okolí Německého Brodu.⁵¹

Středem jeho lásky však zůstává nově založený klášter »Studnice Panny Marie« ve Žďáře. Jeho jméno se objevuje na předním místě mezi svědky ve zmíněné konfirmační listině Přemysla Otakara II. pro žďárský klášter, jakož i v pozůstalosti švagra Bočka z Obřan, kde je Smil ustanoven vykonavatelem této závěti.⁵²

Smil však nebyl toliko vykonavatelem závěti, nýbrž opravdu »promotor foundationis«, pokračovatel a podporovatel díla ve Žďáře, kde dal budovat kapli k počtě Panny Marie, jak o tom mluví Větší letopis žďárský Jindřicha Heimburského.⁵³

Pro hospodářské povznesení věnoval klášteru roku 1257 desátky ze stříbrnosných dolů v Německém Brodě, České Bělé, Šlapanově a v Přibyslavi, při čemž zick rozdělil stejným dílem mezi zmíněný klášter, jakož i mezi cisterciáky v Mnichově Hradišti a Sedlci,⁵⁴ roku 1262 pak jim předal ves Horní Bobrovou, která dosud náležela jeho manželce Elišce;⁵⁵ darování jako svědci stvrdili jeho choť Eliška, syn Smil, švagrová Eufemie, vdova po Bočkovi, a její dva synové Smil a Gerhard a konečně Bohuslav, purkrabí lichtenburský.

Zmíněný Bohuslav daroval roku 1264 po dodatečném schválení Smilově klášteru žďárskému ves Slavkovice, kterou obdržel lénem od Smilovy manželky Elišky s podmínkou, že klášteru se dostanou příjmy ze zmíněné vsi teprve po smrti jeho a manželky.⁵⁶

Následujícího roku připsal Smil klášteru kapli či kostel v Chotěboři i s obročím a s desátým dílem příjmů z místního cla.⁵⁷ Listina o tom byla vydána v Sommersburku 30. listopadu 1265 a sepsána Smilovým notářem Gerlachem.

Nemenšího významu bylo roku 1269 jeho darování tří vesnic, a to Jiřkovic, Radňovic a Bobrůvky klášteru.⁵⁸ Tím vším si vskutku zasloužil po smrti práva pohřbu v kapli Panny Marie při žďárském klášteře, jím založené, a také aby kromě Bočka byl počítán za spoluzakladatele kláštera, a aby rodový erb — zkrřížené ostrve — až do dneška v městském znaku hlásal jeho příslušnost k tomuto novému štípení.⁵⁹

4. SIBYLLA Z KŘIŽANOVA A JEJÍ DCERA EUFEMIE

Leč kladný a účinný poměr k nové cisterciácké komunitě si zachovala celá zpřízněná rodina těchto spoluzakladatelů, za což je bezpochyby nutno děkovat paní Sibylle, manželce Přibyslava z Křižanova.⁶⁰

Kronika Jindřicha Heimburského dovoluje poněkud hlouběji nahlédnout do jejího minulého života, když vypravuje: »Když se čtvrtý král (český) jménem Václav ženil, stala se jeho manželkou dcera kdysi krále Filipa, syna Fridrichova, panna nazvaná Kunhuta. A ta přivedla s sebou mnoho paní a dívek (rozličné věci si přivezla) i velký průvod. Mezi nimi pak byla i ona šťastná Sibylla, skrze niž a skrze Přibyslava, kterýžto pán pojal (tu) Sibyllu za manželku, byl zalčen tento klášter. Neboť byla vdána nejdříve za muže jménem Bohuše a po jeho smrti provdala se za Přibyslava.«⁶¹

Z této zprávy je zřejmé, že manželka Přibyslavova přišla k nám s průvodem hohenstaufské princezny, jejíž vstup na českou půdu byl významnou událostí v českých dějinách třináctého věku. Neboť Kunhuta spojovala v sobě krev Hohenstaufů s krví císařů byzantských, takže k nám přinášela zároveň vliv kultury německé i kultury východní, byzantské.

Při podrobnějším zkoumání činnosti královny Kunhuty jeví se nápadná její přízeň, kterou projevovala cisterciáckému řádu v našich končinách.⁶² Jest zřejmě v dobrém spojení s klášterem plasským, který byl z nejvýznačnějších založení šedého řádu v našich zemích z 12. století a sama dokonce zakládá nový cisterciácký klášter v Sigfritsdorfu u Ostrožna v Budyšínsku.

Podobný vliv, jakým působila na české kulturní prostředí Kunhuta,

vykonávaly i její průvodkyně, mezi nimi Sibylla. Jakého původu Sibylla byla, není dosti jasné. Možná, že právě ona je jednou z těch průvodkyň Kunhutiny, jež pocházely odněkud ze Středomoří, ze Sicílie, kde se v tamějším královském rodě právě v době, kdy byla Kunhutina matka Irena-Marie jeho členem, jméno Sibylla velmi často ozývá.⁶³ Ať je tomu jakkoliv, není pochyby, že i ona byla cele zaujata pro ono kulturní snažení, které charakterisovalo konání mladičtvé choti Václava I. Kunhuty a šířila je i v rodinném prostředí, do kterého ji osud postavil.

Není-li už možno dnes povědět, jak působila na prvního manžela Bohuše, lze zato dosti jasně postřehnout vliv, který měla na svého druhého manžela, mnohokrát zmíněného Přibyslava z Křižanova.⁶⁴ O vztahu Přibyslavově k cisterciákům a především ke Žďáru bylo již řečeno; ale třeba dodat, že i chudým řádům, které k nám pronikaly ve dvacátých až třicátých letech 13. století, byli Přibyslav a jeho rodina nakloněni; »dal bratřím menším v Brně mnohé statky,« svědčí o něm Větší letopis žďárský a »v jejich chrámě v Brně odpočívá pohřben, neboť je miloval.«⁶⁵

Není třeba zvlášť zdůrazňovat, že tento příznivý poměr k mnišským řádům připomíná opět vliv prostředí Kunhutina. Je sice pravda, že tu šlo i o dobovou zálibu, přesto však je třeba uvážit i změnu smýšlení, kterého dosáhla Sibylla na svém manželu Přibyslavovi, jak připomíná sama kronika Jindřicha Heimburského, když o něm říká, že »světu byl rytířem, ale v duchu svém mnichem«. Takováto proměna českého rytíře v člověka duchovně zaměřeného nemohla se dostavit v prvé půli 13. století jen pod tlakem vnějších okolností, nýbrž jedině v hlubším a trvalejším styku s cním kulturně vyspělým prostředím, jaké do rodinného života na křižanovské tvrzi přinesla Sibylla. Její vliv se však neomezil jen na jejího druhého manžela pana Přibyslava. I její děti a jejich rodiny nesou zřetelné znamení prohloubenějšího kulturního života. Stačí si povšimnout rodiny, do níž se provdala druhá dcera Sibyllina, Eufemie. Její muž Boček z Obřan byl patrně ještě za života tchánem spojen s rozličnými podniky Přibyslavovými, jimž se plnou měrou věnoval do konce svého života.

Po smrti Bočkově opustila Eufemie Znojmo, zanechavši svého původního plánu přestěhovat se k minoritům do Brna, a usídlila se v blízkosti nového žďárského kláštera,⁶⁶ založeného jejím manželem, a tam se svou matkou Sibyllou vystavěla v blízkosti kláštera dům, aby mohla být neustále nablízku nově budovanému dílu.⁶⁷

Obě vdovy trávily svůj život většinou ve Žďáře, a jen na krátkou dobu odjížděly na Sibyllino sídlo do Křižanova. Věnovaly se sociálním úkolům, totiž ošetřování nemocných a zhotovování drahocenných paramentů; při tom jim vydatně pomáhala jejich pilná a dovedná komorná Leogarda.⁶⁸ Obě paní darovaly klášteru kromě četných drahocenných paramentů mnoho jiných skvostných liturgických předmětů, hlavně hojnost rozličných stříbrných liturgických nádob; kromě toho daly opat oseckým mnichem Rudgerem bibli, určenou pro potřeby kláštera.⁶⁹

Paní Sibylla dokonala svůj život 1. ledna roku 1262, když předtím odkázala klášteru všechno, co vlastnila, kromě jednoho šatu, v němž byla pochována.⁷⁰

I po její smrti zůstala vdova Eufemie v blízkosti kláštera, kde bydlela se svými dětmi Smilem, Gerhardem a Anežkou; cele se věnovala potřebám nové komunity a zemřela zde roku 1279.⁷¹

Závěrem tedy možno říci, že klášter žďárský vznikl sice fundátorskou akcí Bočka z Obřan, ale že dílo mohlo vyrůst toliko svornou spoluprací celé rodiny z Obřan a z Lichtenburka pod kulturním vlivem paní Sibylly.

5. STAVEBNÍ POČÁTKY KLÁŠTERA

Starost o prostředky, potřebné k výstavbě nového kláštera, byla na Bočkovi z Obřan, který se zakládací listinou postaral o dostatečný hmotný jeho základ. První klášterní stavba, zmiňovaná kronikářem Jindřichem Heimburským, byl prozatímní útulek ze dřeva pro přípravnou mnišskou kolonii. Podle kronikáře stál tento přechodný mnišský příbytek před svým zbořením v místech, kde v době skládání kroniky kolem roku 1300 byl klášterní dvůr.⁷² Z dnešní situace komunikací a zachovaných místních názvů v nejbližším okolí kláštera vyplývá, že zmíněný prozatímní útulek přípravné mnišské kolonie byl s největší pravděpodobností v místech dnešního t. zv. Starého dvora⁷³ a zároveň v obvodu staršího vesnického sídliště ještě z doby před založením kláštera. Tato dřevěná budova byla později i se zmíněnou předklášterní vsí odstraněna a mnišská kolonie ubytována v zatím vystavěném prozatímním dřevěném klášteře.

Přechodné počáteční období, jež má svou dobu i u jiných cisterciáckých klášterů, je pro Žďár dostatečně podrobně doloženo zprávami kroniky Jindřicha Heimburského. Obvykle nebylo snadné zvládnout úkol výstavby klášterních budov v krátkém čase, a proto také nově založený

cisterciácký klášter ve Žďáře se musel poměrně dlouho spokojit s prozatímním příbytkem. Teprve po více než dvou letech, vyplněných tvrdou prací kultivační a kolonizačtorským zápasem s mohutným pohraničním pralesem, přistoupil i žďárský konvent v čele s třetím opatem Walthelmem ze Sedlce (ve funkci opata v letech 1256—1259) k dostavbě malého, rovněž prozatímního kláštera ze dřeva, když byl opuštěn zmíněný prozatímní útulek.⁷⁴ Budovy dřevěného kláštera stavěl tesař Leopold, který v době skládání kroniky krátce před rokem 1300 byl ještě naživu.⁷⁵ Leopold vystavěl při tomto malém dřevěném klášteře také obydlí opatské a jakousi blíže neurčenou síň, snad kapitulní. Kronikář Jindřich Heimburský lokalizuje tyto stavby do míst, kde v době sepisování kroniky byl rybník.⁷⁶ S největší pravděpodobností bylo to v místech nynějšího tak zvaného Branského rybníka blízko brány dnešního kláštera, kde na břehu vznikl později nový klášterní dvůr, dodnes tak označovaný. Prozatímní klášterní budovy ze dřeva byly však používány plných devět let, do roku 1263, kdy za pátého opata Winricha z Valdsas (ve funkci opata v letech 1262—1276) došlo k přestěhování mnichů z dřevěného kláštera, v němž i kronikář Jindřich, přijatý mezitím do řádu, jako novic ještě čtyři léta bydlel, do dnešního kláštera z kamene.⁷⁷ S dřevěným klášteřem v místech dnešního Branského rybníka byla zrušena i dřevěná budova opatská a pouze ona blíže neoznačená síň z doby Walthelma ze Sedlce byla z neznámých důvodů ponechána; o jejím pozdějším určení a osudu není však zachována žádná zpráva.

Je přirozené, že s příchodem mnichů projevila se i potřeba klášterního kostela. Pro potřeby kláštera založil Boček z Obřan už před rokem 1255 prozatímní dřevěný kostelík.⁷⁸ Není sice spolehlivého údaje o tom, kde stál, ale vzhledem k nutné souvislosti s klášteřem a na základě kronikářova údaje, že v jeho místech je před rokem 1300 rybník, možno jej s jistotou spojit s lokalitou zmíněného již prozatímního dřevěného kláštera. Nelze jej však ztotožňovat — jak to činí nedoložená barokní tradice — s kostelem sv. Markéty u brány kláštera, určeným pro světské věřící, kterým nebylo u cisterciáků dovoleno používat konventního kostela.

Z příslušníků rodiny zakladatelů usadili se z počátku přechodně, později však trvale v blízkosti kláštera Sibylla, vdova po Přibyslavovi z Křižanova (zemřelém roku 1251) a Eufemie, její dcera a vdova po Bočkovi z Obřan (zemřelém roku 1255). Obě měly sice své feudální sídlo v moravském Křižanově (okres Velké Meziříčí),⁷⁹ ale daly si postavit dům také nedaleko kláštera. Z počátku byl také pouze dřevěný, kolem roku

1263 dává si však Eufemie stavět nový dům z kamene a starý přenechává pro účely mnišského špitálu. Vzhledem k přesně vyznačenému pozdějšímu jeho účelu možno mít za to, že byl v bezprostředním okolí dnešního kamenného kláštera, i když místo nelze zatím blíže určit.⁸⁰ Ani místo laického špitálu, vystavěného později nákladem Eufemie, vdovy po Bočkovi z Obřan, není dnes, po tolika proměnách klášterního celku a jeho okolí blíže určitelné, i když ze zprávy kronikářovy plyne, že špitál stál v blízkosti kláštera.⁸¹

6. VZNIK A POLOHA SÍDLIŠTĚ ŽĎÁRU

Není důvodu, jak již uvedeno, spojovat nejstarší sídliště na území dnešního Žďáru nad Sázavou teprve s činností cisterciáckého kláštera. Staré sídliště slovanského obyvatelstva na zhruba severojižní cestě, vedoucí pohraničním pralesem od Čáslavi přes Libici k jihu do údolí Oslavy a Jihlavy, křižující se v těchto místech se západovýchodní komunikací údolím Sázavy do údolí Svratky a k Brnu, je nepochybně totožné s oním, které zakládací listina Jana z Polné, týkající se později zaniklého kláštera v Nížkově,⁸² označuje za vesnici Janova bratra Přibyslava, jmenovanou Ždár. Z popisu místa v této listině dalo by se dokonce soudit na dosti — na tehdejší poměry — pokročilý stupeň osídlení, čemuž však poněkud odporuje pozdější zpráva kronikáře Jindřicha Heimburského o nehostinnosti těchto míst. Samo jméno této starší slovanské osady z doby před založením kláštera ukazuje, že lze věřit spíše střízlivému kronikáři, neboť šlo zřejmě v případě této vsi o nepříliš rozsáhlé osídlení vyžďářením části pralesa v místech, kde severojižní tok Sázavy se obrací k západu. S ohledem na dnešní průběh komunikací a místní názvy trati možno umístit tuto prvotní slovanskou předklášterní osadu jihozápadně od tak zvaného Starého dvora do těsné jeho blízkosti.⁸³

Teprve se založením kláštera a usazením mnichů vznikají předpoklady pro cílevědomé osídlení těchto míst. V blízkosti kláštera se usadila brzy také dosti velká laická kolonie, jejíž příslušníci přišli z nejrůznějších končin a byli několika národností.⁸⁴ Počítali s tím, jak to bylo v společenském a správním zřízení té doby obvyklé, že zůstanou v trvalém spojení s novým klášterem a pod jeho právní ochranou. Sídlíště laické kolonie bylo asi z počátku po krátký čas totčné s místem provisorního obydlí mnichů v obvodu zmíněné starší předklášterní vesnice Žďáru.

Záhy se však mnichové od laictva podle svých řádových předpisů oddělili a nové sídliště obyvatelstva bylo péčí kláštera cílevědomě budováno v určité vzdálenosti od mnišských obydlí, blíže pravého břehu východního pramene Sázavy. Už první žďárský opat Fridrich z Nepomuku (ve funkci opata 1151-53) dal stavět tržní ves, když byla zbořena starší předklášterní osada.⁸⁵ Lokátorem tržní vsi, která byla založena novým kolonizačním způsobem, byl jakýsi Ditwin, který se stal později jejím rychtářem. Tato tržní ves ležela podle kronikářovy zprávy nedaleko břehu řeky, s největší pravděpodobností — jak se dá usuzovat ze zachovaného místního označení — v místech dnešní trati Na starém městě.⁸⁶ S nově přichozími kolonisty bydleli v ní také rodiče kronikáře Jindřicha Heimburského, jehož otec Ekward přišel roku 1252 do Žďáru z Podunají jako stavitel. Ani tato tržní ves nebyla však ještě ponechána na místě svého založení. Pátým opatem Winrichem z Valdsas byly její převážně také ještě dřevěné budovy strženy a nový klášterní městys s tržním právem byl založen pod soutokem obou pramenů Sázavy, na levém břehu na moravské straně zemské hranice, už v místech dnešního města Žďáru nad Sázavou.

Poněkud spornou zůstává v tomto prozatímním období otázka kostela. První kostel vůbec v těchto místech, zaznamenaný Jindřichem, vznikl už před založením kláštera a patřil původně k předklášterní slovanské vsi Žďáru, připomínané zmíněnou již listinou Jana z Polné.⁸⁷ Kostelík však nebyl jistě starší než tato osada z doby před založením kláštera, která vzhledem k nepříznivým kolonizačním podmínkám v tomto kraji vznikla sotva před druhou čtvrtinou 13. století. Kronikář Jindřich, který přišel do Žďáru se svými rodiči až za třetího opata Walthelma ze Sedlce roku 1257, mluví však o kostelíku — patrně podle ústní tradice — jako o dřevěné svatyni prastarého založení, posvěcené prý dokonce sv. Vojtěchem.⁸⁸ Zdá se však, že jde o tradici pochybnou, spojovanou se sv. Vojtěchem nejspíše jen vlivem možného svatovojtěšského zasvěcení.⁸⁹ Kde tento kostelík stál, nelze dnes zatím s jistotou určit, avšak ze zprávy kronikářovy jednoznačně plyne, že byl při založení první klášterní tržní vsi pojat do jejího obvodu, a po jejím zrušení a zboření byl ponechán a stál ještě kolem roku 1300 v místech, jež Jindřich označuje za pole. Snad to souhlasí i s náhodným archeologickým nálezem zbytků základů zatím blíže neurčené budovy, který byl učiněn ve dvacátých letech tohoto století v trati Na starém městě. Nakonec je třeba ještě upozornit, že není důvodu ztotožňovat tento kostelík, spojovaný kronikářem Jindřichem

Heimburským se svatovojtěšskou tradicí, se zmíněným již, také dřevěným Bočkovým prvním kostelem při prozatímních budovách dřevěného kláštera v místech Branského rybníka, spolu s nimi později zbořeným, neboť i kronikář oba kostely přesně rozlišuje. Otázku vzniku a výstavby farního kostela v místech dnešního města Žďáru je však třeba řešit až v souvislosti s definitivním sídlištěm.⁹⁰

* III *

VZNIK A VÝVOJ KAMENNÝCH KLÁŠTERNÍCH STAVEB A JEJICH VÝZNAM PRO STŘEDOVĚKOU ARCHITEKTURU

1. KONVENTNÍ KOSTEL

V dějinách výstavby klášterního kostela ve Žďáře,¹ zasvěceného P. Marii a sv. Mikuláši, je třeba zaznamenat, že velmi časně, hned za prvního opata Fridricha z Nepomuku dal Boček z Obřan kopat základy chrámu, jež byly spolu se základy kláštera posvěceny příštího roku po příchodu konventu.² Stalo se to slavnostně na znamení, že založení kláštera je nepochybnou skutečností. Při této příležitosti se shromáždilo v těchto místech mnoho lidí, kteří hodlali spojit svůj osud s novým významným kolonizačním střediskem na českomoravském pomezí. S výstavbou kostela začalo se obvyklým způsobem od příčné lodi k chóru, při čemž se asi uplatnila laická kamenická hut.³ Ale stavba do roku 1255, kdy zemřel zakladatel Boček z Obřan a byl v rozestavěném kostele pochován, ještě příliš nepokročila. Její stav určuje zpráva kronikáře Jindřicha, který k té události poznamenal, že novostavba chrámu je stále ještě bez pilířů, jež by mohly nést klenbu.⁴

Dostatečné hmotné zajištění odkazem Bočka z Obřan umožnilo plynulé pokračování ve stavbě. Vdova po Přibyslavovi z Křižanova, paní Sibylla a její dcera Eufemie,⁵ které odkaz spravovaly, opatrovaly pro klášter nejen bohoslužebné knihy⁶ a jiné liturgické náležitosti,⁷ ale samy vyplácely zedníky na stavbě kostela, zatím co starostí opatovou byla výplata mezd kameníkům na stavbě klášterních budov.⁸ Dozor nad stavebními hutěmi na stavbách cisterciáckých klášterů vykonávali ve smyslu řádových předpisů nejčastěji mnichové, kteří byli se stavitelstvím poněkud obeznámeni. Tento úkol magistra fabricae zastával ve Žďáře bývalý první opat Fridrich z Nepomuku.⁹

Na potřeby kláštera pamatovali i ostatní členové rozvětvené zakladatelovy rodiny. Za čtvrtého opata Jindřicha z Nepomuku (ve funkci opata v letech 1259—1262) byla při kostele vysvěcena mariánská kaple, kterou předtím založil Smil z Lichtenburka, švagr Bočka z Obřan.¹⁰ Přesnou její polohu z údajů kronikářových nelze určit, stála však patrně v místech novostavby klášterního chrámu. Sloužila zřejmě nějaký čas jako jediný bohoslužebný prostor nově budovaného kamenného kláštera, schopný plnit svůj úkol, neboť Jindřich Heimburský po svém přijetí do řádu chodil do této mariánské kaple podle řádového zvyku každého rána před východem slunce se světlem.¹¹ Za zmíněného čtvrtého opata došlo také k vysvěcení oltáře sv. Petra.¹²

Pátý opat, energický Winrich z Valdsas, soustředil se cílevědomě k dostavbě chrámu a po jedenácti letech od posvěcení základů došlo k dokončení stavby chóru s příčnou lodí s dvěma kaplemi. Po vyčištění chrámu od pozůstatků stavební činnosti a po vystavění oltářů sv. Jana Křtitele a sv. Jakuba byla tato dokončená, omítnutá a taškami pokrytá východní část kostela roku 1264 slavnostně posvěcena,¹³ při kteréžto příležitosti bylo zakladatelovo tělo přeneseno do středu mnišského kůru.¹⁴

Zatím co v Jindřichově kronice je poměrně dobře zachycen vývoj kostela v době jeho stavebních začátků, o výstavbě v části západní jsme téměř beze zpráv. Roku 1268 kronikář z kláštera prchl, donucen k tomu — podle vlastních slov — tvrdými životními podmínkami¹⁵ a teprve po svém návratu do Žďáru před koncem 13. století se o některých podrobnostech dověděl z úst přímých účastníků.

Za opata Winricha — už po odchodu Jindřichově z kláštera — byl roku 1269 pohřben Smil z Lichtenburka v mariánské kapli, kterou založil. Protože však tato kaple patrně překážela v rozvrhu trojlodí, byla záhy zbořena a na jejím místě vznikly dva oltáře, snad svrchu zmíněné.¹⁶ Možno předpokládat, že za tohoto opata byl konečně i v části trojlodí dostavěn klášterní chrám, zhruba snad do roku 1276.

Odchod Winricha z Valdsas ze Žďáru, jenž byl povolán roku 1276 za opata do Ebrachu,¹⁷ shoduje se časově s neklidem v českém státě, provázejícím pád krále Přemysla Otakara II. Za opata Jana II. z Velehradu (ve funkci opata v letech 1276—1281 a 1283—1286) a nákladem syna Bočkova, Gerharda z Obřan, na nějž přešly zakladatelské povinnosti po smrti jeho babičky Sibylly a matky Eufemie, byla při kostele asi v letech 1278—1282 vystavěna kaple 11.000 panen, jejíž určitější lokalisaci kronikář nezaznamenal.¹⁸ Ale politická a hospodářská nejis-

tota té doby se brzy projevila i v osudech kláštera, který byl několikrát přepaden, vypleněn a zchudl tak, že se konvent na čas rozešel. Teprve před koncem 13. století se poměry do té míry zlepšily, že je možno mluvit o soustavnější stavební činnosti, kronikářem spojované se jménem stavbymišského opata Arnolda ze Žďáru (ve funkci opata v letech 1294—1309). V té době se kronikář Jindřich Heimburský vrátil do kláštera a z vděku za možnost návratu do lůna řádu vytvořil vyřezávané a malované lavice pro mnichy a rodinu zakladatele v konventním kostele. Chce být nazýván pouze prostým řezbářem, ač skromně podotýká, že není vyučen. Byl však v mládí vyučeným kameníkem, jak o tom svědčí nejen jeho poznámka, že tak byl už ve školách nazýván, ale také jeho účast na stavbě kláštera ve Žďáře před přijetím do řádu.¹⁹ O účasti svého otce, kamenického mistra Ekwarda, příslého do Žďáru v roce 1257 z rakouského města Heimburku (Hainburg), na stavbě kostela se nevyjadřuje, zato však mu přisuzuje stavbu klášterních budov.

Zprávy kroniky Jindřichovy končí rokem 1300 a jeho pokračovatel, žďárský mnich Jan z Augsburgu, dovedl kroniku — aniž zaznamenal zprávy rozhodné pro stavební dějiny — pouze do roku 1312. Kronika Jindřicha Heimburského i s pokračováním Jana z Augsburgu je ve výstupu pojata do t. zv. Letopisu žďárského kratšího, vzniklého v letech 1511-12. Ani tento Letopis žďárský kratší.²⁰ nezaznamenává stavební a umělecký vývoj kláštera, protože je to jenom rodopis pánů z Kunštátu, kteří v době jeho vzniku potřebovali přesněji vymezit a znovu uplatnit zakladatelské právo své rodiny na žďárský klášter. V mnohém není tato genealogie historicky správná, zvláště pokud se snaží chybně dovést souvislost fundátorské větve pánů z Obřan s linií Jiřího Poděbradského a s knížaty Münsterberskými tím, že Smilovi z Obřan († 1312) přisuzuje syna, kdežto Jan z Augsburgu zaznamenal vymření této větve Smílem z Obřan po meči.²¹

Zdá se, že nedostatek písemných zpráv o osudu klášterního kostela pro pokročilé 14. století má částečně svou příčinu i v tom, že v té době nebylo k jeho původní tvářnosti přidáno nic podstatného. V husitských válkách došlo kolem roku 1421 k zpusťování kláštera, při čemž byl poškozen asi i kostel a zůstal po několik desetiletí bez střechy. Tato událost byla živě zaznamenána i v daleko pozdějších zápisech klášterních kronik, i když se v datu neshodují.²² Z některých zpráv lze soudit, že neutěšené poměry po husitském zásahu trvaly až do té doby, než se kláštera ujal z titulu spřízněný s fundátorským rodem Jiří z Poděbrad jako ochránce

a t. zv. štíftěř někdy kolem roku 1445.²³ Asi v době mezi lety 1458 až 1471 byl kostel spolu s klášteřem opravován a neznámým jihlavským stavitelem mistrem byla nově sklenuta střední loď konventního kostela.²⁴

V půdoryse²⁵ jeví se k východu orientovaný žďárský klášterní kostel jako basilika s trojlodím, příčnou lodí a s kněžištěm na základně přibližně čtvercové a pětistranným závěrem a s dvěma, půdorysně rovněž zhruba čtvercovými, pětistranně uzavřenými kaplemi na východní straně křídel příčné lodi. Příčná loď se středním čtvercovým polem křížení přečnává trojlodí s každé strany zhruba polovinou každého krajního pole svých přibližně čtvercových křídel.

Ze srovnání rozměrů trojlodí vyplývá, že střední loď je zhruba v dvojnásobném šířkovém poměru ke každé z obou nestejně širokých bočních lodí (severní je o málo užší než jižní). Z tří půdorysných polí příčné lodi shoduje se šířka prostředního pole s šířkou střední lodi, kdežto krajní pole jsou poněkud širší. Ve vztahu šířky příčné lodi k jeho délce lze zjistit přibližný poměr 1:3. Čtverec kněžiště je celkem shodný se čtvercem křížení, zatím co čtvercové půdorysné základny kaplí na příčné lodi mají stranu o něco málo širší než příslušné pole bočních lodí. Šířka trojlodí k jeho délce od západní stěny ke křížení je ve vztahu přibližně dvaapůlnásobném a neobyčejně vyvinutá délková dispozice trojlodí s původními devíti poli, která až do té doby nebyla v tomto útvaru u nás skutečně na žádném z cisterciáckých kostelů, má zároveň velmi příznivý poměr $1\frac{1}{2} : 1$ k délkovým rozměrům lodi příčné. Spolu s poměrem jednotlivých polí střední lodi k polím lodí bočních je to zdrojem značné dynamičnosti, což se přirozeně projevuje i při vnitřní výstavbě v plynulejší rytmissaci pozoruhodného gotického prostoru.

Vztah půdorysu klášterního kostela k vývoji půdorysu cisterciáckých chrámů²⁶ vyznačuje se disposiční redukcí. Prvotní skromné kostelní stavby cisterciácké, spíše jen oratoria, jako v Citeaux z roku 1106 nebo v Clairvaux z roku 1115,²⁷ nemohly dlouho stačit rozšiřujícím se potřebám řádu. Východiskem nového půdorysného schématu — jak svědčí půdorysný útvar dosud zachovaného řádového kostela ve Fontenay z let 1139—1147,²⁸ v podstatě shodný s půdorysem druhé stavby v Clairvaux z let 1133—1145²⁹ — byla podle nově snesených dokladů architektura Burgundska.³⁰ Toto nejvýraznější a nejrozšířenější půdorysné schéma s trojlodím, příčnou lodí a pravoúhle uzavřeným buď čtvercovým nebo obdélným kněžištěm s dvojicí rovněž pravoúhle uzavřených a plnou zdí od sebe oddělených transeptových kaplí, jež má své vnitřní zdůvodnění

v racionalistické řeholi řádu, uplatnilo se na četných francouzských řádových kostelích jak v L'Escaie-Dieu z let 1142—1160,³¹ v Noirlac z let 1150—1160,³² v Silvanès z let 1151—1187³³ či kostelích německých jako Marienthalu z doby před polovinou 12. století,³⁴ či v Loccum, dc-stavěném roku 1177³⁵ v rakouském Wilheringu z doby kolem poloviny 13. století.³⁶ Nejstarší náš zachovaný řádový kostel v Oseku v Krušnohoří, založený roku 1207 a dokončený po roce 1220³⁷ je ve své výstavbě původně ještě zcela románský. Raně gotické vlivy pronikají k nám prostřednictvím cisterciáckých staveb v době, kdy středoevropské výtvarné prostředí je ve svém citění ještě zcela románské, a proto u nás vznikají stavby zajímavých přechodních útvarů, jako cisterciácký konventní kostel na Velehradě, založený roku 1205 a dokončený před rokem 1228,³⁸ kde závěr s pěti půlkruhově uzavřenými apsidami na stejné hloubkové úrovni je ještě zcela románský, kdežto prvá u nás zatím zjištěná žebrová klenba, z níž zachovány zbytky nad barokní klenbou kněžiště, ukazují na nastupující gotické citění.

Záhy se však půdorysný typ Fontenay obohacuje nejprve rozšířeným počtem pravoúhlých kaplí na transeptu jako ve Francii na třetí stavbě v Citeaux z let 1140—1150³⁹ nebo na první stavbě v Pontigny z let 1140—1170,⁴⁰ v Clermontu z let 1140—1170⁴¹ či na první stavbě v Ourscampu z let 1150—1201⁴² nebo v Německu v Maulbronnu z konce 12. století⁴³ a jinde. Později je pravoúhlý chór s transeptem obklopen souvislým pásem rovněž pravoúhlých kaplí, oddělených od sebe plnou zdí, podobně jako na čtvrté stavbě kostela v Citeaux asi z let 1180—1193,⁴⁴ při čemž byl vytvořen chórový ohoz. Při typickém racionalismu cisterciácké řehole došlo k takovému změně půdorysného schématu nejpravděpodobněji ze zvýšené potřeby oltářů pro vzrůstající počet mnišstva. Hojnou oblibu a rozšíření tohoto typu dosvědčuje jeho užití na některých kostelích ve Francii, jako ve Fontainejean, ukončeném asi k roku 1230—1240,⁴⁵ ještě častěji se však vyskytuje na kostelích velkých německých klášterů jako v Riddagshausen, dokončeném roku 1278,⁴⁶ nebo v mateřském klášteřu nepomuckém, Ebrachu, kde stavba byla skončena roku 1285.⁴⁷ Tento typ zastupuje u nás půdorys bývalého řádového kostela v Mnichově Hradišti z let 1240—1270, jehož trojlodí bylo podle novějších výzkumů síňové.⁴⁸ V Heiligenkreuzu na stavbě kostela, dokončeného roku 1295,⁴⁹ stalo se toto půdorysné schéma východiskem středoevropských tendencí, jež vedly k utváření gotického síňového prostoru.

Dalším obohacením původního chrámového cisterciáckého půdorysného schématu bylo použití okrouhlého nebo polygonálního závěru, obklopeného podle příkladu katedrálních chórů věncem kaplí s ochozem. Třetí stavba v Clairvaux z let 1154—1174⁵⁰ a chór z druhé stavby kostela v Pontigny z let 1185—1205⁵¹ dosvědčují názorně tuto proměnu. V Německu má shodné řešení s ochozem a věncem kaplí kostel v Heisterbachu, dokončený roku 1237,⁵² se závěrem půlkruhovým, či v Marienstattu, začatý kolem roku 1243 a skončený počátkem 14. století,⁵³ se závěrem polygonálním. U nás se vyskytuje chór se závěrem katedrálního typu na bývalém řádovém kostele v Sedlci, budovaném od konce 13. století do dvacátých let 14. století.⁵⁴ Dotsud uváděné příklady nových řešení půdorysných podržují v podstatě basilikální dispozici, i když vznik stejnorodního chóru kostela v Neuburgu ve Štýrsku v letech 1327—1344⁵⁵ ukazuje pokračující kompromis mezi původními basilikálními tendencemi a postupujícími zřeteli prostorotvornými. Konečně však i v řádové architektuře cisterciácké bylo nutno přijmout ve smyslu všeobecně citěných a vítězících zřetelů prostorových místo basiliky řešení síňové, neměla-li řádová architektura vývojově ustrnout. Vyhranění tohoto nového síňového typu se uskutečnilo plně na stavbě řádového kostela ve Zwetlu v Rakousku z let 1343—1348,⁵⁶ kdy v jeho katedrálním chóru s věncem kaplí lichoběžníkového půdorysu jsou klenby kněžiště i ochozu ve stejné výši. O něco později se podobné řešení vyskytlo u nás na novostavbě dnes zaniklého řádového kostela v Klášterní Skalici,⁵⁷ založeného v roce 1357, a při vyvrácení husity roku 1421 ještě nedostavěného, se stejnorodním ochozem katedrálního chóru. V chóru původně románského kostela v Kaisheimu v Německu, vzniklého v letech 1352—1387⁵⁸ jeví se pokrok proti Zwetlu ještě v odstranění předělů mezi kaplemi, čímž vzniká vlastně druhý ochoz. Všechna tato poslední řešení se však uskutečnila v době, kdy žďárská stavba byla už hotova a mají pro zkoumání žďárského půdorysu význam nejzazší hranice půdorysného vývoje řádových staveb.

Ze srovnání půdorysu Žďáru s jinými našimi cisterciáckými kostely vyplývá, že v celkovém pojetí je nejbližší řádovému kostelu v Tišnově, založenému roku 1233 a dostavěnému po polovině 13. století,⁵⁹ taktéž basilikálního rozvrhu s mírně zdůrazněnou příčnou lodí a s trojdílně utvářenou chórovou částí; v Tišnově je však příčná loď bez čtvercových kaplí, pouze s polygonálními závěry na půdoryse pěti stran osmiúhelníka. Východiskem tohoto půdorysného utváření jsou některé burgund-

ské a jihoněmecké stavby (Notre-Dame v Dijonu, dominikánský kostel v Řezně); v Podunají a v Sasku se toto řešení vyskytuje později.⁶⁰ Ve vývoji cisterciáckého půdorysu opouštějí Žďár a Tišnov onu tradiční linii s dvěma pravoúhelnými kaplemi na příčné lodi, jejíž počátek je ve Fontenay, při čemž se jak v redukci počtu kaplí na příčné lodi, tak v užití polygonálních závěrů v chórové části jeví vzhledem k původnímu řádovému schématu pokrok ve smyslu gotického vývoje; ve Žďáře však proti Tišnovu lze zaznamenat v podržení čtvercových kaplí konservativnější, spíše ještě pozdně románské citění. Polygonální závěrová dispoziice, spojená někdy s rozšířením, jindy s redukcí počtu kaplí na příčné lodi proti původnímu typu Fontenay, je doložena i v řádovém stavitelství Francie, na příklad ve Fontfroide z konce 12. století⁶¹ s pětistranným závěrem kněžiště a párem pravoúhle a další dvojicí pětistranně uzavřených kaplí příčné lodi. V Obazine z let 1176—1190⁶² při použití tří pravoúhlých kaplí na každém křídle příčné lodi má kněžiště pod vlivem limousinských a středofrancouzských gotických řešení pětistranný závěr. Podobné útvary lze zaznamenat v Německu, na příklad uvnitř půlkruhový, navenek polygonální, pětiboký závěr kněžiště a trojstranný závěr čtyř transeptových kaplí řádového kostela v Zinně, vzniklého v první čtvrti 13. století v přechodním slohu.⁶³ V Dobrilugku, vybudovaném rovněž jako přechodní typ s půlkruhově uzavřeným kněžištěm,⁶⁴ projevuje se rovněž na vázaném půdoryse redukce, která vyloučením kaplí na příčné lodi jde ještě dále než ve Žďáře. Polygonální trojboký závěr má chór kostela i v braniborském Chorinu, vzniklém v poslední čtvrtině 13. století.⁶⁵ Souvislou linií mezi těmito jednotlivými řádovými kostely nelze předpokládat; tato kolísavá a neustálená půdorysná řešení, ovlivněná necisterciáckými stavbami s místním zabarvením, představují odklon od původních konservativních řádových zřetelů a tudíž pokrok ve smyslu gotického vývoje. Zřetelně to vynikne při srovnání závěru tišnovského nebo žďárského se závěrem řádového kostela v rakouském Wilheringu, vzniklým kolem poloviny 13. století,⁶⁶ který proti pokročilejším řešením v Tišnově a ve Žďáře se ještě konservativně přidržuje závěrového typu Fontenay.

Ve všech jmenovaných případech lze shodně se Žďárem zaznamenat v obdélných polích střední lodí mocné dynamické napětí, v jehož smyslu dochází i ve vnitřní výstavbě k vysloveně gotickému sjednocování prostoru rytmem jednotlivých rovnocenných travé. Ve Francii mělo devět polí basilikální trojlodí řádového kostela v Ourscampu z let 1150—1201

67 a v Royamontu z let 1229–1235,⁶⁸ obě řešení však jsou již zřetelně ovlivněna středofrancouzskými stavbami katedrálního typu. U nás délkovost velehradského trojlodí byla ještě oslabena vázaným románským půdorysným systémem s šestidílnými klenbami, původní rozvrh oslavanského ženského řádového kostela je však již přímým předstupněm Tišnova a Žďáru. Kdežto Tišnov se svými pěti travé trojlodí představuje ještě starší hledisko, velmi pokročilá délková dispozice žďárského kostela stala se východiskem tendencí, které zastupuje řádový chrám v Sedlci u Kutné Hory, začatý koncem 13. století a dokončený ve dvacátých letech 14. století,⁶⁹ těžící už plně nejen v délkových, ale i ve výškových hodnotách vnitřní výstavby z podnětů katedrálních.

Žďárská stavba tedy ukazuje polygonálním utvářením chórové části, málo zdůrazněnou příčnou lodí i značnou délkovostí svého trojlodí s výrazným obdélným polem hlavní lodi velmi pokročilý stupeň svého půdorysu ve smyslu gotického vývoje.

Při posuzování vnitřní výstavby je třeba mít na zřeteli, že z původní stavby z druhé poloviny 13. století se zachovalo především obvodní zdivo trojlodí, příčné lodi s kaplemi a chóru. Obvodní zeď jižní lodi sousedila přímo se severním křídlem ambitu a zůstala tudíž bez přímého osvětlení. Zdi střední lodi a obvodní zeď lodi severní byly původně prolomeny úzkými hrotitými arkádami, u cisterciáků od počátku vždy nejskromnějších rozměrů; svou dnešní podobu s půlkruhovým záklenkem dostala okna později. Částečná změna v původních útvarech okenních otvorů nastala také místy v chórové části. V hladké ploše stěn střední lodi je vyjádřena obvyklá dvoupatrovost cisterciáckého chrámu. Původní podpory, v podobě hranolových piliřů s arkádami s hrotitým profilem oblouků, oddělují převýšenou střední loď od nižších lodí bočních. Výška podpor na sešikmených sklech se téměř shoduje s výškou hladkých nevyžlabených oblouků arkád. Piliře jsou na třech stranách zcela hladké a kromě soklu a jednoduché římsy nedotčeny žádným členěním; na čtvrté straně do hlavní lodi vystupují svazkové přípory, jejichž profil je celý z barokní úpravy, navržené G. Santinim; přesný tvar původních přípor nelze zjistit, neboť byly při barokní úpravě zakryty štukovým obalem a dosud nikdy nebyla příležitost přesvědčit se o skutečném útvaru.

Jednotlivá obdélná pole hlavní i bočních lodí jsou zaklenuta žebrovou křížovou klenbou s příčnými klenebními páry a přízedními žebry. Zvláštní klenební podmínky jsou však v hlavní lodi, kde místo devíti polí původního půdorysného rozvrhu je pouze osm klenebních travé, při čemž

klenba nad prvním a druhým klenebním travé, počínajíc od příčné lodi, je sestrojena zhruba nad půldruhým půdorysným polem. Je možno se důvodně domnívat, že k této úpravě došlo při opravě kostela po husitském zpusťování, kdy byla zřícená původní raně gotická klenba střední lodi nahrazena novou. Vysvětlení lze snad hledat ve snaze pozdně gotického upravovatele, aby byl těmito dvěma hlubšími klenebními poli, blízcími se rozměrům čtverců křížení a kněžiště, poněkud zpomalen příliš prudký spád kleneb dlouhé střední lodi.

Stejně jako klenba střední lodi z pohusitské doby, bylo i původní raně gotické žebrovní kleneb obou bočních lodí z doby po polovině 13. století v baroku pokryto štukem, v němž proveden nový barokně gotický profil G. Santiniho. Jižní boční loď však po opadání a otlučení štku v 19. století poskytuje příležitost sledovat původní klenební podmínky. Počet podélně situovaných obdélných klenebních polí — stejně jako v severní lodi — souhlasí s původním půdorysným rozvrhem. Diagonální, mezi-klenební i přízední žebra s náběžními štítky dosedají na konsoly, nasazené ve výši pilířových říms. Trojboké, nehluboce vyžlabené přízední konsoly, se základnou v podobě obráceného jehlanu a mírně vyhloubenými stěnami, mají polygonální krycí desku, jejíž profil přechází na římsu podpor. Profil poněkud hrubě opracovaných žebor je velmi prostý, základní hranol je pouze na hranách seříznut do tupého klínu. Maně se vybaví kronikářova poznámka o těžko opracovatelném materiálu, kterým byla rula.⁷⁰

Trojdielná příčná loď, jejíž prostor byl barokní úpravou G. Santiniho velmi důrazně potlačen ve snaze co nejuplněji vyloučit její účinek, brzdící prostorové sjednocení střední lodi, má nad čtvercem křížení i nad oběma křídly křížovou klenbu žebrovní, nejspíše rovněž ze zmíněné pozdně gotické úpravy. Dnešní členění pilířů křížení s bohatou štukovou profilací je cele záležitostí typické barokní gotisace G. Santiniho.

Klenební pole kněžiště s původní raně gotickou křížovou klenbou, skrytou pod štukovým obalem, je odděleno od křížení hladkým vítězným obloukem s podloženým žebrem na pasu se štukovou barokní profilací. Závěr kněžiště je sklenut šesti paprsky žebrovní klenby, rovněž skrytými ve štukovém obalu. Pět oken se špaletami a půlkruhovými záklenky, jejichž rozměry se zhruba shodují s původními, osvětluje závěrovou část kněžiště.

Obě kaple na východní straně transeptu, přiléhající těsně k střednímu chóru, jsou otevřeny do transeptových křídel hmotnou nečleněnou arká-

dou s hladkým obloukem. Jsou sklenuty každá jedním polem křížové klenby s žebry klínového vyžlabeného profilu, ukončenými náběžníky s jednoduchými přízemními klenebními patkami. Mezi klenebním polem a pětibokým závěrem každé kaple, sklenutým šesti paprsky žebrové klenby s mírně vyžlabenými boky klínových žeber na jehlancových patkách, je široký hladký hrotitý oblouk. Žebra se protínají ve svornících, z nichž svorník v závěru jižní kaple je ozdoben plochým listovým reliefem. V závěrové části severní kaple jsou dochována neporušeně tři původní hladká kamenná ostění oken s půlkruhovými záklenky a špaletami. Na stěnách a klenebních kápích se zachovaly části původní pozdně gotické malířské výzdoby, dotčené silně nedávnou restaurací. Malby severní kaple patří nejspíše prvnímu desetiletí 16. století, zatím co v jižní jsou o něco starší. Celkově ukazují ve svém podání značnou výtvarnou zhrublost a okrajové vyznívání oficiálních slohových proudů a podnětů.⁷¹

V základech jednoho z domů v blízkosti kláštera byl před časem nalezen střed šestidílného klenebního závěru se svorníkem, ozdobeným znakem Lichtenburků.⁷² Podle profilace, která je velmi porušená, patří rovněž do raného stavebního období kláštera a je velmi pravděpodobně zlomkem klenby původní lichtenburcké mariánské kaple, založené Smilem z Lichtenburka, jenž v ní byl roku 1269 pohřben, později však zbořen. Údaj kronikářův, že po jejím zboření udělány dva oltáře,⁷³ nasvědčuje, že musela ustoupit nejspíše proto, aby nepřekážela v rozvrhu trojlodí. Kult Panny Marie byl přenesen do nynější chórové kaple Navštívení P. Marie, v níž uloženy později ostatky rodiny Bočka z Obřan a pánů z Kunštátu, zatím co v severní, jak dodnes patrně z průlomu, byla v síle zdíva hrobka pánů z Lichtenburka.⁷⁴

Ve vnitřní výstavbě kostela je rozhodujícím činitelem hloubková dispozice, spjatá v příznivém poměru s šířkovými a výškovými rozměry střední lodí; šířka střední lodí k její výšce je ve vyváženém poměru 1:2, zatím co poměr výšky bočních lodí k jejich šířce je přibližně 1:1½ a vztah výšky bočních lodí k výšce střední lodí je vyjádřen pouze mírným převýšením proti optimálnímu poměru 1:2.

Při sledování vývoje prostorové výstavby řádové architektury⁷⁵ je třeba mít na zřeteli její východisko z architektury Burgundska, jejíž rozkvět je úzce spjat už s dějinami stavitelství benediktinského řádu, vrcholícími na přelomu 11. a 12. století. Brzy ustupuje však i zde románská článkovost s typickou vzájemnou podřízeností a vázaností jednotlivých článků gotické snaze o sjednocení architektury jednotným

principem. Zásluha architektury Burgundska nepočívá sice v sestrojení křížové klenby žebrové, jejíž použití pro zaklnutí hlavní lodi je přínosem okruhu Île-de-France, Normandie a nezávislé též Lombardie, ale význam zmíněné oblasti je v časném přijetí této klenby. Jestliže však cisterciáci přijali žebrovou klenbu, jakmile se dostala do Burgundska, Burgundsko pochopilo vlastně její význam prostřednictvím cisterciáckých zřetelů tvárných. Kromě basilikální dispozice, uzákoněné v řádovém stavitelství typem Fontenay, jejíž půdorysný vývoj a dosah byl už sledován, došlo v cisterciácké architektuře časně i k ustálení vnitřní výstavby. Příčná dispozice obdélníkového klenebního pole hlavní lodí k podélným obdélníkovým polím lodí bočních, která je rovněž burgundského původu, ovlivnila neobyčejně vývoj gotické architektury ve prospěch rytmičtějšího, méně individualisovaného a dynamičtějšího prostoru. Přijetí tohoto principu je — podobně jako přechod od starší čtyřpatrové pouze k dvoupatrové členitosti hlavní lodí — přínosem cisterciáků. Charakteristickým rysem řádové architektury, avšak už ve smyslu řečle, je potlačení veškeré vnitřní i vnější ozdobnosti.

Vyznačuje-li se cisterciácká architektura svého počátku zmíněnými rysy, pak dějiny řádové architektury jsou i dějinami pozvolného odklonu od těchto původních výtvarných zřetelů, při čemž jednotlivé evropské oblasti přispívají svými — z odlišného stavu a vývoje plynoucími — prvky k formulování a uměleckému vyjádření gotické výtvarné myšlenky. Je zajímavé sledovat, jak u cisterciáků basilikální typ, vycházející z prostředí Burgundska, kde tendence prostorové nebyly vlivem pozdně římského stavitelství neznámé a procházející územími, kde vlivy síňových typů byly dosti silné a lákavé, dovedl dosti dlouho podržet svou životnost. Bylo však dějinnou úlohou řádového stavitelství, aby znovu zasáhlo do tvořivého architektonického dění, při čemž se však muselo vzdát svého přínosného členění na předepsaném basilikálním typu. Podobně jako v půdorysném členění, i ve vnitřní výstavbě projevilo se to jednak přijetím některých vymožeností katedrálních prostorů, jednak pokročilá a zesilující gotické citění prostorotvorné — a to je přínosem naší oblasti — dále zvítězit i ve vnitřní výstavbě typu síňového nad původním typem basilikálním.

V jednotlivostech výstavby je třeba se zmínit aspoň stručně o příznačné plochotěnnosti cisterciáckých staveb, vždcky omítnutých a obílených.⁷⁶ Původní tvar pilířových podpor na čtvercové základně se později obohacuje dispozicí křížovou a vložení jednoduchých přípor a z vlivu

katedrálních a typů síňových se uplatňuje i užití sloupů; výjimečně střídání pilíře a sloupu souvisí s užitím šestidílné klenby. Nad arkádami nejprve s půlkruhovými, později s hrotitými oblouky je stěna pravidelně bez tribun a triforií; pouze výjimečně se vyskytuje triforium, na příklad v Aulps ve Francii z poslední čtvrti 12. století, či ohoz jako v Longpontu, dostavěném roku 1227, nebo konečně slepá arkáda, uplatněná v kostele ve Vauclair, svěceném roku 1257. Hlavice přípor, nejprve buď zcela hladké nebo s plošným listovým dekorem, později živějších naturalistických listů nevykazují však ani ve Francii, ani u nás jediného typu ikonografického.

Pokud jde o klenby v řádové architektuře,⁷⁷ užití hrotitého oblouku valené klenby ve Fontenay časově i tvarově předchází klenutí bočních lodí chrámových křížově do hran, uplatněnému v první polovině 12. století na některých řádových stavbách, ať už jejich hlavní loď byla zaklenuta valeně jako na druhé stavbě v Clairvaux s klenbou z let 1135 až 1150 (před zaklenutím žebry), v Reigny, v Obazine, v La Bussière a ve Fontmorigny, nebo ať také sama střední loď měla křížovou klenbu do hran. Nová vymoženost klenební, křížová klenba žebrová, uplatnila se v letech 1153—1174 na střední lodi v Clairvaux, v Pontigny na stavbě z let 1135—1160, v La Benissons-Dieu k roku 1180 a v Noirlacu mezi lety 1170—1240.⁷⁸ Zaklenutí celého kostela křížovou klenbou žebrovou je doloženo v Clairvaux při výstavbě katedrálního chóru po roce 1174 (vliv katedrály v Langres, začaté 1150). Následuje řada kostelů již cele sklenutých křížovou klenbou žebrovou, jako byl kostel v Barbeau, čtvrtá stavba kostela v Citeaux, svěcená roku 1193, kostel v Buillonu, v Preuilly a v Larrivouru z poslední třetiny či čtvrtiny 12. století a j. Při druhé stavbě v Pontigny, kdy vznikl katedrální chór v letech 1185—1205 (-10), došlo k zaklenutí celého kostela křížovými klenbami žebrovými; ostatně dochází zde i k harmonické vyváženosti dvou principů, ryze konstruktivního s výtvarným: náběh klenby spočívá na římsé arkády, jež se tak stává základnou konsol klenby, čímž vzniká typické dvoupatrové rozdělení, s optimálním šířkovým a výškovým poměrem střední lodi 1:2.⁷⁹ V Německu, kam první cisterciácká filiace přišla v roce 1122 do Altencampu u Kolína (Camp) z mateřského kláštera Morimondy, patří řádová architektura svými počátky rovněž ještě románskému slohu. Původní stavby kostelů v Marienthalu, v Heilsbronu, v Amelunxbornu nebo v Bebenhausenu, většinou vzniklé v druhé polovině 12. století, jejichž výstavba se někdy protáhla až do první čtvrti 13. století, jsou basiliky

s piliřovou či sloupovou výstavbou s plochostropým trojlodím.⁸⁰ První německý řádový kostel s křížovcu klenbou do hran je Eberbach,⁸¹ s křížovou klenbou žebrovou z druhé poloviny 13. století kostel v Loccum.⁸² Vyzrálým způsobem je však aplikována gotická křížová klenba s žebry teprve na kostele v Ebrachu,⁸³ odkud vychází i nepomucká a žďarská řádová linie. Stavba ebrašská, přímé filiace z Morimondy, byla zcela dokončena teprve roku 1285; svou vyvážeností prostorovou je svědectvím nově cítěných gotických zřetelů, použitých v Pontigny. Srovnání s cizími cisterciáckými stavbami poučuje, že náš vývoj nebyl opožděn, což možno přičíst jednak mezinárodní povaze řádu, jednak živé schopnosti našeho prostředí přijímat a rozvíjet gotické výtvarné podněty cisterciácko-burgundské. Křížová klenba se u nás vyskytuje na řádové stavbě velmi časně, první známá je na kostele na Velehradě, a všechny pozdější řádové kostely včetně Žďáru se tohoto klenebního způsobu bez výjimky přidržují.

Přijetím žebrové klenby křížové u cisterciáků nastává příležitost formovat i příznačný profil žebra. Jeho původní hranolový tvar se z počátku mnoho nemění, pouze mírným seříznutím hran je vytvářen typický tvar tupého klínu, nebo je též základnímu hranolu podkládán půloblouk nebo jednoduchý profil hruškovitý.⁸⁴ Tvar žebra je u cisterciáků nejkonservativnějším detailem cisterciácko-burgundského původu stavby. Jak bylo v poslední době ukázáno,⁸⁵ je i u nás nejčastějším, ale též nejdéle užívaným profilem gotického klenebního žebra tupý klín,⁸⁶ ať už se vyskytuje na Velehradě v kapli Cyrilce nebo ve Žďáře, a také na některých našich necisterciáckých stavbách jako v Třebíči v kryptě a boční lodi benediktinského kostela sv. Prokopa nebo v Jihlavě v kostele minoritů. Jiným rozšířeným profilem je klín s vyžlabenými boky,⁸⁷ který se vyskytuje v boční lodi kostela sv. Prokopa v Třebíči nebo ve farním kostele sv. Jakuba v Jihlavě a z cisterciáckých staveb v obou chórových kaplích ve Žďáře. Konečně třetí profil, který přichází také ve Žďáře na fragmentu klenby zrušené lichtenburské kaple, představuje kombinaci dvou tupých klínů, oddělených výžlabkem, a je u nás doložen ještě na příklad v sakristii a boční lodi děkanského kostela v Písku, který je Žďáru i jinak blízký.⁸⁸ Variantou je jiný raně gotický profil klínový s vyžlabenými boky a seříznutými hranami základního hranolu,⁸⁹ vyskytující se na ženském řádovém kostele v Tišnově a též ve farním kostele v Jihlavě a příbuzný profil, uplatněný na klenbě kostela cisterciáček v Oslavanech.⁹⁰

V útvaru oken a portálů, u cisterciáků rovněž značně konservativním,

se teprve značně pozdě, ve Francii v druhé polovině 12. století, v Německu a u nás v 13. století, objevuje vliv gotické katedrální architektury. Cisterciácké kultovní úkony nebyly určeny pro laictvo a nevyžadovaly mnoho světla; pokud se klenulo valenou klenbou ve střední lodi, přicházelo světlo pouze okny bočních lodí. S pokrokem klenební techniky vzrůstá i možnost osvětlení, ale okna jsou stále dosti úzká (v Beaulieu na příklad výška 8 m, šířka 0,60 m). Umístění vstupu je závazné jako celý plán a jen výjimečně ovlivňováno místními okolnostmi. Hlavní vstup na západě (někdy tři západní portály, odpovídající trojlodí), na konci jednoho transeptového křídla vstup do sakristie a do dormitáře, na konci opačného vchod na hřbitov (též někdy v posledním poli boční lodi); vstup do kostela pro mnichy z klauzury bývá v posledním poli boční lodi, která sousedí s klauzurou. Ve Žďáře má původní dispoziční hlavní vstup v ose západního průčelí a vstup — dnes ovšem zazděný — z bývalé klauzury v posledním poli jižní boční lodi kostela; v jižní části transeptu je v baroku upravený vstup do sakristie. Značnou konservativnost ukazuje útvar oken v chóru, v němž se ozývají stále ještě pozdně románské reminiscence. V roce 1954 bylo objeveno gotické kruhové okno na jižní straně křížové lodi. Okno bylo zazděno a zaomítnuto patrně při Santiniho barokní úpravě v 18. století. Je dosud dochováno jeho kruhové ostění, složené z profilovaných částí, jejichž spáry jsou dosti značně uvolněny. I když bylo zatím možno sejmut omítku jen částečně, bylo zjištěno, že kružba okna je vytvořena patrně různě velkými kruhy, jež jsou nepochybně složeny jednak soustředně kolem středního, jednak z dalších čtyř kruhů rozložených na čtyřech vypjatých obloucích při obvodu. Tato formace, složitější než útvar kruhových oken klášterního kostela v Tišnově, vznikla současně s dostavbou příčné lodi v sedmdesátých letech 13. stol. a prokazuje vyspělou úroveň detailu, uplatněného na stavbě kostela žďárského. Na rozdíl od oken v chóru je už toto okno (jež jistě mělo protějšek na severní straně a obdobu v hlavním, západním průčelí) projevem pokročilého gotického výtvarného citění, zdůrazňující odklon řádového stavitelství od původní strohosti.

Při zjišťování shodných rysů, které se při vnitřní výstavbě kostela uplatnily ve Žďáře a na jiných řádových stavbách, je nápadné — i přes značné zbarckování obou — jisté zpříznění s kostelním vnitřkem v Ebrachu.⁹¹ Platí to ovšem spíše o shodných poměrech prostorových, než o jednotlivostech. Je třeba si znovu připomenout, že opat Winrich z Valdsas, za něhož byla žďárská stavba dokončena, byl po roce 1276

opatem v Ebrachu, kde se stavělo ještě do roku 1285. Výtvarná shoda obou staveb je dokladem obecněji cítěných gotických zřetelů prostorových uvnitř řádového stavitelství. V naší oblasti nelze pominout onu cisterciáckou stavbu v Tišnově, která brzy po svém založení, asi v letech 1233—1260 vznikala nedaleko Žďáru, a jejíž příbuznost s půdorysem žďárským byla už zmíněna. Zatím co se projevuje v obou obdobně vyjádřený odklon od původního cisterciáckého půdorysu, ve vnitřní výstavbě tišnovského kostela se jeví zachovány ještě původní cisterciácko-burgundské zřetele nízkého a poměrně krátkého prostoru, kdežto ve Žďáře vnitřní výstavba vyrůstá již z jiných hledisek. I když se při ní útvar basilikální v celkovém vnitřním rozvrhu plně projevuje, a detailu, mnohem konservativnějším než v Tišnově, je věnována dokonce menší pozornost, je možno z provedeného srovnání vnitřních poměrů ve Žďáře vyvodit více smyslu pro gotický prostor a zřetelný pokrok proti Tišnovu.

Od příchodu časné vlny burgundsko-cisterciácky zaměřené gotiky v době, kdy jsou tvárné zřetele našeho prostředí ještě zcela podřízeny principům románským, jak tomu bylo v původní výstavbě Ozeka, Velehradu nebo částečně i benediktinské Třebíče, uplynulo k vzniku řádového kostela ve Žďáře sotva čtvrt století. Ale v této poměrně krátké době gotika, zprostředkovaná cisterciáky, probudila živé tvořivé schopnosti v našich zemích. Dalším a pro naše země příznačným a vývojově závažným úkolem bylo, překonat toto prvotní konstruktivistické hledisko burgundsko-cisterciácké; žďárská stavba je dokladem, že se tento vývoj naší řádové cisterciácké architektury k řešení prostorovým sice již tuší, ale že ještě nejsou splněny všechny vývojové předpoklady k bezpečnému uchopení a plnému úspěšnému zvládnutí tohoto úkolu. I když některé původní články, zmizelé pod výraznou barokní úpravou, znesnadňují přesnější závěry, je třeba považovat žďárský kostel za mnohem významnější, než se mělo dosud.⁹² Je dokladem snahy naší raně gotické architektury o vyvážené prostorové uspořádání.⁹³ Bylo to nejvíc, čeho bylo lze dosáhnout s použitým tvaroslovím; avšak tam, kde končí Žďár se svým úsilím, navazují koncem 13. a ve 14. století další články tohoto vývoje, řádové kostely ve Vyšším Brodě a ve Zlaté Koruně.⁹⁴ Mohlo se tak stát teprve po opuštění nebo po výtvarné proměně některých článků, které stavitelé Žďáru nebyli ještě s to opustit (na příklad hmotné podpory a podobně) a poté, když i síňový princip vnikl již s konečnou platností do řádové architektury a porušil tradiční a závaznou basilikální výstavbu.

Původní vnější podoba kostela, pokud je pod přídatky pozdějších přestaveb postižitelná, byla v soulase s půdorysným rozvrhem a vnitřním uspořádáním zcela jednoduchá. Vyšetření rozsahu původního zdiva potvrdilo, že stavba byla od počátku, vyjma závěru kněžiště a zesílených nároží příčné lodi, bez opěráků; dnešní úprava opěráků kněžiště je ze zabezpečovacích prací 19. století. Nepříznivé tlaky, plynoucí z použití žebrové křížové klenby, vyrovnávala hned od počátku dostatečně tloušťka zdiva (asi 1,60–1,75 m). O okenních otvorech platí to, co o nich bylo řečeno při posuzování vnitřní výstavby. Dva hrotité portály, z nichž jižní, vedoucí z kláštera do kostela v posledním, nejvýchodnějším poli jižní boční lodi, je zazděn a západní, v místech hlavního vstupu do kostela na ose západního průčelí kostela, je přístupný po několika stupních, mají odstupnění s obloukovými pruty hruškovitého profilu a výžlabky. Časem došlo k značnému porušení původního vzhledu těchto portálů, a oba jsou místy vyspravovány a doplněny. Hranolová zvonice opodál kostela je dnes zevně dotčena barokní přestavbou 18. století a úpravami v 19. století.

O vnější podobě kláštera před barokní přestavbou v první polovině 18. století, avšak už po úpravách z období Dietrichsteinova v první polovině 17. století, podává povšechnou zprávu kresba P. Karla Zemana z roku 1678.⁹⁵ Podle tohoto značně primitivního a schematického zobrazení měl chrám křížení ve stejné výši se střední lodí, nad křížením zvonici tehdy už s barokním zastřešením; jihozápadně od kostela na svém dnešním místě stála třípatrová věž původní zvonice, ve své hmotě zřejmě středověkého původu a obranného charakteru, vzniklá podle zprávy kronikářovy před rokem 1300 za opata Arnolda.⁹⁶

Zevní výstavbu cisterciáckých chrámů⁹⁷ charakterisuje tendence potlačit vnější opěráky, což má svůj kořen ve snaze burgundské — a vlastně již pozdně římské — architektury, docílit rovnováhy ve hmotě stavby. Všude, kde jich bylo užito, opěrný systém se chápe vždy funkčně a nezastírá se jeho pravý účel, jak patrně z vnější podoby kostela v Noirlac,⁹⁸ v Longpontu,⁹⁹ či z formace opěráků na polygonálním chóru v Beaulieu,¹⁰⁰ na druhé stavbě v Pontigny¹⁰¹ či v Ebrachu¹⁰² a jinde. Teprve později, zvláště při půdorysných a prostorových řešeních, ovlivněných katedrální gotikou, jako v Marienstattu v Nassavsku nebo v Schulpfortě, obohacuje se i opěrný systém. Ve shodě s řádovými předpisy je vnějšek chrámu bez věží, jediná zvonice, určená původně pro jediný zvon, je nad křížením, menší někdy na budově konventu; volně stojící zvonice

žďárská je v řádové architektuře výjimkou a zdůvodnitelná jen zřeteli obrannými. Zcela plošné je u cisterciáků i pojetí vnější fasády kostela, vylučující kromě obloučkové římsy veškeré členění a zdobnost. Teprve hodně pozdě lze zaznamenat výskyt plastiky, uplatněné ponejvíce na portálech, jako u nás v Mnichově Hradišti a v Tišnově, zřídka též na štítě západní fasády, jako v Schulpfortě v Německu. Zdobnosti přibývá — jen zvolna ovšem — také útvarům oken, zprvu malým a co nejjednodušším; s katedrálními vlivy přistupují k běžným typům kruhových oken s kružbovou výplní vepsaných kruhů, jako ve Francii v Aulps nebo ve Vaux-de-Cernay či u nás v Tišnově a Žďáru, typy oken se slčitějšími kružbami jako v Loc-Dieu, ve Valusissant nebo v Beaulieu, a dále oken s útvary plaménkových kružeb jako v Les Écharlis; výjimečně pod přímým vlivem středofrancouzských katedrálních staveb vznikají kruhová okna jako v La Bénissons-Dieu, v Royaumontu, v Longpontu a v L'Epau. V Německu je příkladem bohatších okenních typů Salem, u nás Zlatá Koruna, Sedlec či klášter na Starém Brně. Jednoduchý původní útvar portálů, závazně podle funkce umístěných, obvykle s třemi až pěti ústupky a vloženými sloupky, se obohacuje jen výjimečně, zvláště v Německu a u nás hlavně z vlivů katedrální gotiky jako v Mnichově Hradišti a v Tišnově. Téměř pravidelně se vyskytující západní předsň, určená za shromaždiště laických příslušníků řádu, konvršů, je v typickém útvaru zachována ve Francii na příklad v Pontigny nebo v Německu v Maulbronu či Otterbergu; na našich řádových stavbách je doložena její existence na příklad na Velehradě nebo v Tišnově, ačkoliv se v původní podobě nedochovala.

Porušený vnějšek žďárského kostela s jednou zvonici nad křížením a větší, volně stojící hranolovou, v jádře gotickou, později zbarokovanou zvonici z doby kolem roku 1300 opodál kostela a dvěma portály z první čtvrti 14. století nasvědčuje původní typické cisterciácké neozdobnosti; kdežto nedaleký Tišnov nebo benediktinská Třebíč jsou v útvaru svých portálů mnohem bližší řešením katedrálním, Žďár je v tomto smyslu spíše v okruhu výtvarných zřetelů své mateřské linie nepomucké a ebrašské.¹⁰³

Přesnějším datováním našich řádových památek na základě posledních výzkumů bylo možno odmítnout názor¹⁰⁴ o naprosté závislosti našich časně gotických řádových staveb na Podunají, ať už se to týká Velehradu¹⁰⁵ nebo zmíněného již vztahu mezi Lilienfeldem a Mnichovým Hradištěm.¹⁰⁶ Na kostelích v Tišnově, Oslavanech i Žďáru je možno sice

v jednotlivostech zaznamenat rysy podunajského stavitelství, všechny tyto stavby jsou však dílem naší domácí raně gotické huti. Bylo poukázáno také na úzký vztah kostela v Tišnově k vnitřní výstavbě kostelů jihlavských a na příbuznost mezi žďárským kostelem, minoritským kostelem a děkanským chrámem sv. Jakuba v Jihlavě;¹⁰⁷ účast raně gotické huti, uplatnivší se v Tišnově, nelze však přijmout i pro Jihlavu, kde zvláště minoritský kostel vykazuje spíše vlivy stavitelství Podunají, především žebřavých řádů a je ovlivněn i stavbami kostelů městských.

Bylo zjištěno, že naše domácí huť, která se zúčastnila stavby žďárského kostela, působila v té době i jinde u nás, na stavbách děkanského kostela v Písku a při výstavbě královských hradů Zvíkova a Písku v druhé polovině 13. století.¹⁰⁸ Je to tím pozoruhodnější, že tyto stavby leží v blízkosti Nepomuku, o němž se dá z některých náznaků soudit,¹⁰⁹ že výrazně ovlivňoval stavitelství nejen jižních Čech, ale nebyl jistě bez vztahů ani ke Žďáru jako jeho mateřský klášter. Stačí si uvědomit význam a výtvarný dosah skutečnosti, že do Žďáru přišel roku 1252 z Nepomuku první opat Fridrich, který se stal po roce opatováním stavebním dozorcem.

Proto při celkovém hodnocení architektury žďárského kostela lze shrnout dosavadní zjištěné výsledky zkoumání v ten smysl, že také sem již v polovině 13. století zasáhl mocně vliv gotiky, prostředkovaný našemu území cisterciáckou architekturou, šířící se především se stavebními hutěmi. Z nich jedna, velmi významná, vznikla patrně při stavbě Nepomuku a zasáhla svou činností od Zvíkova a Písku až do Tišnova a Žďáru, kde ovlivnila celkový rozvrh klášterního kostela a výstavbu chóru, zatím co se pokračovalo ve stavbě trojlodí snad už také s pomocí místních sil a pod vedením stavebních dozorců z řad klášterních příslušníků.¹¹⁰

2. BUDOVY KLÁŠTERA

Výtvarné hodnocení středověkých klášterních budov v jednotlivostech i jako celku je znemožňováno značným porušením jejich původní podoby po odstranění klášterní kvadratury spolu s některými dalšími stavbami z počátků kláštera. Došlo k němu za dietrichštejnského hospodářského úředníka Šimona Kratzerá ze Schönsperka, jenž vládl neomezeně klášterem po jeho převedení z majetku řádu do vlastnictví nejprve olomouckého biskupství a později do osobního vlastnictví kardinála Dietrich-

štejna v letech 1607—1638. Kratzer dal z budov bývalé klášterní kvadratury vystavět roku 1614 nedaleko kláštera železně hamry, od roku 1650 proměněné v papírnu a později v pilu. Tím vzala za své stavba, jejíž vznik je v hlavních rysech zaznamenán v kronice Jindřicha Heimburského. Prozatímní budovy ze dřeva, nejprve pouze jeden dům pro přípravnou kolonii (v místech pozdějšího klášterního dvora, dnes lokalita Starý dvůr),¹¹¹ později dřevěný klášter vystavěný opatem Walthelmem ze Sedlce (po čase zbořený, na jehož místě byl zřízen dnešní Branský, dříve Opatský rybník; v blízkosti lokalita Nový dvůr),¹¹² sloužily poměrně dlouho mnichům za příbytek. I když základy kamenných budov v místech dnešního kláštera byly současně se základy kamenného kostela posvěceny velmi časně, příštího roku po příchodu konventu z Nepomuku do Žďáru (roku 1253), teprve opat Walthelm ze Sedlce začal soustavněji budovat klášter z kamene. Za něho byla postavena kapitula, která byla — kromě kostela — první kamennou budovou.¹¹³ Stavbu prováděl otec Jindřicha Heimburského, kamenický mistr Ekward, kterého vyplácel opat, a s nímž také tehdy zřejmě pracoval kronikář Jindřich, než byl přijat do řádu, a snad i nějaký čas potom.¹¹⁴ Teprve po roce 1262, kdy byl zvolen opatem cílevědomý a energický Winrich z Valdas, došlo k urychlenému dobudování kláštera z kamene roku 1263 a k přestěhování mnichů.¹¹⁵ Stavba všech potřebných klášterních budov nebyla jistě zdaleka ukončena za opata Winricha, a protáhla se až do první třetiny 14. století.¹¹⁶ Místo, kde byl vystavěn tento definitivní dnešní klášter s konventním kostelem, pozdějšími úpravami poněkud vyrovnané s okolím, je určeno mírnou terenní vlnou mezi oběma prameny Sázavy.¹¹⁷ V této době urychleného budování definitivního kláštera je příznačné, že i Eufemie, vdova po Bočkovi z Obřan dala pro sebe vystavět nový, už kamenný dům a nový špitál.¹¹⁸

Postupným odstraněním jednotlivých budov při přestavbách a ničivých požárech zmizelo vlastně úplně jádro bývalých klášterních budov, kvadratura, a je jedním z úkolů archeologického průzkumu zjistit přesný rozsah zmizelých klášterních částí spolu s vyzvednutím jejich výtvarných článků, pokud se dochovaly v zemi. Teprve potom snad bude možno na základě případných nálezů povědět něco o podobě a původu článků, použitých v někdejší nezachované kapitulní síni a křížové chodbě; z náhodných nálezů, zatím porůznu učiněných, jež předpovídají pozoruhodné výsledky prováděného soustavného průzkumu, nelze se zatím odvážit nějakého konečného závěru.

Část původních klášterních budov, zbudovaných z lomového zdiva, je zachována v jádře gotického, v 16.—18. století přestavěného jednopatrového křídla na obdélném půdoryse a s renesanční úpravou oken. Navazuje na jihozápadní nároží konventního kostela a bylo na jižní straně v renesanční době prodlouženo. Po posledním zhooubném požáru kláštera z konce 18. století je toto křídlo, zvané od dob své barokní úpravy konvent, ve zříceninách, a chystá se jeho rekonstrukce; pouze jeho severozápadní část s pozůstatky ambitu s křížovou klenbou bez žeber byla v 19. století upravena pro účely fary. Západní průčelí poskytuje možnost sledovat původní útvar jednoduchých lomených oken přízemí a menších v patře, rozložených v pravidelném rytmu a později místy porušených vylámaním větších otvorů pro ostění a okna renesanční; rekonstrukcí bude pokud možno obnoven původní stav. Uvnitř této budovy, jež v gotice sloužila nejspíše za útulek konvršů a jako zásobárna (část původního podsklepení je rovněž zachována), byly původní dvě, nejspíše plochostropé sítě s trémovým stropem (původní kapsy trámů jsou dodnes patrné); rozdělení na několik menších místností příčkami je teprve dílem renesanční úpravy 16. století. Zdá se, že jižní obvodní zeď byla původně plně vyzděná, později však, podle útvaru okenních otvorů a zachovaného portálu shodných rysů s ostatními žďárskými portály, došlo asi v první čtvrtině 14. století k úpravě, při níž prolomena hrotitá okna v jižní stěně a na východ zmíněný portálek. Při posledním průzkumu pro účely chystané rekonstrukce za účelem zjištění původní úrovně podlaží byly provedeny sondy a objevena v staré gotické části v hloubce asi 0,60 m pod vrstvou pozdějších nánosů stavebních částí a hlíny dlažba z cihelných dlaždic velikosti 0,20 × 0,20 cm, uložených do malty. V jiných místech byla nalezena již jenom malta, ukazující spáry cihelných dlaždic stejné velikosti; v novější renesanční části nebyly nalezeny žádné zbytky podlah, přestože sondy byly provedeny až na klenby sklepů. Jinak v prostoru někdejšího klášterního rajského dvora je zachováno místy zbylé lomové zdivo základů arkád původního ambitu, vyspravované později smíšeným zdivem, do něhož byly použity místy i zlomky profilovaných článků. Na severozápad od konventního kostela je do barokního komplexu budov z 18. století s dominantou Santiniho prelatury včleněna rovněž v jádru středověká, raně gotická stavba nepravidelného půdorysu, zbudovaná z lomového zdiva, s nesymetricky rozloženými okeními osami z některé pozdější úpravy, s opěrnou zdí na západní stra-

ně a gotickým portálem uvnitř v přízemí; je to stará původní budova opatská.

Z vyobrazení kláštera od P. Karla Zemana z roku 1678 a ze zbytků původních budov lze s jistotou usuzovat na umístění původní klášterní kvadratury na jižní straně konventního kostela. Zvykem — nikoliv však předpisem — u cisterciáků, převzatým z benediktinské praxe, bylo umístění klášterních budov k jižnímu boku kostela jako v Citeaux, v Clairvaux nebo v La Ferté,¹¹⁹ pokud tomu však nebránila přirozená poloha místa. Ve Francii na příklad Bonport,¹²⁰ Fontfroide,¹²¹ Pontigny¹²² či Morimond, v Německu Maulbronn¹²³ mají budovy na severní straně kostela. Tato situace je však poměrně méně častá; u nás je zjištěna u ženských řádových kostelů v Tišnově a na Starém Brně a také u kláštera zbraslavského.¹²⁴

Pokud jde o rozložení jednotlivých budov,¹²⁵ klausura se pravidelně skládala ze tří křídel, při čemž na příčnou loď kostela navazovala obvykle kapitulní síň se sousední hovornou a s přilehlým kapitulním křídlem ambitu, dále obydlí mnichů se sálem v přízemí a jejich ložnicí v patře a noviciát. K jižní straně křížové chodby přiléhá refektář, po jehož bocích byly umístěny další místnosti jako kuchyně, ohřívárna a j. Západní křídlo kvadratury bývalo někde vyhrazeno pro konvrše, kteří měli samostatné oddělené ubytování i vlastní refektář. Úzká ulička oddělovala jejich budovy od západního ramene křížové chodby. V této části byly i sklepy. V jižní části rajského dvora se pravidelně vyskytuje studna, obvykle s kaplí nad pramenem. Opatovo obydlí nebylo v prvních dobách mimo kvadraturu; byla jím nevelká komůrka nad nebo při sakristii v blízkosti kapituly, někdy též při obydlí mnichů. Později však se nároky zvětšily a opatské obydlí bylo umístěno mimo kvadraturu a klausuru,¹²⁶ jak tomu bylo ve Žďáře i jinde u nás, na příklad na Zbraslavi.¹²⁷ Na západní straně kostela a klášterních budov byla hospodářská stavení, dílny a prostory pro styk s cizími lidmi. V uspořádání klášterních budov docházelo však i k místním odchylkám. Jednotlivé budovy nebo jejich části jsou obvykle obdélného půdorysu, ve výstavbě dvoulodní prostory, buď plochostropé nebo klenuté na střední podpory, při čemž se v nich ve Francii do konce 12. století uplatňuje křížová klenba žebrová; u nás nejstarší zjištěná cisterciácká žebrová klenba křížové chodby na Velehradě z doby před rokem 1240¹²⁸ nebo klenba kapitulní sítě v Oseku z téže doby¹²⁹ dokládají vyspělou úroveň naší řádové architektury.

Celkové výtvarné hodnocení klášterních budov žďárských by bylo zatím bez nálezů architektonických a výzdobných článků neúplné. I když stavitel některých klášterních budov, kamenický mistr Ekward pocházel pravděpodobně z Podunají, neboť kolem roku 1242 se zdržoval se svou ženou v Heimburku (Hainburg), kde se jim téhož roku narodil syn Jidřich,¹³⁰ pozdější kronikář žďárského kláštera, možno mít zato, že i zde, stejně jako na stavbě kostela, převážily výtvarné vlivy domácího prostředí.

3. STUDNIČNÍ KAPLE

Studniční kaple nad pramenem byla zvláště významným prvkem v žďárské klášterní symbolice, neboť klášter byl od počátku nazýván Fons Beatae Mariae Virginis a později vytvořena i legenda o založení kláštera ve spojitosti s touto studnicí.

Jediný písemný středověký pramen, který se zmiňuje o studniční kapli, kronika Jindřicha Heimburského, zaznamenává její opravu za opata Arnolda před rokem 1300.¹³¹

Centrální stavba kaple vyrůstá na půdoryse desetiúhelníka¹³² do výše asi 7 m při síle zdiva 0,65–0,70 m; průměr vepsaného kruhu je 5,50 m, opsaného 5,70 m. V bocích opírají stavbu opěráky z rulových kvádrů, v spodní části trojboké; v místech původního spojení kaple se zdíkem jižního křídla kvadratury opěráků nebylo. Teprve po zboření zdi za úprav v 19. století, které měly odstraniti následky neblahého požáru z osmdesátých let 18. století, došlo patrně z důvodů souměrnosti k zřízení tří zcela nových kamenných opěráků z kvádrů štěnické žuly, které se opracováním i profilací zřetelně liší od starších. Při té příležitosti došlo též k zazdění původního vstupu na této jižní straně a k prolomení nového dnešního vchodu na severozápadě kaple, jak to lépe vyhovovalo užitkovým zřetelům fary, umístěné v severní části t. zv. konventní budovy. Tři původní okenní otvory byly zazděny a jeví se navenek jako hrotité výklenky, v dalších třech zachovaných oknech jsou patrné pozůstatky původních kružeb. Starší šindelová krytina kaple byla časem nahrazena taškovým krytem. Uvnitř kaple v důsledku dřívější orientace vstupu k jihu dvě strany desetiúhelníka splývají. Původně byla kaple uvnitř zaklenuta patrně gotickou žebrovou klenbou, která později nahrazena dnešní klenbou renesanční; nakonec došlo k úpravě celého vnějšku i vnitřku v první třetině 18. století v duchu barokní gotiky G. Santinim,

takže dnes kaple neposkytuje přesnější představu o svém původním středověkém vzhledu.

Názory v literatuře o době vzniku se různí. Podle některých¹³³ jde o stavbu raně gotickou »toho typu, jaké vznikaly na Moravě od roku 1230.« Jiní¹³⁴ zařazují stavbu kaple teprve do 15. století. Podle povahy zdiva a souvislosti historických zpráv je možno soudit, že kaple byla založena současně s ostatními budovami klášterní kvadratury nejspíš v letech 1257–1263. Koncem 13. století, kdy klášter byl ve špatném stavu, došlo patrně k dosti velké opravě kaple, jež byla tehdy opatřena dochovanými opěráky s příznačným trojbokým útvarem. Tento tvar opěrného pilíře, doložený na jedné z budov zpustlého žďárského monastria Nepomuku, v Zlaté Koruně a v Pohledu¹³⁵ je typickým prvkem našeho cisterciáckého stavitelství od konce 13. století. Stavba studniční kaple se při řádových kostelích vyskytovala od počátku naprosto pravidelně,¹³⁶ avšak zřídka se v souboru klášterních budov dochovala. V Rakousku je poměrně dobře zachována v Heiligenkreuzu,¹³⁷ vzniklá koncem 13. století.

V době Santiniho opravy klášterních budov v druhém desetiletí 18. století byla kaple asi ve velmi špatném stavu, takže je možno mít zato, že byla v té době ve smyslu Santiniho barokní gotiky rekonstruována. Po zrušení kaple po požáru kláštera na konci 18. století došlo podle nalezonych stavebních plánů k její obnově v roce 1851.

Značná výtvarná hodnota žďárské studniční kaple předurčuje ji k stavební úpravě při chystané rekonstrukci kláštera, při čemž podrobný průzkum odkrytého zdiva pod omítkami a zjištěné jednotlivosti umožní přesnější závěr o skutečné orientaci původního vstupu a všech okolnostech pozdějších přestaveb.

KLÁŠTERNÍ KOLONISACE A STAV KLÁŠTERNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ PODLE NEJSTARŠÍCH URBÁŘŮ

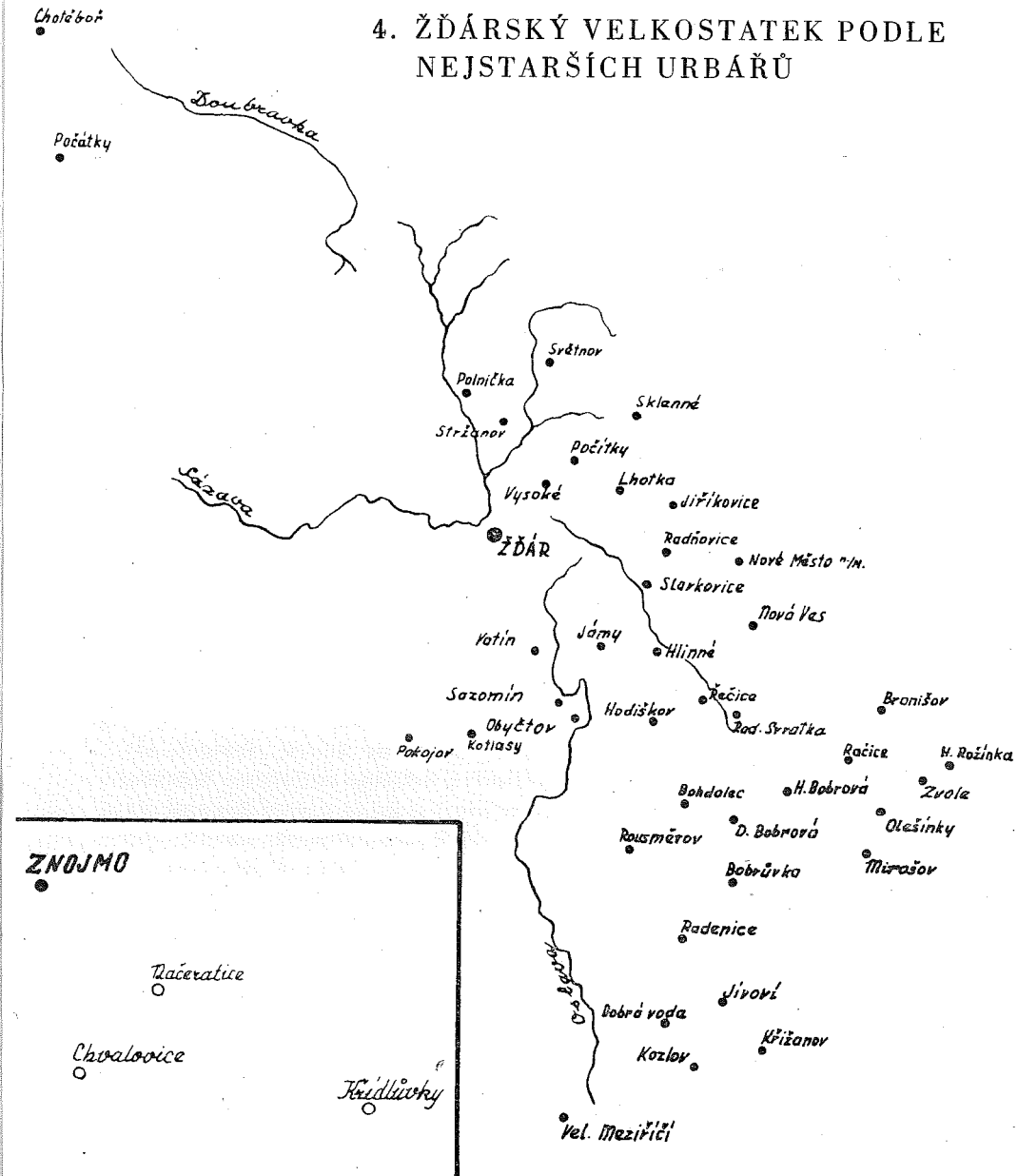
Na první členy žďárského kláštera čekal krušný život, neboť museli vynaložit velkou energii především na to, aby zabezpečili jeho trvání. První práce se naskytla v údolí při řece Sázavě, kde bylo potřeba vykácením lesního porostu a odvodněním bažinatého dna řeky získat nejen vhodné pozemky pro hospodaření, nýbrž i staveniště pro definitivní budovy kláštera.

Tak byla uvedena v život tato významná kolonizační jednotka na českomoravském pomezí. Zemská hranice nebyla v té době něčím tak pevným jako v době pozdější, avšak byla už aspoň povšechně vyznačena a opírala se ponejvíce o toky řek. Zdá se, že právě onen východnější, levý pramen Sázavy, který tu nedaleko pod Žakovou horou pramení,¹ tvořil tuto hranici. Jestliže totiž klášter patřil hned po svém založení nesporně k pražské diecesi² a pod pravomoc pražského biskupa, je jisté, že pravý břeh tohoto levého pramene Sázavy byl už v Čechách.

Dosud tichá krajina zazněla pracovním ruchem a ti, kteří sem přišli z nejrůznějších končin a byli různých národností,³ počítali zřejmě s tím, že zůstanou v pracovním a existenčním spojení s novým klášteřem a pod jeho ochranou.⁴

A tak pomocí nich klášter kolonizuje darované území a zakládá moderním tehdy způsobem dle franckého vzoru na nově získané půdě dvorce. Leč práce nebyla snadná, vždyť území bylo hornaté, drsné a vysoko položené. Mnoho bylo těch, kteří nevydrželi tuto námahu a odešli do míst, kde život byl snadnější a pohodlnější.⁵ Kronikář ve své básnické licenci tvrdí, že »jen nemnozí zde zůstali«. Odešli však jistě jen ti — jako v každém velkém budování — kteří nedovedli držet krok, kteří neměli tu sílu, aby snášeli tvrdé podmínky přírodní a námahu, kterou bylo třeba vynakládat. I náš kronikář patřil k těm, kteří se vzdali boje —

4. ŽĎÁRSKÝ VELKOSTATEK PODLE NEJSTARŠÍCH URBÁŘŮ

a snad se za to svými verši poněkud omlouvá — uprostřed cesty, aby zmizeli ve světě, jenž je neděsil tak příliš jako nekultivovaná příroda a zápas s ní. On jediný z nich se však vrátil podivným řízením osudu, aby nám zanechal podrobnou zprávu o díle, kterého se sám v jeho počátcích zúčastnil, a které — ač vzdálen — vždy považoval za své.⁶

Každý nový klášter potřeboval především hospodářskou základnu a za tím účelem kolonisoval krajinu a rozšiřoval svůj majetek. Avšak jeho hospodářská samostatnost se neopírala jen o držbu velkého počtu vsí, které získával darováním nebo sám zakládal koloniací, nýbrž i o hospodářské podniky, vedené ve vlastní režii. Jejich jádrem byly dvory čili grangie, v nichž se obhospodařovaly kromě polností vinice, sady a luka. Nejvíce dvorů, jejichž správa byla organisována zcela podle řádových předpisů, bylo v okolí kláštera. V čele dvora stál magister curiae neboli hofmistr, podřízený klášternímu sklepníku čili celariovi, nejvyššímu správci klášterního hospodářství. Zdá se, že hofmistři bývali na žďárských dvorech, stejně jako tomu bylo u jiných klášterů, zpravidla konvrši. Pouze na význačných dvorech, které byly také střediskem správy jednotlivých statkových skupin, bývali jimi mniši — kněží. Tak tomu bylo zejména v úřadě hofmistrů na Znojemsku a Opavsku.

Podle poměrů na statcích jiných klášterů plyne, že rozsah pozemků v poměru k rozsahu polností, náležejících ke klášterním dvorům ve století 17. a 18., byl velmi skrovný. Průměrně patřilo k jednotlivým grangům po 2—3 lánech polí.⁷

Na dvorech, jejichž vnitřní zařízení mělo podle řádových předpisů odpovídati vnitřnímu zařízení jednotlivých klášterů — tak měly tu býti vedle hospodářských objektů i obytné místnosti, jako ložnice (dormitorium), jídelna (refectorium), ohřívárna (calefactorium) a dům pro hosty — pracovali konvrši, a to buď sami, nejčastěji však s pomocí klášterních poddaných, kteří byli povinni k robotě, jak se zdá, jen v době setí a žní. Bylo-li konvršů dostatek, musíme připustit možnost, že na žďárských grangích bývala práce stejně specialisována, jako tomu bylo na příklad na dvorech severoněmeckých a slezských klášterů cisterciáckého řádu. Dlužno připustit existenci zvláštních »fratres bubulci«, obdělávajících pole volským potahem, a zvláštních »pastores ovium«, pečujících o chov ovcí, jež zásobovaly klášter vlnou, hlavním materiálem pro výrobu šatstva. Někteří konvrši pečovali o chov krav, které ve svém mléku dodávaly konventu jednu z jeho nejdůležitějších potravin, a jiní měli na starosti, jako stájní pacholci, chov koní, s nimiž pak obstarávali povoz-

nictví. Jatečný dobytek — pokud jeho masa nebylo zapotřebí pro hosty neb nemocné — se většinou prodával, neboť mnichům bylo zakázáno požívání jeho masa. Jeho prodej byl jedním se zdrojů klášterních příjmů. Na dvorech se chovalo také hojně vepřového dobytka, který spolu s ostatním dobytkem se pak pásával v lesích Českomoravské vysočiny.

Práce žďárských konvršů byla však, jak se zdá, specialisována ještě více. Hornictví, rybníkářství, vinařství, zelinářství, ovocnářství (na Brněnsku a Znojensku) — jak uslyšíme níže — si vyžadovalo lidí, věci znalých. Vždyť pěstování vína, zeleniny a ovoce museli se žďárští mniši věnovat ve značné míře, měla-li být jejich sklizní kryta jeho spotřeba v klášteře, kde hlavní potravou byla rostlinná strava. A v nemalé míře se věnovali i rybníkaření, k němuž na Českomoravské vysočině položili základ, a jež je proslulé až do dneška, aby tak kryli potřebu ryb pro klášterní kuchyni. I kronikář připomíná, že v místech prvotního prozatímního kláštera byl vybudován rybník, do 18. století nazývaný Opatský, dnes Branský.

Stejně jako hospodářské poměry jiných cisterciáckých klášterů, mělo i hospodářské podnikání žďárského kláštera velký kulturní význam. Působila tu nemálo též skutečnost, že žďárští mniši byli ve 13. století z velké části národnosti německé, a že s sebou přinášeli do nového působiště mnohé novinky v zemědělské technice. Na způsob hospodářství žďárských cisterciáků měly značný vliv i občasně zájezdy jejich opatů na generální kapitulu do Citeaux.⁹ Tyto cesty umožnily totiž opatům a jejich průvodcům z řad žďárských konvršů obeznámiti se s novým způsobem hospodaření, obvyklým v té době v Německu a ve Francii. A tak se klášterní dvory, na nichž byly zaváděny stále nové a nové způsoby práce, staly jakýmsi vzornými hospodářskými statky. Není jisté náhodou — jak bude uvedeno níže — že proslulostí se těšilo jak víno vypěstované klášterními statky na Znojensku, tak i rybníkářství, provozované na Českomoravské vysočině, stejně jako hornictví a zařizování železných hamrů od dnešního Havlíčkova Brodu až k Chotěboři a jinde.

Svým kolonizačním úsilím vytvořili cisterciáci z krajiny porostlé hlubokým pralesem kultivované území; dokázali svou houževnatostí, že i horská půda při drsném počasí je schopna dát určitou obživu.

Na české půdě vznikl takto statek vojnoměstecký s osadami Vojnovým Městcem, Radostínem, Karlovem, Škrdlovicemi, Světnovem, Stržanovem a Polničkou; poslední od počátku byla známá svým hornickým ruchem a dle všeho vznikla jako hornická osada.

Na moravské půdě získal klášter — jak již bylo uvedeno — od donátorů Horní Bobrovou, Slavkovice, Jiřkovice, Radňovice, Dobrou Vodu, Bobrůvku, část Těšan a Křižanov; kromě toho klášter svým úsilím položil základ k novým vesnicím a osadám.

V druhé polovině 13. století povstala tak osada Vysoké spolu s Počítkami z části získaného pomezního hvozdu.⁸ V prvé bylo 14 drobných hospodářských celků v úhrnné výměře pouze tří lánů; mimo to společně užívaly panskou louku. I druhá osada čítala toliko třináct drobných hospodářských celků v rozloze pouze asi dvou lánů, které společně užívaly panskou louku. Možno se domnívat, poněvadž osada vznikla zemědělskou kolonizací, že klášter k ní přibral osadníky ze svých starších osad, ba dokonce z Počátek na Chotěbořsku a podle nich bylo jako zdrobnělina vytvořeno jméno. V obou zmíněných vesnicích rychtářem zůstávala rodina lokátorova, která si podržela svobodný charakter.

Z téže doby odvozuje svůj původ další osada Lhotka v blízkosti Slavkovic, neboť také o ní jsou prvé zprávy ze zachovaných žďárských urbářů. Bylo zde tehdy 12 hospodářských celků, jejichž základem byl čtvrtlán a mezi osadníky byl mlynář a uhlíř. Při úvaze o časovém postupu kolonisace je oprávněný názor, že Lhotka povstala současně se Skleným, dříve než Počítky a Vysoké. O rychtáři se uvádí z té doby jen to, že má hájiti panský les Bratroňovice, prodávati dříví a tržbu odváděti do kláštera. Dle toho byl rychtář svobodníkem a podobně jím byl i rychtář Jan, jemuž 2. října 1485 prodal dědičně opat Linhart rychtářství s lánem rolí a podílem na mlýně za 17 zlatých uherských. Měl totiž ještě třetinový podíl na výtěžku z menších pokut, to znamená, že vykonával nižší právo soudní.⁹

Současně, jak již bylo řečeno, vzniká i další osada, totiž Sklené, v blízkosti zaniklého dvorce Bratroňovic.¹⁰

Je také možné, že zmíněná vesnice Bratroňovice při důkladnější kolonizaci obdržela nové jméno Sklené. Nejen ze jména osady, ale i ze situace téměř na vrcholu nejvyššího kopce i ze dvou německých jmen osadníků v urbáři lze soudit, že způsob kolonisace byl tu obdobný, jako později u sousedního Cikháje, totiž že v obou místech byla založena skelná huť, dle níž dostala osada také název Sklené. Roku 1407 se skládala z 12 hospodářských celků, z nichž 4 byly opuštěny a z panské louky, z níž užívali osadníci společně trávu. Zdá se, že klášter utvořil z opuštěných celků dvorec, který prodal dočasně svobodníkovi. Dozvědčuje to zachovaná listina z 13. ledna 1444, kterou prodává opat Janu

Blažejovi a Anně do jejich smrti za 2 kopy rychtu s lánem pozemků, se svobodnou krčmou a s třetinou peněžitých pokut za menší přestupky; roku 1483 je rychta asi již v poddanských rukou, neboť rychtář se objevuje v urbáři a listinou z 28. dubna 1533 prodává opat Ambrož rychtu s krčmou a lánem polí Václavovi a Barboře za hotových 20 kop míšen-
ských doživotně, avšak bez soudního práva a s podmínkou, že rychtu smějí postoupiti toliko poddanému.¹¹

V první polovici 14. století před rokem 1348 vyrůstala osada Bohdalec; možno soudit, že ji založil klášter koncem 13. století v »lese«, který dostal roku 1262 současně s osadou Bobruvkou. Určitě je její existence doložena roku 1348, kdy hornobobrovský farář svědčí, že desátky z přífařených obcí »Pohdalan a Grenzendorf« (Bohdalec a Rousměrov) patří právem Wachsmannovi, komandéru špitálu johanitů ve Starém Brně.¹² Spor se obnovil, když se v roce 1390 přidal hornobobrovský farář Bohdal k faráři bobruveckému a znovu odepřel odváděti johanitům desátek z obou přífařených obcí. Vesnice byla hospodářsky na tehdejší dobu značně významná, neboť v roce 1462 tu bylo již 5 celoláníků, 12 půlláníků, 2 dvoupodsedníci a 1 podsedník.

Poněvadž říčka Bobruvka se stala rozhraním mezi územím, které dědici Přibyslava z Křižanova darovali klášteru, a mezi tím, které ponechali ke Křižanovu, pokračuje kolonisace na obou stranách vrchnostenských území svým vlastním způsobem. Klášter asi v poslední třetině 13. století založil osadu (Radešinskou) Svratku na pravém břehu řeky, kdežto na levém břehu doplňovali osídlení dědici Bočkovi. Když pak klášter získal i Křižanov, soustředil osadníky s obou břehů na jedno místo a z pozemků dosavadní klášterní osady utvořil klášterní dvůr Svratečku. Hlavní osadu, která zůstala trvale při klášteře, spravoval vladýcký rod, který se po ní psal ze Svratky. Dle prvního urbáře bylo tu 20 poddanských usedlostí v rozsahu pouhých 6 lánů. Rychtář byl sice svobodný, ale držel poddanský grunt o $\frac{3}{8}$ lánu.

Dále kolonizační kláštera v tomto území povstala Nová Ves, Bítovec, Radešín, Mankov a Račice.¹³

O kolonizační činnosti kláštera na Brněnsku, Znojemsku a Opavsku není zpráv; tyto dvory a vesnice byly totiž v pronájmu, takže se o nich téměř vůbec nepraví ve žďárských urbářích.

Je třeba se zmíniti ještě o správě žďárského panství. Ze situace plyne, že šlo jednak o správu ústřední, jednak o správu místní.

Sídlem ústřední správy žďárského panství byl přirozeně klášter. Hlav-

ní starost o hospodářské záležitosti spočívala na bedrech klášterního sklepmistra; jeho latinské pojmenování bylo cellerarius. Sklepmistr měl na starosti nejenom správu zásob ve spíži, jak plyne z jeho jména, nýbrž veškerou finanční správu kláštera.¹⁴ Náležel mu vrchní dozor nad všemi grangiemi, dílnami, mlýny a vinicemi, nad chovem dobytka, rybářstvím, lesním hospodářstvím i nad všemi ostatními odvětvími hospodářského podnikání. Aspoň jednou v měsíci předkládal sklepmistr opatovi doklady o všech příjmech a vydáních kláštera; v sklepmistrově přítomnosti pak podávali účty správci grangií a dílen. Jak důležitý byl sklepmistrovský úřad, naznačuje již to, že pro jediného sklepmistra neplatil příkaz mlčení, takže směl kdykoliv a s kýmkoliv svobodně jednat o hospodářských záležitostech. Jeho další význam osvětluje i to, že všechny tři nejstarší urbáře, o kterých bude pojednáno níže, jsou od tehdejších klášterních sklepmistrů, což dosvědčuje, že jediný sklepmistr měl skutečný a jasný přehled o výnosu celého klášterního panství.

Žďárské panství bylo příliš rozsáhlé, než aby na ně stačil jediný vrchní správce. Proto měl sklepmistr k ruce další pomocníky, kteří měli titul bursarius a camerius; bursarius pod sklepmistrovým dozorem spravoval klášterní pokladnu, camerarius se zase staral o dodávku a správu šatstva a obuvi pro klášterní osazenstvo a dozíral proto na krejčovskou, ševcovskou, koželužkou a tkalcovskou dílnu.

Představiteli místní správy byli správci grangií a rychtáři. Jednotlivé grangie byly navzájem nezávislé. Jejich správci měli název magistri curiae, grangiarii. Správce grangie nakupoval potřebné věci pro hospodářství, prodával přebytky výroby a býval svědkem při kupních smlouvách; ze své činnosti skládal účty správě kláštera. Byl také zodpovědný za svědomité dodržování řehole ve svém dvorci, zvláště za zachování povinnosti mlčení.

Grangie byly určeny především pro práci řeholních bratří a stávaly opodál sídel poddanského lidu. Z toho důvodu se nehodily k tomu, aby se z nich stala střediska poddanské správy. Správu poddaných organizoval klášter tím způsobem, že celé panství rozdělil v menší správní jednotky, zvané rychtářství. Kdy se tak stalo ve Žďáře, není známo, ale podle prvního urbáře byla rychtářství již na počátku 15. století v činnosti.

Je zajímavé, že rychty nebyly spravovány centrálně jedinou osobou, nýbrž že každá vesnice měla vlastního správce, jehož název byl judex, rychtář. Osady malé, kde nestálo za to, aby byl pro ně ustanoven zvlášť-

ní rychtář, byly připojovány k větším osadám v sousedství. Vesničtí rychtáři pomáhali ústřední správě a vykonávali také službu místní policie.

Cisterciácký řád vznikl, jak již bylo řečeno, z touhy po návratu k původní řeholi sv. Benedikta. Jedním z důvodů, proč benediktinské kláštery časem poklesly, bylo, že mniši neobdělávali klášterní půdu sami, nýbrž žili z naturálních a peněžitých dávek, které jim odváděli poddaní. Mnozí z mnichů však neměli ani dostatek potřebného vzdělání, aby čas, který jim zbýval po společné modlitbě, vyplnili plodnou prací, a proto se v benediktinských klášteřích vzráhala víc a více zahálka a s ní spojená rozmařilost. Proto sv. Bernard požadoval od svých bratří, aby se živili sami. Žádnému cisterciáckému klášteru nebylo proto dovoleno přijímati vesnice s poddanými, nýbrž pouze pozemky a dobytek, takže všichni členové kláštera měli dost příležitosti k tělesné práci. V době založení žďárského kláštera byly sice předpisy o tom již značně zmírněny a bylo již také dovoleno přijímati vesnice s úročníky, ale přece jenom — aspoň v prvním století klášterní existence — žďárští mniši nežili z práce jiných, nýbrž obstarávali si obživu prací svých rukou. Dokazují to četné dvory, které měl klášter ve své režii. Na žďárském panství byly grangie ve Žďáře, v Petrovicích, v Radešíně a v Branišově.

Obraz o stavu klášterního hospodářství, jakož i o rozloze městečka Žďáru a vesnic, ať již původních nebo nově kolonizovaných, podávají žďárské urbáře z roku 1407, 1462 a 1483, jež zároveň velmi dobře osvětlují i význam tohoto důležitého velkostatku na hranicích Čech a Moravy v 15. století.

Rukopis urbáře je uložen v archivu Národního musea v Praze pod signaturou F 262. Vnitřní strana jeho přední desky poučuje o podivném putování rukopisu po zrušení žďárského kláštera, kdy byl v držení českobudějovického kanovníka Josefa Pinkase, od něhož se dostal do rukou profesora Josefa Kořínka v Jindřichově Hradci, který jej 15. července 1878 předal do majetku pražského Národního musea.

Rukopis o rozměrech stran 155×221 mm je dosti zachovalý, toliko na listech vlevo dole proniká masnota. Nejvíce poškozen je prvý list, kde je porušeno i písmo, a list poslední. Psacím podkladem je papír.

Vazbu tvoří vpředu tužší pergamenový list, po obou stranách hlazený, značně zažloutlý, na němž nahoře je poznačen rok 1407. Hřbet rukopisu je pak ze silné kůže, která je na pěti místech přišita k pergamenovému listu. Zadní část vazby je novější, lepenková.

Rukopis obsahuje vlastně tři urbáře, a to urbář z roku 1407, 1462 a

1483. Text prvního urbáře pochází od cisterciáka Mikuláše, který se představuje hned v úvodu jako klášterní hospodář.¹⁵ Píše dobrou gotickou kursivou, která formálně souhlasí s počátkem 15. století; inkoust je poměrně černý. Uvedený text sahá od fol. 1 až k fol. 38. Další listy jsou prázdné a na fol. 37—44v následuje druhá redakce tohoto urbáře, napsaná týměž písařem, která je v podstatě shodná s prvou, liší se pouze v podání některých dávek u Radňovic, Jam, Počítek, Lhotky a Skleného; je názornou ukázkou snahy po zjištění dosud zvykově upravených povinností poddaných. Na fol. 8v, 9 a 11 se vyskytují pozdější margiální glosy, jakož i škrtnání původního textu. Neznámá ruka psala část dodatku na fol. 28v až 29v pro Křižanov, Dobrou vodu a Jívoví.

Další neznámá ruka psala text urbáře z roku 1462, rovněž gotickou kursivou, inkoustem poměrně vyryzlým na fol. 46v—82. Úrok vesnice Křižínkova je psán později jinou rukou.

Urbář z roku 1483 psal řeholník Vít, rovněž hospodář, pozdější klášterní opat v letech 1486—1520. Z počátku 15. století jsou dodatky na fol. 88 a 90.

Urbář je soupisem pozemkového majetku panství s předpisem stálých příjmů úročních z něho plynoucích, ať peněžních či naturálních.¹⁶ Je to tedy v určitém smyslu hospodářský účet, v němž si vrchnost zaznamenává povinnosti poddaných v jednotlivých vrchnostenských vesnicích a osadách. V tomto světle se jeví důležitost urbáriálních soupisů, neboť se v nich názorně osvětluje nejen stav rustikálu určité vrchnosti, ale také se jeví přesně velikost poddanských povinností k vrchnosti.

Poněvadž jde o hospodářský účet, nikterak nepřekvapuje, že i autoři žďárských urbářů jsou klášterní hospodáři, u prvního řeholník Mikuláš a u třetího Vít; je téměř jisté, že i druhý urbář, jehož autor není uveden, vznikl rukou tehdejšího klášterního hospodáře.

Uvedené urbáře podávají soupis povinností poddaných vůči vrchnosti v době hlubokých hospodářských přelomů a zvratů na počátku a průběhem 15. století, v době tak zv. krise feudalismu,¹⁷ kdy nastává přechod od hospodářství naturálního k rentovnímu. Není to urbář celého panství klášterního velkostatku, nýbrž urbář částečný, podávající přehled o území kolem žďárského kláštera. Kromě tohoto urbáře určitě existoval v té době ještě nedochovaný soupis klášterních vesnic na jižní Moravě a na Opavsku. Urbář obsahuje soupis obcí, které klášter měl ve vlastním hospodářství. V prvním urbáři jsou uvedena městečka, vesnice a osady Žďár, Vysoké, Počítky, Lhotka, Sklené, Nová Ves, Slavkovice, Radňovice,

Jámy, Svratka, Horní Bobrová, Mirošov, Olešinky, Rousměrov, Dobrá Voda, Jívoví a Křižanov.

Mikuláš v úvodu k tomuto urbáři přiznává, že jde o první klášterní urbář, neboť jednotlivé povinnosti zjišťoval z podání rychtářů a starých usedlíků, žijících ve městečkách a na vesnicích.¹⁸ Leč nespokojil se s tímto zjištěním, sám pátral po ověření předložených faktů, takže soupis povinností z toho roku je jeho samostatným dílem. O důkladném zjišťování stavu povinností svědčí i druhá redakce tohoto urbáře na fol. 37–44v.

V urbáři z roku 1462 se opět připomínají shora uvedené vesnice vyjma Křižanov, Rousměrov, Dobrou Vodu a Jívoví; k tomu však přibýly další: Světnov, Polnička, Jiříkovice, Obyčtov, Hodiškov, Kaly, Bohdalec, Řečice, Račice a Křižínkov. Nejlepší urbář sepsal roku 1483 klášterní hospodář Vít, který přistoupil k redakci po důkladném studiu dosavadních povinností poddaných vůči vrchnosti. Přibýly také další vesnice; Počátky, Stržanov, Hlinné, Bítovec (dvůr), Radešín (dvůr), Mankov (pustá ves), Bobrůvka, Raděnice, Sazomín, Pokojov, Kotlasy, Kozlov, Chvalovice, Křídělkvy, Načeradice, Zvole, Branišov a Rožinka.

Hospodářskou polní jednotkou je prut a lán; dělení polností na pruty se objevuje v prvním urbáři u městečka Žďáru, dále u vesnic Vysokého a Počitek; roku 1462 pak u Vysokého, Světnova, Počitek, stejně jako v roce 1483. Při bližším zjišťování vyjde najevo, že jde vesměs o vesnice na tehdejším českém území, takže je na místě také polní míra, užívaná v té době ve východních Čechách. Možno ji označovat za pozemkovou míru a to za jednu desetinu lánu, jak to uvádí urbář.¹⁹

U ostaních vsí se dělí pozemky na lány, půllány a čtvrtlány. O velikosti lánu není sice v urbáři přímých zpráv, ale soudí-li se dle odváděných dávek, které na lán v jednotlivých místech připadají, pak se dá hájit názor, že dle pojetí urbáře nešlo o pevnou míru plošnou, nýbrž vlastně o hospodářskou jednotku, neboť povinnosti na jeden lán připadající jsou v jednotlivých vesnicích různé.

Další pozemková míra neurčitého obsahu, která se tu vyskytuje, je podsedeček. Při srovnání se jeví, že se rovná půlprutu či $\frac{1}{16}$ nebo $\frac{1}{17}$ lánu. Označení podsedeček neuvádí však ihned na stopu vlastního podsedečku, spíše je to označení držitele určitého hospodářského celku a proto také poplatky nejsou stejné, nýbrž jednotlivci platí z toho, co drží; nejvýrazněji se to jeví u Žďáru, kde podsedečkem je i rychtář, držitel krčmy a řemeslník.

Zahrada — hortus — neznamena vždy hrazené místo, nýbrž určitou pozemkovou míru, která dle platu by se rovnala půlprutu nebo půlpodsedečku, neboť se z ní odvádí ročně plat 2 gr.

Dvorec — curticula — znamená netoliko usedlost v pravém slova smyslu, ale i určitou pozemkovou míru, jež dle úroku by se rovnala $\frac{3}{4}$ prutu nebo jako podsedeček $\frac{1}{16}$ lánu. Ve většině případů lze však toto slovo považovat za označení samostatných hospodářských celků.

Po zjištění těchto základních pozemkových vztahů možno přikročit k posuzování celkového stavu žďárského velkostatku podle jednotlivých urbářů.

Povinné dávky, ať naturální, nebo peněžní se dle urbáře — jako všude jinde — odváděly i na klášterním statku žďárském v přesně stanovených lhůtách, pravidelně o určitých svátcích nebo význačných dnech. Hlavními odvodními termíny dle všech tří urbářů byl svátek sv. Jiří (24. duben) a sv. Václava (28. září), což znamená, že povinnost platit stanovené povinnosti byla na jaře a na podzim. V obcích národnostně smíšených nebo ryze německých je druhý termín sv. Václava nahrazen dnem sv. Michaela (29. září). Dle tohoto termínu je možno poznat v urbáři ihned vesnici národnostně smíšenou, ke kteréžto poznání přispívá i další okolnost, že povinnosti v těchto vesnicích jsou podány latinsky; v Počítkách se platí druhá polovina úroku o sv. Havlu (16. října), charakteristickým to termínu českých krajů.

O letnicích platí dle prvního urbáře úrok ve Vysokém a Počítkách z obce, domů i z podsedečků, stejně jako v Křižanově; v Rousměrově, v Křižanově, v Jívoví, v Dobré Vodě a v Horní Bobrově odvádějí se v ten den sýry nebo peníze za sýr; kuřata a slepice dávají tehdy v Jívoví, vejce v Jívoví a v Křižanově.

Dle druhého urbáře o letnicích platila úrok obec Světnov z pastviště. Tutéž povinnost dle třetího urbáře měl v ten den Stržanov, Polnička a Počátky.

O vánocích platí povozné v Jívoví a v Křižanově, kuřata odvádějí ve Žďáře (toliko t. zv. čestná; ostatní dávají o sv. Václavu) a v Dobré Vodě.

O velikonočních jsou povinni dávat vejce ve Žďáře.

O sv. Janu Křtiteli (24. června) odvádí dle druhého urbáře Nová Ves svou povinnost z panské louky, dle třetího urbáře rovněž luční peníze Vysoké, Lhotka, Řečice (z pusté vsi Mankova) a Obyčtov.

O sv. Prokopu (4. července) jsou povinni odvádět v Počítkách úrok z louky.

O sv. Jakubu platí v Horní Bobrové rychtář z louky, v Olešinkách z louky, dle třetího urbáře v Nové Vsi a Radešínské Svratce odvádějí v ten den luční peníze.

O suchých dnech platil podle přání kláštera svůj úrok mlýn ve Žďáře.

*

Z přiložených tabulek je vidět, že podle příznání z roku 1407 vlastnil klášter 85 $\frac{7}{20}$ poddanských lánů, vedle vlastního dominikálu. Dle velikosti na prvním místě dlužno zaznamenati Jámy, pak Žďár, Horní Bobrovou a Novou Ves.

Urbář z roku 1462 mluví toliko o 69 lánech; je pravda, že po husitských válkách, kdy byl klášter vypálen a dlouho ležel v troskách, kdy řeholníci se rozutekli, a kdy teprve energickou akcí Jiřího Poděbradského, »druhého zakladatele kláštera«, se počal hospodářsky restaurovat, byla podstatná část klášterního majetku rozchváčena; pravá tvář celkového stavu se však neodhaluje také z toho důvodu, že téměř u poloviny vesnic není udán počet poddanských lánů.²⁰

Druhá polovina 15. století představuje snahu kláštera po hospodářské samostatnosti a hospodářském rozmachu. Je jisto, že většinu odlehlých dvorů na Znojemsku a Opavsku obhospodařovali poddaní za běžný poddanský plat nebo za manskou povinnost. Vždyť urbáře z roku 1407 a 1462 se o nich vůbec nezmiňují. Poslední urbář však je dokladem, jak klášterní velkostatek rozšířením vlastního hospodářství i na vzdálené državy usiloval hospodářsky se pozvednout.

Je to zřejmé z toho, že proti 17 vesnicím prvního urbáře je zde zaznamenáno 48 vesnic o celkové rozloze 234 $\frac{5}{16}$ poddanských lánů. Ale ani tento údaj nelze mít za definitivní, neboť ani tu není uveden u celé řady vesnic počet lánů, takže jejich celkový počet byl mnohem vyšší; přesto však poznatý fakt zůstává jasnou a pádnou ilustrací hospodářského rozvoje klášterního hospodářství a jeho snahy po hospodářské prosperitě. Největší lánovou rozlohou zaznamenávají opět Jámy, na druhém místě jsou Křidlůvky na Znojemsku a Počítky.

Urbáře zjišťují také počet klášterních poddaných v jednotlivých vesnicích a městečkách, jak následuje:

	1407	1462	1483
1. Žďár	94	99	104
2. Vysoké	14	14	14
3. Počítky	14	13	13
4. Lhotka	12	11	13
5. Sklené	14	7	13
6. Nová Ves	26	25	23
7. Slavkovice	15	7	16
8. Radňovice	14	14	14
9. Jámy	31	33	32
10. Radešínská Svratka	20	13	20
11. Horní Bobrová	54	47	51
12. Mirošov	11	10	11
13. Rousměrov	10	—	12
14. Světnov	—	19	21
15. Polnička	—	21	11
16. Jiřkovice	—	10	10
17. Obyčtov	—	19	18
18. Hodiškov	—	8	7
19. Řečice	—	18	19
20. Bohdalec	—	21	21
21. Kaly	—	6	6
22. Olešinky	—	2	6
23. Račice (dvůr)	—	7	7
24. Křižínkov	—	7	—
25. Stržanov	—	—	15
26. Hlinné	—	—	13
27. Dolní Bobrová	—	—	52
28. Bítovec	—	—	12
29. Radešín (dvůr)	—	—	1
30. Bobrůvka	—	—	19
31. Dobrá Voda	—	—	15
32. Sazomín	—	—	18
33. Pokojov	—	—	24
34. Počátky	—	—	9
35. Kozlov	—	—	5
36. Chvalovice	—	—	8
37. Křidlůvky	—	—	25
38. Načeratice	—	—	26
39. Zvole	—	—	30
40. Branišov	—	—	10
41. Horní Rožinka	—	—	8

U vesnic, které jsou zaznamenány ve všech třech urbářích, nebo alespoň ve dvou, lze názorně sledovat svízelné postavení poddaných v době hospodářských zvratů 15. století, kdy počet poddaných v mnohých vesnicích klesl na polovinu. (Sklené, Slavkovice, Radešinská Svratka, Horní Bobrová).

Jak již bylo zdůrazněno, urbáře zachycují stav klášterního hospodářství v údobí těsně před husitskými válkami, kdy je zřejmý přechod od naturálního hospodářství k rentovnímu a kdy od povinnosti robotní se přechází k povinnosti dávkové, splatné v určitých ročních lhůtách, jak již byla o tom zmínka; je to přechod způsobený mocnějším rozvojem obchodu i městské výroby zboží a rozšířením oběhu peněz.²¹ Pro poddané to znamenalo částečné zlepšení jejich postavení z toho důvodu, že peněžní dávky byly pravidelné a pevně stanoveny a určeny, což byla určitá výhoda ve srovnání s robotními povinnostmi.

Dávky odváděli jak jednotlivci, tak i obce v penězích a naturáliích. A právě číselnému vyjádření těchto dávek v urbářích možno děkovat, že jejich pomocí lze vníknout aspoň částečně do sociálního rozvrstvení vesnice. Na to upozornil již Macek při zpracování sociálního rozvrstvení jižních Čech,²² ale zvláště Graus, který poukazuje na to, že přechod k peněžní formě feudální renty neobyčejně zesiluje sociální diferenciaci vesnice.²³

Je pravda, že z uvedených urbářů nelze poznat celkový stav poddaných měst a vesnic v jeho úplnosti, neboť jsou tu zachyceni toliko poplatníci, ať držitelé polí nebo řemeslníci a chybí tu vesnický proletariát, podruzi a chalupníci; přesto však zůstávají urbáře cenným příspěvkem pro poznání sociálního rozvrstvení, neboť podávají určitější zprávy o rozvoji osídlení a nepřímo ukazují jeho nerovnoměrnost.

Z urbáře z roku 1407 je zřejmé, že Ždár v té době byl již významným místem, neboť měl 94 usedlíků, jejichž počet v druhém urbáři se zvýšil na 97 a roku 1483 na 114. Původně se dělili na držitele dvorů, podsedníky a držitele chalup. Dvorců jako poplatných jednotek bylo 42 (7 půldvorců a 35 celodvorců), podsedníků 43. Poněvadž název podsedník zde vyjadřuje toliko název rozlišovací a nikoliv poplatnou jednotku, lze se domnívat, že jsou tím méněmi pozdější osadníci, kteří se usadili na dominikálech a odvádějí poplatky dle svých držeb. Z nich většina měla právo pivovárečné, neboť byli držiteli krčem v počtu 34. Chalupy tu byly 4, 2 mlýny, jeden v městečku a druhý na břehu Bystřice.

Urbář svědčí také o čilém obchodním ruchu v tomto kraji, kdy Ždár

se stává obchodním centrem celého okolí, neboť se mluví o krejčím, kováři, hrnčíři, švadlí, šindeláři, dvou řeznicích, dvou ševcích, dvou formanech, dvou bečvářích, dvou mlynářích, jednom hamerníku a několika uhlířích. Obchodní ruch představují dva kupecké krámy, 4 pekařské, 3 kraječi sukna, neudaný počet masných krámů a zvláště 33 domy pivovárečné (krčmy).

Na vesnicích, ke klášteru náležejících, byli v té době mlynáři ve Lhotce, v Slavkovicích, v Jamách a v Radešinské Svratce, uhlíři ve Lhotce a v Slavkovicích, košíř v Slavkovicích, kovář v Radňovicích, v Horní Bobrové a v Křižanově, řezník v Horní Bobrové, krejčí a tkadlec tamtéž, švec v Horní Bobrové a v Křižanově, kolář v Mirošově, perníkář v Křižanově, kde pracoval také lazebník.

Méně se dá zjistit o stavu řemesel a obchodu z druhého urbáře z roku 1462. Ve Žďáře působilo 6 řezníků, 5 krejčích, švec, pekař, kožešník, kuchař, kraječ sukna, uhlíř, stolař, 2 lazebníci a 3 mlynáři; na vesnicích však mluví urbář o řemeslnících v míře pranepatrné: mlynáři jsou uváděni ve Lhotce, v Světnově, v Jamách, v Slavkovicích, v Obyčtově a v Radešinské Svratce, hamerníci v Polničce (neudán počet), uhlíř v Slavkovicích, kovář v Řečici a v Radešinské Svratce, kraječ sukna v Horní Bobrové.

Pronikavější rozmach řemesel vykazuje poslední urbář, z něhož je zřejmé, že ve městě pracovalo 7 ševců, 6 řezníků, 5 krejčířů, 3 kováři, 2 pekaři, 2 tkalci, 2 sladovníci, sládek, kožešník, kuchař, tesař, uhlíř, bečvář, kolář, hudec a soukeník. K mlynářům, jmenovaným na vesnicích roku 1462, přibyli nyní tři mlynáři v Horní Bobrové, po dvou v Sazomíně, Pokojově, Zvoli a jeden v Branišově; dále se mluví o bednářích v Dolní Bobrové a v Rousměrově, o ševcích v Nové Vsi a v Obyčtově, o kováři v Řečici a v Dolní Bobrové, o řezníku v Horní Bobrové a v Bítovci, o pastýřích v Horní Bobrové a Zvoli a o hamerníku v Polničce. Netřeba zdůrazňovat, že klášter podporoval rozvoj řemesel a obchodu také z toho důvodu, že z nich plynul mimořádný a prvořadý úrok do klášterní pokladny. Úrok z polí byl teprve druhořadý.

Uvedené urbáře — jako všechny urbáře z té doby — jsou výmluvným svědectvím diferenciace venkovského lidu; podávají totiž nepřímo důkazy o rozdrobení poddanských usedlostí na počátku a během 15. století. Dle prvního urbáře — pokud je uveden záznam o počtu lánů — bylo celkem 286 usedlíků,²⁴ jejichž počet dle druhého urbáře klesl na 215, kdežto dle třetího se opět zvýšil na 580.

Podle prvního urbáře diferenciaci vesnických usedlíků vypadala takto:

0,69%	gruntu o výměře	2 lánů
2,84%	gruntu o výměře	1 lánu
1,39%	gruntu o výměře	$\frac{3}{4}$ lánu
15,60%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ lánu
21,56%	gruntu o výměře	$\frac{1}{4}$ lánu
6,39%	gruntu o výměře	$\frac{1}{5}$ lánu
3,54%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ čtvrti lánu
6,39%	gruntu o výměře	$\frac{1}{10}$ lánu
9,99%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ podsedku
2,19%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ podsedku

Podle druhého urbáře z roku 1462 vypadala situace takto:

0,46%	gruntu o výměře	2 lánů
10,40%	gruntu o výměře	1 lánu
0,90%	gruntu o výměře	$\frac{3}{4}$ lánu
26,—%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ lánu
27,96%	gruntu o výměře	$\frac{1}{4}$ lánu
5,11%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ čtvrti lánu
6,51%	gruntu o výměře	$\frac{1}{10}$ lánu
5,11%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ podsedku
0,46%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ podsedku

Jiný obraz poskytuje třetí urbář z roku 1483. Dle něho bylo:

0,50%	gruntu o výměře	2 lánů
0,30%	gruntu o výměře	$1\frac{1}{2}$ lánu
9,06%	gruntu o výměře	1 lánu
5,30%	gruntu o výměře	$\frac{3}{4}$ lánu
30,50%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ lánu
23,10%	gruntu o výměře	$\frac{1}{4}$ lánu
0,60%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ čtvrti lánu
2,20%	gruntu o výměře	$\frac{1}{10}$ lánu
4,40%	gruntu o výměře	$\frac{1}{5}$ lánu
8,40%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ podsedku
1,—%	gruntu o výměře	$\frac{1}{2}$ podsedku

Z uvedených statistik plyne závěr, že dle prvního urbáře více než 75% gruntů bylo méně než s půllánem, dle druhého urbáře pak 65%, dle třetího 53%. To znamená, že dle prvního urbáře více než dvě třetiny, dle druhého dvě třetiny, dle třetího více než polovina vesnického majetku byla roztržena do malých hospodářství a chalup.

Tato rozdrobenost gruntů vedla k neustálému růstu chudiny. Neboť přirozeným populačním přírůstkem se grunty »dělili, štěpily a dávaly stále menší krajíc k obživě«. ²⁵ Tím narůstal i počet venkovské chudiny, jejíž pracovní síly využíval jak klášterní velkostatek, tak i bohatší sedláci. V urbářích není sice uvedeno ničeho o venkovské chudině katezochen, totiž o nádenících, dělnících, tovaryších a učednicích, ale přesto z uvedeného je s dostatek zřejmo, že běželo o kraj převažující chudiny, vždyť dle prvního urbáře více než dvě třetiny usedlíků vlastnily menší pozemkovou jednotku než půllán. Tato rozdrobenost a roztržitost poddanského majetku ještě více vynikne, když se srovná tento počet s počtem podobných usedlíků v jižních Čechách ²⁶ na panstvích kláštera třeboňského; ze srovnání plyne, že tam menších usedlostí než půllánových bylo toliko 47%, kdežto u kláštera strahovského se tento počet snižuje na 29%. Tím zřetelněji vyniká na jedné straně chudoba a malost poddanského lidu, na druhé straně veliké bohatství tohoto cisterciáckého kláštera.

Druhý a zvláště třetí urbář zdánlivě odporují našemu tvrzení o rostoucí diferenciaci a o roztržení poddanských gruntů. Podle něho se snížil počet gruntů o nižší výměře než půl lánu z převažujících dvou třetin prvního urbáře na 55% všech usedlostí.

Leč tento závěr je toliko zdánlivý, jak nejlépe vysvitne z této tabulky:

Ž Ď Ā R	1407	1462	1483	Ž Ď Ā R	1407	1462	1483
dvorec a zahrada	2	—	—	$2\frac{1}{2}$ prutu	4	—	—
dvorec a půl zahrady	2	—	—	3 pruty	5	—	—
dvorec a prut	8	—	—	$3\frac{1}{2}$ prutu	1	—	—
dvorec a 2 pruty	1	—	—	4 pruty	2	—	—
dvorec a 3 pruty	1	—	—	6 prutů	1	—	—
dvorec	21	—	—	podsedek	4	—	—
$\frac{1}{2}$ dvorce	6	—	—	$\frac{1}{2}$ zahrady	1	—	—
$\frac{1}{2}$ dvorce a $\frac{1}{2}$ zahrady	1	—	—	V Y S O K Ě			
$\frac{1}{2}$ prutu	1	—	—				
1 prut	11	—	—	$\frac{1}{2}$ prutu	1	—	—
$1\frac{1}{2}$ prutu	3	—	—	1 prut	3	2	2
2 pruty	11	—	—	$1\frac{1}{2}$ prutu	2	4	4

VYSOKÉ	1407	1462	1483	SVRATKA	1407	1462	1483
2 pruty	3	2	1	půl čtvrti lánu	9	1	5
2½ prutu	—	—	1	čtvrt lánu	6	5	9
3 pruty	2	1	2	1½ čtvrti	1	2	3
4 pruty	2	2	3	půl lánu	1	—	—
podsedek	—	2	1	půl lánu a 1/8	1	1	1
				tři čtvrti	1	1	2
POČÍTKY				lán	9	—	—
½ prutu	—	1	1				
1 prut	4	4	4	HORNÍ BOBROVÁ			
1½ prutu	2	2	1	čtvrt lánu	16	—	1
2 pruty	4	4	4	půl lánu	11	—	16
2½ prutu	1	1	2	tři čtvrti	2	—	1
4 pruty	1	1	—	lán	1	—	—
LHOTKA				podsedek	16	—	18
½ čtvrti lánu	—	1	—	2 podsedy	1	—	3
¼ lánu	7	7	8				(2 za- hrady)
1½ čtvrti lánu	1	1	1	½ podsedy	4	—	8
2 čtvrti lánu	1	3	3				(1 za- hrada)
3 čtvrti lánu	1	—	—				
SKLENĚ				KALY			
čtvrt lánu	3	5	5	čtvrt lánu	—	1	—
½ lánu	9	2	4	tři čtvrti	—	1	2
NOVÁ VES				lán	—	4	3
čtvrt lánu	3	3	1	RAČICE			
půl lánu	13	17	18	půl lánu	—	—	7
podsedek	5	3	2	KŘIŽÍNKOV			
půl podsedy	2	1	—	lán	—	6	—
1½ podsedy	—	—	1	2 lány	—	1	—
				(2 pod- sedky)			
SLAVKOVICE				STRŽANOV			
čtvrt lánu	9	9	8	čtvrt lánu	—	—	11
půl lánu	4	4	4	půl lánu	—	—	4
1½ čtvrti	1	—	—	HLINNĚ			
půl čtvrti	1	—	—	½ čtvrti lánu	—	—	1
podsedek	—	—	1	čtvrt lánu	—	—	5
JÁMY				1½ čtvrti	—	—	4
půl čtvrti	—	1	—	půl lánu	—	—	2
čtvrt lánu	4	2	3	2½ čtvrti lánu	—	—	1
půl lánu	21	—	23	DOLNÍ BOBROVÁ			
tři čtvrti lánu	—	—	—	čtvrt lánu	—	—	3
lán	5	7	5	čtvrt a podsedy	—	—	2

D. BOBROVÁ	1407	1462	1483	KOZLOV	1407	1462	1483
půl lánu	—	—	7	půl lánu	—	—	3
půl lán a podsedy	—	—	2	lán	—	—	2
tři čtvrti lánu	—	—	2				
½ podsedy	—	—	6	JIRÍKOVICE			
2 podsedy	—	—	2	½ čtvrti	—	1	—
				¼ lánu	—	7	6
BÍTOVEC				1½ čtvrti	—	2	3
čtvrt lánu	—	—	9	půl lánu	—	—	—
tři čtvrti lánu	—	—	1	OBYČTOV			
podsedek	—	—	—	čtvrt	—	4	4
RADEŠÍN	—	—	dvůr	půl lánu	—	12	13
				podsedek	—	2	2
CHVALOVICE				HODIŠKOV			
čtvrt lánu	—	—	3	čtvrt lánu	—	—	6
půl lánu	—	—	3	ŘEČICE			
tři čtvrti lánu	—	—	1	půl lánu	—	—	16
podsedek	—	—	1	tři čtvrti lánu	—	—	1
KŘIDLŮVKY				podsedek	—	—	1
čtvrt lánu	—	—	6	BOHDALEC			
půl lánu	—	—	4	půl lánu	—	13	11
tři čtvrti lánu	—	—	8	lán	—	5	7
lán	—	—	4	podsedek	—	1	1
1½ lánu	—	—	1	2 podsedy	—	2	2
podsedek	—	—	3	MIROŠOV			
SAZOMÍN				čtvrt lánu	—	—	—
čtvrt lánu	—	—	3	půl lánu	8	—	8
půl lánu	—	—	10	tři čtvrti	—	—	1
lán	—	—	5	lán	1	—	1
POKOJOV				OLEŠINKY			
čtvrt lánu	—	—	3	2 lány	2	—	—
půl lánu	—	—	9	lán	—	—	2
tři čtvrti lánu	—	—	1	ROUSMĚROV			
lán	—	—	2	čtvrt lánu	2	—	—
KOTLASY				půl lánu	9	—	4
půl lánu	—	—	2	lán	—	—	4
lán	—	—	7	KŘIŽANOV	—	—	—
POČÁTKY				SVĚTŇOV			
lán	—	—	6	půl prutu	—	—	—
2 lány	—	—	2	prut	—	8	7
1½ lánu	—	—	1				

	1407	1462	1483		1407	1462	1483
SVĚTNOV				RADĚNICE			
1½ prutu	—	—	—	tři čtvrti lánu	—	—	1
2 pruty	—	9	11	lán	—	—	2
2½ prutu	—	1	1	DOBRÁ VODA			
3 pruty	—	—	1	čtvrt a podsedeck	—	—	1
4 pruty	—	—	1	půl lánu	—	—	9
POLNIČKA				tři čtvrti lánu	—	—	2
čtvrt lánu	—	7	—	lán	—	—	1
půl lánu	—	3	—	lán a podsedeck	—	—	1
RADŇOVICE				NAČERATICE			
půl čtvrti lánu	—	7	1	čtvrt lánu	—	—	17
čtvrt lánu	—	7	12	půl lánu	—	—	6
podsedeck	—	1	—	tři čtvrti lánu	—	—	1
BOBRŮVKA				lán	—	—	2
čtvrt lánu	—	—	2	ZVOLE			
půl lánu	—	1	15	čtvrt lánu	—	—	5
tři čtvrti lánu	—	—	1	půl lánu	—	—	4
lán	—	—	1	tři čtvrti lánu	—	—	8
RADĚNICE				lán	—	—	3
půl lánu	—	—	1	BRANIŠOV	—	—	—
				HORNÍ ROŽINKA	—	—	—

Přihlédne-li se nyní blíže k jednotlivým uvedeným vesnicím, zjistí se, že úvaha byla správná, neboť skutečně u většiny vesnic dochází k většímu a většímu drobení půdy, čímž se zvětšuje proletarisace tehdejší vesnice, umocněná chudobou horského kraje Českomoravské vysočiny.

Mezi nejchudobnější vesnice dlužno počítat Počítky, Lhotku, Slavkovic, Radešínskou Svratku. Světnov, Radňovice a Jiříkovice, to znamená vesnice kolem Žďáru. Čím více se vzdalují od tohoto místa, tím jsou bohatší a méně rozdrobené. Nejbohatší jsou vesnice uvedené toliko v třetím urbáři, totiž na jižní Moravě.

Ještě je zapotřebí se zmínit o pustých gruntech, o nichž se činí zmínka v jednotlivých urbářích. Dle prvního urbáře byly pusté ve Skleném 4 usedlosti (1 půllán a 3 čtvrti), v Nové Vsi 1 (čtvrťlán), v Jamách 1 (půllán), ve Žďáře 1 (dvorec); dle třetího urbáře byla pustá 1 usedlost v Radňovicích (půl čtvrti lánu), dle třetího v Dolní Bobrové 2 zahrady, v Kozlově 1 lán, v Pokojově 2 čtvrtlány, což znamená, že nejvíce pustých usedlostí bylo na počátku 15. století a během století se jejich počet podstatně snížil.

Aby bylo možno seznat závazky v urbáři i s jiné stránky, je třeba

přistoupit k rozboru platebních povinností. Je to tak zvaný zákonný úrok, který platili i jednotlivci, pokud nebyli svobodní, v městečku i ve všech obcích ze všech poplatných předmětů (Žďár, Vysoké, Křižanov, Křižínkov, Dobrá Voda, Pokojov), nebo neměli lhotu (Radňovice). Platí jej i obce, jak bude uvedeno níže a požaduje se i z purkrechtů.

Tento úrok se vybíral v pevně stanovených lhůtách a nebyl všude stejný; na příklad ve Žďáře činil o každém termínu 20 gr., v Nové Vsi dokonce 24 gr., v Slavkovicích 22 gr., v Horní Bobrové 17 gr., v Jamách a ve Svratce 16 gr., v Skleném 14 gr., v Olešinkách 12 gr., ve Vysokém 11 gr., ve Lhotce 10 gr., v Mirošově a v Rousměrově 8 gr., v Počítkách 7 gr. Podle uvedených tabulek obnášela tato úroková povinnost dle prvního urbáře o sv. Jiří celkem 2.395 gr., o sv. Václavu nebo sv. Michalu 2.237 gr., to znamená celkem 89 kop 57 gr. 19 den. K tomu ovšem přistoupily další povinnosti naturální, spočívající v odvádění ovsa (Vysoké, Počítky, Radňovice), nebo žita (Radňovice), čímž vyzískala vrchnost 190½ měrice ovsa a 42½ měrice žita; další naturální dávka spočívala v odevzdání kuřat a slepic; nejvyšší počet plynul z Vysokého, kde vrchnost získávala 440 kur, z odevzdaných vajec 40 kop 22 vajec a 26 letničních sýrů. Při tom je nápadné, že v obcích, u nichž je vysoká částka peněžního úroku, je mnohem nižší dávka naturální, čili, že tam již v podstatě byla naturální položka přeměněna v položku rentovou, takže na př. u Nové Vsi zůstává toliko povinnost stálého úroku a výslovně se tam praví, že obec neodvádí žádné jiné poplatky.

Také roboty objevují se v menší části vesnic, většinou v blízkosti kláštera, ať ve Žďáře, nebo ve Vysokém, v Počítkách, ve Lhotce, v Slavkovicích, v Radňovicích, ve Svratce, v Horní Bobrové, v Mirošově a v Olešinkách; dodávaly klášteru 139 ženců, 41 sekáčů sena, 57 a půl oráčů a 31 svažečů sena. Kdo neměl koně, nebo bydlel ve vzdálenějších obcích, ten se mohl z robotní povinnosti vykoupiti poplatkem zvaným povozné, ženné, lesné. Kromě těchto předpokládaných povinností trvaly však i povinnosti odvádět normální desátek.

Mnohem nižší byly tyto dávky dle urbáře z roku 1462; na stejné výši se udržela jen Nová Ves, která tehdy v každém termínu platila po 24 gr., ale jiné vesnice vykazují nižší poplatky: Jámy, Polnička a Radešínská Svratka po 16 gr., Sklené 14 gr., Křižínkov 13 gr. Dle toho činil svatojiřský výnos vrchnosti 25 kop 39 gr. 51 den., svatováclavský 45 kop, 59 gr., 9 den., čili celkem dostávala vrchnost každého roku ze všech uvedených vesnic 71 kop, 39 gr., což je o 18 kop méně než dle prvního urbáře.

ře. Naturální výnos spočíval v přínosu 53 kop, 29 kusů vajec, 331 1/2 kusu slepic, 22 sýrů, 354 1/2 měřic ovsu a 1 libry vosku. Úplně vymizely mnohé roboty, neboť na místo ženců se odvádí náhradní poplatek ženného, za obilí se platí zákonné, a jenom několik vesnic odvádí oves. Naturálie spočívají v odvádění vajec a slepic, po případě sýrů, čili naturální renta se očividně přeměnila v rentu peněžní. V důsledku toho klášter vyzískal ze všech vesnic na všech poplatcích 88 kop 46 gr.

I třetí urbář zaznamenává dávky a povinnosti v obdobné míře jako předchozí. Značně zvětšeny jsou povinnosti obou Bobrových, kde proti 17 gr. dle prvního urbáře se nyní zvýšily dávky na 26 gr., Chvalovice pak odváděly jednu za rok 24 gr., Křídlovky 36 gr., Načeratice 48 gr., Zvole pak v každém termínu dokonce 48 gr. Celkový výnos svatojiřského úroku obnášel 75 kop 1/2 gr., svatováclavského 84 kop 44 gr., čili vrchnost získávala na úrocích 186 1/2 kop slepic, 293 3/4 sýrů, 387 měřic ovsu a 4 měřice hrachu.

Leč proti druhému urbáři je patrné stoupání robotních povinností, neboť poddaní vysílali na vrchnostenská pole 316 ženců, 19 robotníků, 30 oráčů, 7 povozníků; to je již příznakem nového poměru poddaných k vrchnosti, která počíná víc a více využívat poddaného k zvýšení rozvoje vlastního hospodářství. Zde se rýsují už počátky tohoto přerodu, kdy na jedné straně se zvětšuje počet robotníků, na druhé straně se dává dosud možnost vykoupiti se z této povinnosti peněžním poplatkem, takže v důsledku toho vzrůstá výnos peněžní renty a klášter získává ze všech vesnic na penězích celkem 213 kop 39 1/2 gr. a 3 den. Je to zajisté suma úctyhodná, jestliže se uváží, že k tomu se družil ještě povinný desátek ze všech vesnic vrchnostenských.

Kromě těchto dávek pro klášter se vyskytují i dávky, které sice klášter měl sám odvádět, ale rozvrhoval je, jako každá jiná vrchnost, na poddané. Výčet jejich je jen v prvním urbáři pouze u třech obcí, Žďáru, Vysokého a Počítky. Tento výčet je však neúplný, neboť jistě i jiné vesnice se na těchto povinnostech podílely. Je to v první řadě markraběcí úrok, na který přispíval Žďár po 3 hřivnách, Vysoké po 30 gr., Počítky po 4 gr. ve dvou ročních termínech. Uložil-li markrabě klášteru povinnost odevzdat 20 korců ovsu, pak odváděl Žďár na tuto povinnost 6, Vysoké 1 a Počítky 1/2 korce. Dále na mimořádnou daň výpomoci klášteru platil Žďár o sv. Jiří 11 a o sv. Michalu 12 hřiven. Na královskou daň odvádělo městečko 48 hřiven, Vysoké 2 1/2 hřivny, na mimořádnou daň Vysoké 80 gr.

Vedle těchto normálních dávek a povinností zaznamenává urbář také mimořádné poplatné předměty, na příklad panské louky (Žďár, Počítky, Sklené, Nová Ves, Slavkovice, Vysoké, Světnov, Jiřikovice, Olešinky, Stržanov, Polnička, Lhotka, Svratka, Branišov); kromě těchto panských luk se mluví i o obecních loukách, obecních pastvištích, občinách. Takto i zde se jeví poslední zbytky společenského vlastnictví majetku celé vesnice²⁷ (Vysoké, Počítky, Jiřikovice, Lhotka). Urbář však zpravuje i o třetím způsobu držení luk, totiž o soukromém vlastnictví lučních ploch (Žďár). Častá je připomínka o lesích, jichž v těchto končinách bylo dostatek, a jejichž poklady měl rychtář hájiti a strážiti a stržený obnos za prodej dřeva a za výrobu dřevěného uhlí měl odvádět vrchnosti.

Rychtáři v této době jsou většinou již poplatní vrchnosti a odvádějí tytéž povinnosti vrchnosti jako ostatní poddaní. O svobodném rychtáři se mluví toliko v Křižinkově, v Dobré Vodě a v Pokojově.

Urbáře podávají konečně i cenné informace po stránce národnostní. Velmi dobrým ukazatelem v tomto směru jsou termíny odvádění úrokových povinností. Určitě smíšenými, nebo čistě německými jsou ty vesnice, u nichž odváděcí termín je o svatém Michaelu. Dalším vodítkem je latinský výčet povinností, na rozdíl od ostatních vesnic, kde je uveden česky. Rozlišení latinského textu od českého nebylo v urbářích podáno náhodně, nýbrž cílevědomě, neboť autoři takto pro další paměť latinským diktátem zaznamenali smíšené a německé vesnice. Smíšenými obcemi byly Žďár, Jámy, čistě německými Polnička, vesnice na Znojemsku Chvalovice, Křídlovky a Načeradice.

Nyní ještě je nutno probrat povinnosti jednotlivých vesnic podle přiložených tabulek podrobných přehledů:

a) povinnosti plynoucí vrchnosti z městeček a vesnic, vyskytujících se ve všech urbářích, to jest roku 1407, 1462 i 1483:

1. ŽĎÁR: dle prvního urbáře bylo tu celkem 94 usedlých; dělili se na držitele dvorců, podsedníky a držitele chalup. Dvorců jako poplatných jednotek bylo tu 42 (7 půldvorců a 35 celodvorců). Dvorec vlastnil v té době také farář, švec, bednář, hrnčíř, ba i jeden podsedník, a u 4 je zmínka o zahradě a 11 drží také pole, nejvýše však 3 pruty. Podsedníků, k nimž náležel i tehdejší rychtář Hanuš, bylo 43 (20). Z nich většina (34) vlastnila krčmy, někteří provozovali i řemeslo a většina (38) užívala

také pozemky až do výše 6 prutů; z nich jednomu náležely i 3 zahrady. Chalupy tu byly 4, z nichž jednu vlastnil kovář a 3 na českém území byly pusté, dále 2 mlýny, jeden v městečku, druhý na břehu Bystřice a hamerník Heršo. Podle jmen lze soudit, že většina usedlíků byla německé národnosti, takže české obyvatelstvo bylo v městečku v menšině.

Nelze pochybovat o tom, že vrchnosti plynul přednostní důchod z městečka. Dle prvního urbáře se platilo z krčmy po 14 gr., z prutu polí po 4 gr., ze dvorce po 3 gr., z chalupy po 2 gr. a ze zahrady též po 2 gr.; plat se odváděl ve dvou lhůtách, na sv. Jiří a sv. Michaela. V naturálních odvádělo se z každého prutu a z každého dvorce po 3 vejcích o velikonocích, z každého dvorce po kuřeti o s. Michaelu mimo, dávky jako koledy o vánocích z každého domu po kuřeti. Mimořádné poplatné objekty při městě byly tyto: hrnčířský hliník, z něhož se odvádělo ročně po 16 gr., 2 krámy postřiháčské po 4 gr., 4 krámky pekařské po 4 gr., mlýn, který platil 1 kopy gr., masné krámy, z nichž se dávalo větel loje a 2 krámy kupecké, z nichž náleželo po libře vosku. V té době vynášelo městečko klášteru 8 kop 12 gr. a to z 99 prutů 3 kopy 12 gr., z 36 dvorců 54 gr., z 3 chalup 3 gr., z 34 krčem (počet se měnil) 3 a půl kopy 21 gr., kuřat 86 a vajec 6 kop 48 kusů. Mimo to platila obec klášteru za ochranu 11 hřiven, na berni královskou 24 hřiven, na úrok markraběcí 6 hřiven, a když markrabě uložil klášteru berni v podobě 20 korců ovsu, pak městečko na tuto dávku přispívalo 6 korci.

V urbáři z roku 1462 až 1483 nejsou platy specifikovány a protože ani pořadí poplatníků nezůstalo beze změn, nelze si učinit jasný obraz tehdejších platebních povinností. Sumárně činily dávky roku 1462 o sv. Havlu 13 kop 4 gr. 4 den. a libru vosku, k čemuž obec platila sama 4 kopy 10 gr.; mimo to 23 občanů za užívání panských luk odvádělo celkem 1 kopy 37 a půl gr. o sv. Janu Křtiteli. Počet poplatníků se podstatně nezměnil, neboť jich bylo 96. Dle třetího urbáře platili 104 poplatníci o sv. Michaelu 27 kop 50 gr. 6 den. v bílých penězích a obec z pusté Vetly 4 kopy 60 gr. Z krčmy se odváděl poplatek 14 gr., z prutu pole po 4 gr. a 3 vejce, ze dvorce pak 6 gr. a kuře, z kupeckého krámku se dávalo po libře vosku a z masného krámu po věteli loje.

Jak již bylo řečeno, dle prvního urbáře pracoval v městečku krejčí, kovář, hrnčíř, šindelář, 2 rezníci, 2 ševci, 2 formani, 2 bečváři, byly tu 2 mlýny, několik uhlířů a obchod se provozoval ve 2 kupeckých a 4 pekařských krámech, byli zde 3 kraječi sukna, neznámý počet krámů masných a dále bylo v městečku 34 krčem.

V robotní povinnosti vysílali držitelé dvorců a chalup ročně po 1 ženci a 1 sekáči sena, to znamená celkem 29 ženců a 29 sekáčů, na vrchnostenská pole; orače a svažče žita posílali zase držitelé pozemků, z jednoho prutu ročně jeden den orby a jeden vůz na seno, ale zase jenom ti, kteří měli koně; kdo je nevlastnil, ten se mohl z roboty vykoupiti 2 gr. z prutu místo oračky; místo svážení žita byl tehdy výkup všeobecný po 3 den. Urbář z roku 1462 se o robotách vůbec nezmiňuje a zdá se, že nebyly v té době od městečka požadovány. Mnich Vít zaznamenává opět roboty roku 1483 a to ve staré podobě, neboť držitel polí a koní byl povinen robotovati k oračce; kdo koní neměl, platil za robotu po 2 gr. z prutu, každý držitel dvorce vysílal po ženci obilí a sekáči sena.

2. VYSOKÉ. Dle všech urbářů bylo zde 14 usedlých, z nichž po 1 prutu jsou 3 držitelé, po 2 prutech vlastnil 3, po 3 prutech 2, po 4 prutech 2, po půl prutu jeden, po 1½ prutu 2, podsedeck vlastnil jeden. Stálý roční peněžní plat odváděli pravidelně ve dvou obvyklých ročních lhůtách, a to z jednoho prutu po každé po 8 den., mimo to z téže výměry jednou ročně dávali 5 vajec a jedno kuře, dále pak o sv. Václavu odváděli po 3 měřících lesního ovsu, o žních pak vysílali po 1 ženci a ze 4 prutů jeden pluh, aby oral robotou na klášterních pozemcích. Majitel podsedecku platil jen peněžitý úrok po 4 den. ve dvou lhůtách a odváděl ročně jedno kuře. Za užívání luk dávala celá obec o sv. Jakubu 20 gr. Roční výnos odváděných povinností činil dle prvního urbáře v každém termínu 30 gr., ročně 77 měřic ovsu, 27½ kusů slepic, 29 vozů sena; tato dávka se zvyšovala roku 1483 na 98 měřic ovsu, 30½ kusu slepic, 2½ kopy vajec a 12 kusů, z desátkového výnosu vozili pak 8 vozů. Dle toho jeví se zde zvýšení dávkových povinností.

Rychtář měl usedlost v rozloze 4 prutů; roku 1483 tuto rychtu spravovala vdova po rychtáři, která platila úrok o sv. Jiří v obnosu 1 gr. a 4 den. a tolikéž o sv. Václavu, dále o sv. Jiřím dávala 20 vajec, o sv. Václavu pak 4 slepice a 12 měřic ovsu.

Jména usedlíků ukazují na českou příslušnost obce.

3. POČÍTKY. Bylo zde původně 14, v dalších urbářích 13 usedlých, z nichž po jednom prutu drželi 4 usedlíci, po dvou opět 4, po 4 jeden, po 2 a půl prutech jeden, po 1 a půl prutu 2, po půl prutu měl jeden podsedeck.

Peněžitý úrok odváděli původně o sv. Jiří a sv. Havlu, dle urbáře z roku 1462 a 1483 o sv. Václavu.

Z jednoho prutu obnášel peněžitý úrok ve dvou ročních lhůtách po 6

den., jednou do roka o sv. Jiří 4 vejce a o sv. Havlu po 1 kuřeti; dále z této výměry dávali po 3 měřících ovsa a vysílali po 1 ženci; mimo to celá ves posílala 3 $\frac{1}{2}$ pluhu k orbě klášterních statků; roku 1407 byla povinna usedlost o 4 prutech uvolniti jednoho oráče k podzimní orbě. Za užívání společné louky neb pastviště platila obec 16 gr.; k tomu roku 1462 přibyla ještě další louka s roční povinností 8 gr. Celkem obnášela peněžítá povinnost ve dvou lhůtách po 19 gr. 1 den. Rychtářův syn a Šlepskorb za držbu luk platili ročně o sv. Prokopu po 2 gr.

Roku 1462 povinnost vysílání ženců se změnila v další peněžitý plat a to 1 gr. z jednoho prutu.

Obec z počátku částečně německá se v druhé polovině 15. století úplně počestila.

V přípisu z roku 1517 mluví se o uzavření smlouvy mezi vrchností a Šimkem o užívání lesa u Počítek, zvaného Hadůvky, jenž byl z něho povinen odvádět ve dvou ročních lhůtách po 8 gr. bílých a o sv. Havlu kromě toho ještě dávat jednu a půl měrice ovsa.

4. LHOTKA. Uvádí se původně 12, dle druhého urbáře 11, dle posledního 13 usedlých, z nichž jeden držel mlýn, 7 vlastnilo po $\frac{1}{4}$ lánu, 2 po $\frac{1}{2}$, 1 pak $\frac{3}{4}$ lánu a 1 chalupník podsedeck. Roku 1483 počet čtvrtlánků se zvýšil na 9, půllánků na 3 a 1 držel 1 $\frac{1}{2}$ čtvrti lánu.

V obvyklých dvou lhůtách odváděli pravidelně z čtvrtlánu po 2 $\frac{1}{2}$ gr., dále pak o sv. Václavu 8 vajec a 2 slepice, jednou do roka 2 ženci byli z této výměry povinni jeden den kosit obilí na klášterních statcích.

Peněžitý úrok dává se pravidelně v každé lhůtě po 38, později po 40 gr., vajec o sv. Václavu 2 kopy a 8 vajec, počet slepic z 20 kusů se zvýšil na 30 $\frac{1}{2}$ kusu. Mlynář měl toliko povinnost platiti v každé lhůtě po 1 gr. Celá obec dávala lučních peněz o sv. Janu Křtiteli z pastviště 20 gr. Mimo to odváděl roku 1407 čtvrtník Michal 6 měřic lesního ovsa. I zde nová robota se změnila roku 1462 na peněžní v tom smyslu, že za jednoho žence připadal poplatek 1 gr. Poslední urbář se zmiňuje o klášterním lese, zvaném Bratroňovice. Obec dle jmen osadníků nutno považovat za ryze českou.

5. SKLENĚ. V této obci bylo z počátku 14 usedlých, jejich stav se snížil na 7 a v třetí urbáři opět zvýšil na 13. Původní rozdělení bylo 6 prutníků a 2 půllánici, později se rozdrobil celkový počet gruntů na držbu toliko 13 čtvrtlánků. Peněžitý úrok vynášel z půllánu v obvyklých lhůtách po 7 gr., dále každoročně 16 vajec a 2 slepice. Celá obec platila lučních peněz 2 gr. (roku 1483 4 gr.), dále z potoka, za trávu

9 gr.; první urbář připomíná ve vsi tři pusté čtvrti a 1 půllán: čtvrt Pechovu, Jiříkovu, Polonarovu a půllán Polonarův. Poslední urbář se zmiňuje i o občině, to jest o společném obecním pastvisku, rozdílném od panských luk. Z něho se odvádělo ročně o sv. Václavu 7 gr. Úrok z této obce vynášel původně 52 $\frac{1}{2}$ gr., 2 kopy vajec a 15 slepic, později 45 a půl gr., 1 $\frac{1}{2}$ kopy vajec a 8 slepic.

6. NOVÁ VES. Z původně 26 usedlých zbylo dle třetího urbáře toliko 23, z nichž jeden byl rychtářem a jeden rychtářův syn. Usedlí se původně dělili na půllániky (13), čtvrtníky (2) a podsedníky (5), později počet půllánků se zvýšil na 18. Peněžitý úrok o sv. Jiří a o sv. Václavu činil z půllánu 12 gr., z podsedku 2 gr.; vejce ani slepice nebyly odváděny. Z panské louky zvané Hamřiště platila obec o sv. Jakubu 1 $\frac{1}{2}$ kopy gr. V prvé urbáři byl 1 čtvrtlán a 1 podsedeck pustý. Podsedeck držela obec a platila z něho po 1 $\frac{1}{2}$ gr. Výtěžek z lesů se odváděl vrchnosti, stejně jako plný desátek. Klášter získával z obce ročně v obou termínech 8 kop 20 gr., a to jak dle prvního, tak dle třetího urbáře. Podle jmen byla to ryze česká osada.

Roku 1462 byl v obci švec a uhlíř.

7. SLAVKOVICE. Usedlých zde bylo původně 15, dle druhého urbáře 7, dle třetího se jejich počet zvýšil na 16; původně zde bylo 9 čtvrtlánků, 4 půllánici a 1 držel jednu osminu lánu; tento stav se udržel i na konci 15. století, jak o tom zpravuje třetí urbář. Peněžitý úrok o sv. Jiří vynášel 3 gr., o sv. Václavu 11 gr. Mikuláš, uhlíř a podsedeck, měl dle prvního urbáře půl čtvrti a platil úrok o sv. Jiří 10 den., o sv. Václavu 2 gr. 10 den., ženného groš; vajec odváděl 4 kusy a půl kuřete. Mlynář platil úrok o sv. Jiří 2 gr. 3 den., o sv. Václavu 8 gr. 3 den., ženného ročně 3 gr., vajec 12 a 2 slepice; 2 usedlí odpřísáhli roku 1462, že desátek z této obce odváželi vždy do kláštera a nikoliv do Petrovic. Matěj čtvrtník z Nového Města držel v Slavkovicích louku, z níž platil ročně 6 gr. Obec odváděla klášteru ročně o sv. Jiří 30 gr. 10 den., o sv. Václavu 12 gr. 10 den., 35 kur, 2 kopy 44 vajec, dle třetího urbáře pak o sv. Jiří platila půl kopy gr. 5 den., o sv. Václavu jeden a půl kopy 22 gr., 1 a půl den., vajec 2 kopy 14 kusů, robotních peněz 41 grošů, slepic $\frac{1}{2}$ kopy 6 kusů. I tuto obec dle jmen dlužno považovat za českou osadu.

8. RADŇOVICE. Bylo zde 14 usedlých, z nichž původně bylo 6 čtvrtlánků, 7 půlčtvrtníků a 1 podsedeck, později 13 čtvrtníků a 1 podsedeck. Ze čtvrtlánu obnášel peněžitý úrok v obvyklých lhůtách (výjimečně o sv. Havlu) po 1 $\frac{1}{2}$ gr., ročně 12 vajec, 1 kuře, žňový úrok 2 a půl gr.

za žňovou robotu. Roku 1483 byla opět v praxi ruční roboty a to z větší čtvrti tři ženci a z menší 2, úhrnem 33 ženců. Ze vsi vycházel obilní desátek ze čtvrti lánu 3 měřice a $\frac{1}{4}$ měřice žita a tolikéž ovsa. Roku 1462 místo obilního desátku se platil peněžitý úrok zvaný zákonný, totiž ze čtvrti 12 gr., jenž se odváděl roku 1483 o vánocích a činil tehdy 2 kopy 18 gr. Roku 1407 drželi 3 sedláci pusté usedlosti na tříroční lhůtu s povinností po uplynutí doby dávat tytéž dávky jako usedlí v obci. Za užívání olší platila obec ročně $1\frac{1}{2}$ gr. Celkově dostával klášter z této obce dle prvního urbáře v každé lhůtě 17 gr., dále $42\frac{1}{2}$ měřice ovsa, dle třetího urbáře v každé lhůtě 17 a půl gr., 132 kusů vajec, $10\frac{1}{2}$ kusu slepic, 33 ženců, 137 gr. zákonného za obilí.

9. JÁMY. Usedlých původně 31, dle druhého 33, dle třetího 32 poddaných, z nichž původně byli 4 čtvrtlánici, 18 půllánků a 4 celolánici, jejichž počet se zvýšil později na $3\frac{1}{2}$ čtvrtlánků, 23 půllánků a 5 celolánků; dle toho běželo o obec velmi rozsáhlou ($17\frac{1}{2}$ lánu) a také velmi bohatou. Z lánu se odváděl úrok v obvyklých lhůtách po 16 gr. Jeden sedlák utekl z půllánu roku 1407, jeden byl současně mlynářem a jeden čtvrtník ševcem. Místo roboty se platilo ročně z lánu po 3 gr., vedle toho odváděl každý z lánu po 1 slepici a 20 vejcích, takže dle posledního urbáře vynášel poplatek vrchnosti z celé obce o sv. Jiří $3\frac{1}{2}$ kopy 20 gr., o sv. Václavu 5 kop 6 gr., $5\frac{1}{2}$ kopy a 15 kusů vajec, ženného 52 gr. a 1 den., $17\frac{1}{4}$ kusu slepice. I tuto obec nutno považovat za ryze českou.

10. RADEŠÍNSKÁ SVRATKA. Usazeno zde 20 poddaných (dle druhého urbáře toliko 13), z nichž dle prvního urbáře byl toliko jeden celoláník, 1 půlláník, 3 čtvrtlánici, 9 držitelů osminy lánu a 12 podsedníků. Mezi nimi byl také Marek, horní mlynář, který platil v obvyklých dvou ročních lhůtách po 8 gr. a jednou do roka dával 32 vajec a 2 gr. ženného. Štěpán, dolní mlynář, odváděl po 4 gr., ročně dával 8 vajec a ženného 1 gr. Ze čtvrtlánu se odvádělo dle posledního urbáře v obvyklých lhůtách po 4 gr., vajec ročně 8 a 1 gr. ženného, kuřat úhrnem ročně 15 kusů, odváděných o sv. Václavu. Rychtář platil po 6 gr., ročně 12 vajec, ženného $1\frac{1}{2}$ groše. Za louky a z potůčku odváděla obec o sv. Jiří 18 gr. a to »do vůle panské«, to znamená, že byly na neurčitou dobu pronajaty vrchností obci. U posledního urbáře zůstal totožný počet usedlíků, změnil se toliko počet čtvrtlánků na osm, půllánků na 6. Úhrnem činil tehdy úrok v každé lhůtě po 101 gr., vajec 3 kopy, ženného $21\frac{1}{2}$ gr., lučních peněz 10 gr.; mimo to celá obec vysílala 17 ženců.

11. HORNÍ BOBROVÁ. Usedlých poddaných dle prvního urbáře bylo

tu 54, dle druhého 47, dle třetího 51; z nich jeden byl celoláník, 7 půllánků a 14 čtvrtlánků; ostatní byli podsedníci nebo držitelé čtvrtí bitoveckých. Půllán vynášel úrok v obvyklých lhůtách po $8\frac{1}{2}$ gr., dále ročně 10 vajec a 2 kuřata. Podsedníci platili též úrok a dávali vejce i slepice. Držitelé bitoveckých polí (čtvrtí) platili peněžní úrok o sv. Václavu po 5 gr. Vajec a slepic neodváděli, ani neplatili žňový úrok, ani poplatek za sýr. Ostatní usedlí odváděli na místo žňové roboty z lánu po 4 gr., z půllánu po 2 gr., ze čtvrti, jakož i z podsedku po 1 gr. Za letniční sýry dávali z lánu 8 bílých peněz, z podsedku po penízi. V obci byli kovář, řezník, švec a dva krejčí. Rychtář Michal držel louku a platil z ní o sv. Jakubu 20 gr. Sumárně vynášel dle prvního urbáře svatojirský úrok 3 kopy 13 gr., 3 bílé peníze, svatováclavský $3\frac{1}{2}$ kopy a 24 gr., žňový úrok ročně 1 kopy 5 gr., vajec 7 kop 20 kusů, kur 51 a jednu čtvrtinu, letničních sýrů nebo peněz za sýry 14 gr., 2 bílé peníze. Ve dvou dalších urbářích se nepřipomínají již majitelé bitoveckých čtvrtí, zato však roku 1483 se vypočítává 11 panských zahrad, z nichž ve dvou ročních lhůtách obyčejně platili 3 gr., u některých více. Jiných dávek ze zahrad nebylo.

Téhož roku byl v obci krčmář, který držel čtvrt a podsedek, z čehož odevzdával vrchnosti v obou lhůtách po 8 gr. a o žních vysílal 2 žence. Pastýř platil z podsedku 2 gr. Mimo to zde působili 3 mlynáři, Roučka, Mikuláš a Jelito, z nichž první platil v každé lhůtě po 12 gr., druhý po 16 gr., třetí po 17 gr. Dále odváděli z řeky o sv. Jiří dva po 10 gr., třetí po 13 gr., rychtář pak 15 gr., který ještě za dva stavy odváděl 12 gr. Úhrnem vynášel tehdy peněžitý úrok o sv. Jiří 6 kop 46 gr. a 1 den., o sv. Václavu pak 6 kop 48 gr. a 1 den. Úhrnný plat z řeky činil 1 kopy grošů. Osada dle jmen je česká.

12. MIROŠOV. Usedlých bylo v této obci 10 (dle druhého urbáře 9) a 1 dvořák; jeden z usedlíků držel lán a 8 půllánků. Dle třetího urbáře se počet změnil v tom smyslu, že celoláník zůstal toliko jeden, dále bylo 7 půllánků a dva čtvrtlánici. Peněžitý úrok z půllánu vynášel ve dvou obvyklých ročních lhůtách 4 gr., vajec pak ročně 20 kusů, 1 slepici, žňový úrok místo roboty 2 gr. Roku 1407 držel dvůr Václav Zetík a platil z něho o sv. Václavu 1 kopy 4 gr., roku 1462 odváděli z téhož dvora 1 hřivnu.

Téhož roku držel Hurt louku, pronajatou od kláštera na neurčito. Dle prvního urbáře vyzískával klášter v každé lhůtě z obce po 42 gr., vajec ročně 3 kopy a 20 kusů, kur 10, ženného 20 gr. neb 20 ženců, dle

posledního urbáře se povinnost zvýšila v každém termínu na 42 gr., vajec ročně se odvádělo 3 kopy a 30 kusů, počet slepic zůstával stejný.

Dle jmen je osada česká.

13. OLEŠINKY. Roku 1407 Jakub a Nikola drželi 2 lány v Mirošově, z nichž odváděli na úrodu v obvyklých lhůtách po 24 gr., ženného 10 gr. a kuřat 10. Z louky platili dle druhého urbáře 44 gr. Dle třetího urbáře Hrbek dával vrchnosti ze dvorce 25 gr. Byl též povinen robotovat 4 koňmi, na jaře orat 1 den a na úhoru též 1 den. Kdyby neoral, má za povinnost odevzdat 5 gr. a 2 slepice o vánocích. Tehdy byli mimo držitele dvora dva usedlí, kteří platili v obvyklých dobách sumárně 1½ kopy 6 gr., odváděli 3 kuřata, ročně o žních vysílali 3 žence a orali 6 dní. V obci byl též panský dvůr. V posledním urbáři se připomíná »Olešenka druhá stran«, kde byli dva celolánici a platili v obvyklých lhůtách po 12 gr., ročně odevzdali po 3 slepicích, žňový poplatek po 5 gr., z louky o sv. Jakubu lučních peněz 15 gr.

14. ROUSMĚROV. Jmenuje se pouze v urbáři roku 1407 a 1483. Dle prvního bylo zde 8 pololánků a 2 čtvrtlánici. Z pololánu se platilo v každé lhůtě po 4 gr., ročně 10 vajec, 1 kuře a 1 letniční sýr. Dle druhého byl v obci rychtář, který po dobu rychtářství byl prost povinností.

Tehdy bylo poddaných usedlých v obci 12, z toho 4 pololánici a 4 celolánici, kteří platili úhrnně poplatek po 50 gr., dále odváděli 110 vajec a 10 slepic. Celý obvod obce obnášel 6 lánů.

15. DOBRÁ VODA. Také se jmenuje toliko v prvním a posledním urbáři. Dle prvního tu vycházelo »zákonu« svatojirského 2 kopy 1 gr. a o sv. Václavu 1½ kopy 13 gr. O letnicích odváděl každý po 1 sýru a k vánocům slepici, celkem 48 kusů. Dle třetího urbáře bylo zde 15 usedlých a rychtář, z toho 3 celolánici, 11 půllánků, 3 čtvrtlánici a 6 podsedníků. Z pololánu se platilo o sv. Jiří 5 gr., o sv. Václavu 7½ gr., 10 vajec, 3 slepice a jednou do roka 4 měřice hrachu. U rychty byl od starodávna půllán a podsedek. Rychtář prikoupil čtvrt, která byla neosazena s povinností, aby ji osadil; obojí spojil v jeden celek a tak zvětšil své hospodářství. Z podsedku platil o sv. Jiří 1½ gr. a 10 vajec, o sv. Václavu 1 gr. a 1½ slepice. Ve vsi byl též dvůr, z něhož vycházel úrok ve dvou ročních lhůtách po půl kopě gr.

16. KŘÍŽANOV. Toto městečko se připomíná toliko v prvním urbáři, pouze však v úhrnném obraze. Úrok svatojirský vynášel z purkrechtu 3 kopy 55 gr. 5 den., ze zákona 83 gr. a 4 den., úrok svatováclavský pak z purkrechtu 4 kopy 4 gr. 2 den., ze zákona pak 2 kopy 6 gr., po-

vozných peněz místo roboty forové o vánocích 2 kopy 2 gr. a 3 den. O letnicích každý držitel lánu odváděl 7 den., 1 sýr a 15 vajec, držitel podsedku bez role aneb s rolí 2 den., 5 vajec a 1 sýr. Opat vyňal některé podsedky z platební povinnosti a to podsedek pekaře, kováře u kostela, Pátka ševce, pastýře vedle perníkárky a lazebníka pod kostelem. Z půldomu na opatské straně jako Rybka, Vaněk, ze dvora Krapl a Petřík Křížův platili po dvou penězích a 8 vejcích.

17. JÍVOVÍ. Připomíná se toliko v roce 1407. Neať tu udán počet poddaných a je naznačen toliko úhrnný příjem ze vsi o sv. Jiří ze zákona 2½ kopy 3 gr., o letnicích z každého podsedku 5 vajec a 1 sýr, celkem 18 slepic, povozných peněz o vánocích 57 gr., svatováclavského zákona 2½ kopy 8 gr.

b) povinnosti z vesnic uvedených toliko v urbářích z roku 1462 a 1483.

18. SVĚTŇOV. V této obci bylo usedlých původně 19, později 21, mezi nimi byl také mlynář, rychtář a podsedník. Většina usedlostí vlastnila 1 nebo 2 pruty. Z prutů odváděl každý v pravidelných ročních lhůtách po 2 gr., jednou do roka 4 vejce, 1 kuře a 3 měřice ovsu. Rychtář držel 1 prut s týmiž povinnostmi jako ostatní usedlíci. Z pily platili ve dvou lhůtách po 1 gr. z každého prutu. Podsedek vynášel dvakrát do roka po 1 gr. Mlynář držel 4 pruty a platil z nich po 10 gr., jednou do roka 16 vajec, ženného 4 gr. a 4 slepice. Z panské louky byli povinni odváděti o sv. Jiří a sv. Havlu po 26 gr.; dále obec z pastviště byla povinna o letnicích obnosem 12 gr. Robotou byly vázány 2 pluhy. Při vsi se rozprostíral panský les Bratroňovice; rychtář měl za povinnost tento les hájit, prodávat z něho dříví a stržené peníze odvádět.

Dle třetího urbáře vynášel peněžitý úrok z obce 1 kopy, 7½ gr., vajec 2 kopy 34 kusů, 38½ slepice, ovsu 100½ měřice. Dále byli povinni orat na vrchnostenských polích dvěma pluhy a vysílat celkem 38½ žence. V přípise z roku 1517 se uvádí, že pole Kouckého bylo přičleněno k dílu Mikuláše ze Světnova k urovnání sporu zvaného »Na náдавcích«, z něhož plynula platební povinnost po 6 bílých groších a 3 měřicích ovsu, odváděných o svátku sv. Jana Křtitele. Je připsána také úmluva mezi opatem Vítem a mlynářem Pavlem a Janem ve Světnově o vybudování rybníku, z něhož mají oba povinnost odvádět 5 bílých grošů jednou do roka.

19. POLNÍČKA. Usedlých bylo v obci dle druhého urbáře 21, dle třetího se jejich počet snížil na 11, z nichž jeden byl rychtářem a mistr Michal držel pustou usedlost, z které odváděl úrok, dával vejce a slepice a také vykonával žňovou robotu. Rychtář měl za povinnost odvádět v každé lhůtě po 10 gr. Největší část usedlých tvořili čtvrtlánici, menší část byla pololániků. Pololáník dával o sv. Jiří 8 gr., o sv. Václavu 6 gr., ročně 10 vajec, 1 slepici a byl povinen po dva dny o žních pracovat na vrchnostenských polích. Sumárně vynášela vesnice dle třetího urbáře o sv. Jiří 1 kopy 8 gr., o sv. Václavu 53 gr., slepic $7\frac{1}{4}$, vajec 72 kusy, ženců na 14 a půl dne. O letnicích pak obec odváděla 10 gr. Dle jmen jde o vesnici čistě německou.

20. JIŘÍKOVICE. Zaznamenáno 10 usedlých, z nichž téměř všichni byli čtvrtlánici. Ti odváděli dvakrát do roka po 1 gr., jednou do roka po 8 vejcích, 1 slepici a 8 měřících ovsa. Výnos celé vesnice obnášel v každém období $10\frac{1}{2}$ gr., vajec 84 kusů, slepic $10\frac{1}{2}$, ženců 21 a 84 měřic ovsa. Dle prvního urbáře bylo tu několik pustých polí, z nichž se platilo $3\frac{1}{2}$ gr. Za užívání panské louky dával ročně Ondruš 6 gr., Šimek $1\frac{1}{2}$ gr., Mikuláš 1 gr.

21. OBYČTOV. Původně zde bylo 19, dle třetího urbáře 18 usedlých, z nichž jeden byl mlynář, 12 pololániků, 5 čtvrtlániků a 2 podsedníci. Mlynář odváděl v obvyklých lhůtách po 6 gr., vajec ročně 16, 2 slepice a jednu měřici lesního ovsa. Stejně povinnosti měli také pololánici. Podsedník odváděl jednou do roka 4 vejce, půl slepice a čtvrt měřice ovsa. Dle prvního urbáře vynášel výnos z obce v každém období po $1\frac{1}{2}$ kopy, 10 gr., 14 slepic, dle třetího urbáře dávala obec z pusté vsi Bolešina o sv. Janu 4 kopy gr. Rychtář měl na starosti vrchnostenské lesy v okolí Obyčtova, kde měl prodávat dříví a stržené peníze odvádět vrchnosti.

22. HODIŠKOV. Zaznamenáno 8 usedlých, z nichž jeden byl rychtář, který dával o sv. Jiří 1 gr. a o sv. Václavu 4 gr., ostatní usedlí čtvrtlánici odváděli o sv. Jiří po 2 gr. a jednou do roka po 16 vejcích, o sv. Václavu byli povinni 4 gr., 2 slepicemi a ženným 4 gr. Jedna usedlost byla pustá. Lesního ovsa dávala celá obec každoročně 6 měřic (roku 1483 splácela místo ovsa 6 gr.). Sedláci měli za povinnost pečovat o vrchnostenské rybníky, v jejich katastru se rozprostírající. Dle třetího urbáře vynášela obec o sv. Jiří 14 gr., o sv. Václavu 52 gr., vajec do roka 1 kopy 44 kusů, slepic 13. O sv. Janu předávali vrchnosti luční peníze.

23. KALY. Uvádí se 6 usedlých, z nichž jeden byl dvořák, který roku

1462 platil ze dvora o sv. Václavu půl kopy grošů a čtyři slepice jednou do roka. Ostatní usedlí, 3 celolánici a 2 čtvrtlánici, byli povinni odvádět z půllánu v každém termínu po 8 gr., takže celá obec vynášela dvakrát do roka po 1 kopě 40 gr., 14 slepic. Také zde byli povinni z lesa všechn příjem odvádět vrchnosti.

24. BOHDALEC. Usedlých bylo zde 21, z nich jeden byl rychtář, který vlastnil dle druhého urbáře půllán, dle třetího celý lán, z něhož platil v každém termínu po 4 gr., jednou do roka 10 vajec a 1 kuře. Ostatní byli dílem celolánici (7), dílem pololánici (11) a ostatní podsedníci. Celoláník odváděl vrchnosti v každém termínu po 3 gr., každoročně 20 vajec, dvě slepice, podsedníci platili peněžní úroky a odváděli také slepice. Dle třetího urbáře měla obec za povinnost odvádět luční peníze v obnosu 10 gr. a Jan Pucovský 18 gr. Jeden podsedník byl kovářem. Téhož roku vynášel úrok svatojiřský a svatováclavský po 1 kopě 40 gr., 4 kopy a 15 kusů vajec, $25\frac{1}{2}$ slepic.

25. ŘEČICE. Usedlých bylo v této obci dle druhého urbáře 18, dle třetího 19, z nichž 17 bylo pololániků a dva podsedníci. Z půllánu vynášel úrok v každém termínu po 4 gr., jednou do roka 10 vajec, jednu slepici, ženného 1 gr. Celkem sumární výnos činil v každé lhůtě 1 kopy 18 gr., vajec 3 kopy bez 5 kusů, 17 a $\frac{1}{2}$ slepic. V případě nerobotování byli povinni dávat 16 a $\frac{1}{2}$ gr., 17 a $\frac{1}{2}$ den. Roku 1482 koupil Mikuláš Moučka v Řečici dvůr za 80 kop míšenských, z něhož vycházel úrok v každém termínu po 1 kopě gr. Téhož roku koupila obec pustou ves Mankov od kláštera, z níž o sv. Janu platili úrok 40 gr.

26. RAČICE. Usedlých zapsáno 7 pololániků, z nichž jeden byl rychtářem z půllánu; dle třetího urbáře odváděli v každé lhůtě po 4 gr., za žňovou robotu 4 gr., 2 slepice. Úhrnný úrok z obce vynášel vždy 28 gr., robotních peněz 28 gr., slepic 14. Dvůr měl zde dva lány, z nichž Mikuláš odváděl vždy po půl kopě gr.

27. KŘIŽÍNKOV. Dle druhého urbáře bylo zde 7 celolániků, z nichž jen rychtář byl prost povinností. Z celého lánu byli povinni odvádět vždy po 13 gr., dále celoláník byl povinen po tři dny ornou robotou a jeden vezl obilí, dále odváděl jednou do roka 4 slepice a 40 vajec.

c) *Vesnice, uvedené toliko v třetím urbáři
z roku 1484.*

28. POČÁTKY. V obci usedlých 9, a to 6 celoláníků, 2 pololánici a jeden soused vlastníci jeden a půl lánu. Z lánového rozsahu činil úrok v každém termínu po 16 gr., dále s roční povinností odvodu 2 slepic. Úhrnem vynášela celá obec v každém termínu 3 kopy 5 gr. a 23 slepic.

29. STRŽANOV. Urbář zaznamenává 15 usedlých, z nichž byli 4 pololánici a 11 čtvrtníků, z půllánu vynášel úrok v každé lhůtě po 6 gr., ročně 10 vajec, o žních dva dny roboty a 4 slepice. O letnicích pak celá obec byla povinna 23 gr. lučních peněz. Úhrnem do roka činil výnos o sv. Jiří 57 gr., o sv. Václavu 1 kopy 16 gr., půl kopy slepic, jednu a půl kopy vajec, s povinností vysílat 19 robotníků na vrchnostenská pole.

30. HLINNÉ. Zapsáno 13 usedlých, z nichž byli 2 pololánici, ostatní čtvrtlánici. Z půllánu odváděl každý v daném termínu po 6 gr., jednou do roka 6 vajec a 4 slepice, takže celoroční výnos činil v jednom termínu 54 gr., 1 kopy vajec a 35 slepic. Roku 1482 prodal klášter ve vsi dvůr rychtáři Jiříkovi za 80 gr. míšeňských.

31. BÍTOVEC. Dvůr, rozdělený na 11 čtvrtlánů a 1 podsedeck, který byl v té době puctý. Čtvrti byly přiděleny jednotlivým usedlíkům bobrovským, kteří odváděli z polí roční úrok o sv. Václavu po 5 gr.

32. RADEŠÍN. Dvůr, z něhož stejným dílem odváděli Jaroš a Jiřík v každém termínu po 13 gr., sumárně ročně 50 gr.

33. BOBRŮVKA. Uvádí se zde 20 usedlých, z nichž byli tři celolánici, 14 pololáníků, 1 třičtvrtník a 2 čtvrtlánici. Pololáník byl povinen o sv. Jiří dávat 7 gr. bez 1 den., o sv. Václavu pak 9 gr. bez 1 den. a ročně 1 slepici. Jeden celoláník držel také pustou usedlost, z níž odváděl ročně 6 den. Celkově vynášela tato obec vrchnosti o sv. Jiří 1 1/2 kopy 24 gr., o sv. Václavu 3 kopy 4 gr. a 1 den, a ročně 20 slepic.

34. DOLNÍ BOBROVÁ. Největší část usedlíků byli podsedníci, to jest držitelé celého nebo polovičního podsedku, několik čtvrtláníků a 8 pololáníků. Z pololánu vycházela povinnost v každém termínu po 8 a půl gr. ročně, ročně 10 vajec, ženného 2 gr. a 2 slepice. Sedm podsedků bylo prosto platební povinnosti. Z ostatních se odvádělo v každém termínu po 1 gr., jednou do roka 10 vajec, půl slepice a 1 gr. za žňovou robotu. Držitelé polí dávali kromě toho jednou do roka po 1 sýru; tutéž povinnost měli také 4 podsedníci dohromady. V obci byl hrnčíř, řezník, bednář a kovář. Vrchnost získávala z Dolní Bobrové

v každé lhůtě 2 1/2 kopy, 13 1/2 gr., 1 den., ročně 7 a 1/2 kopy vajec, 64 slepic, ženného 1 kopy 6 1/2 gr.

35. RADĚNICE. Byli zde 4 usedlí, z toho dva celolánici, 1 čtvrtláník a 1 pololáník. Výnos z úroku z lánů v každém termínu byl 15 gr., ročně 4 slepice. Celkem dávala obec 40 1/2 gr. a 13 slepic klášteru. Roku 1486 uzavřel klášter s Janem Olešenským výměnnou smlouvu, dle níž mu byla ponechána ves Krokočín a půl vsi Raděnic výměnou za ves Olešenku a dva dvory z toho důvodu, že se takto likvidoval neustálý spor o Krokočín.

36. SAZOMÍN. Uvádí se zde usedlých 18, z nichž 5 bylo celoláníků, 10 pololáníků a 3 čtvrtlánici. Z pololánu se dávalo v každém období po 4 gr., jednou do roka 6 vajec a 1 slepice. Celá obec byla povinna odváděti lesní oves a to 28 měric a ze stavu platila 14 gr. Ve vsi byl také mlynář. Celkový výnos obce činil o sv. Jiří 1 1/2 kopy bez 1 gr. a o sv. Václavu 1 kopy 22 gr., ročně 2 kopy 9 vajec a 1 1/2 kopy slepic.

37. POKOJOV. Usedlých uvedeno 18, z nichž byli 3 celolánici, 9 pololáníků a 6 čtvrtláníků. Rychtář držel lán prostý od povinností; vedle toho 2 čtvrtlány byly pusté. Z pololánu vynášel úrok v každé lhůtě po 4 gr., ročně 6 vajec a 1 slepici. V obci byl také mlynář. Celkový výnos z obce činil 56 gr. a tolikéž vajec.

38. KOTLASY. Z 9 usedlých bylo 7 celoláníků a 2 pololánici. Vrchnost dostávala v každém termínu z půllánu 4 gr. a sumárně 1 kopy 4 gr.

39. KOZLOV. Uvádí se 5 usedlých, z toho 2 celolánici a 3 pololánici; 1 lán byl pustý a neosazený. Z pololánu se platilo v každém období po 8 gr., celoročně 56 gr. Byla tu tvrz v klášterním panství, kterou klášter propůjčil roku 1486 Janovi z Kladné za 40 kop gr.

40. CHVALOVICE u Znojma. Zapsáno celkem 8 usedlých, většinou pololáníků, jenom rychtář držel celý lán. Z pololánu získávala vrchnost v jedné roční lhůtě po 24 gr., sumárně 2 1/2 kopy gr. Ves byla úplně německá.

41. KŘIDLŮVKY u Jaroslavic. Z 25 usedlých byli 4 celolánici, 4 pololánici, 9 třičtvrteláníků, 2 drželi 1 1/2 lánů a 6 čtvrtlán. Rychtář měl lán a platil jednou do roka půl kopy a 6 grošů. Z pololánu se platil úrok jednou do roka v obnosu 8 gr. Byl také plat z řeky, který platila obec rovněž v jedné lhůtě. Sumárně obec vynášela vrchnosti 10 kop 22 gr., z řeky 2 hřivny. I zde jde o osadu převážně německou.

42. NAČERATICE. Urbář zaznamenává 26 usedlých, z nichž byli 2 celolánici, 7 pololáníků, 16 čtvrtláníků a 1 třičtvrtník. Z pololánu se od-

vádělo jednou do roka 24 gr. Úhrnem se platilo z celé obce pergrechtu 50 gr., peněžitého úroku 8 kop gr. Rychtář měl tytéž povinnosti jako ostatní usedlíci. Obec byla čistě německou.

43. ZVOLE. V obci bylo celkem 23 usedlých a dva mlynáři. Jeden z nich platil ve dvou ročních lhůtách po 6 gr., druhý pak po 24 gr. Usedlí se dělili na 3 celoláníky, 4 pololáníky, ostatní drželi čtvrtlány a padělky. Z pololánu byl úrok v každém období po 24 gr. Rychtář držel také dva padělky; ze všech těchto padělek se platilo, byly-li osety, 5 gr., jinak byly prosty povinností. V obci se připomíná též pastýř.

44. BRANIŠOV. V obci bylo 10 osadníků i s rychtářem, který odváděl v každém ročním termínu po 8 gr., jednou do roka 20 vajec, 2 slepice, robotoval s ženci a měl za povinnost půl dne orat s druhými na ozim a jeden den sám, lesného odváděl 2 měrice ovsu. Mlynář pak byl povinen v každém období dávat po 10 gr., jednou do roka dvě slepice, roboty však neměl. Ostatní usedlí měli tytéž povinnosti jako mlynář a zdá se, že většina z nich držela pololány. Platili úrok v každém termínu po 8 gr.; ročně odváděli po 10 vejcích a jedné slepici, roboty pak konali v tom smyslu, že každý vysílal jednoho žence, půl dne oral s druhými a půl dne sám, lesného platili po 2 měricích ovsu. Sumárně vynášela vesnice vrchnosti v každém období po 1 kopě 9 gr., vajec ročně 2 kopy, 14 slepic, 12 ženců, 13 měric lesního ovsu, orání 6 pluhů na půl dne, dále na ozim 6 pluhů po půl dni a 3 pluhů každý jeden den. Z panské louky byli povinni stržené peníze odvádět vrchnosti. Mlynáři byli ještě povinni opravovat budovy dvora.

45. HORNÍ ROŽÍNKÁ. V této obci uvedeno 8 usedlých, při čemž není udán počet usedlostí; zdá se však, že jejich velikost nebyla stejná, neboť nestejně byly i povinnosti. Někteří platili o sv. Jiří po 8 gr., jiní 6½ až 10 gr. a o sv. Václavu jedni 11½, jiní 14—18 gr.; někteří také odváděli 20, jiní až 28 vajec do roka, stejný však byl počet slepic, totiž po dvou, a jeden sýr. Mlynář platil v každém období po 10 gr., rychtář pak 8 gr., dával 20 vajec, 2 slepice, dva žence a lesního ovsu 2 měrice. Úhrnem vrchnost vyzískávala z této vesnice o sv. Jiří 1 kopy 10 gr., o sv. Václavu 1½ kopy 22 gr., vajec do roka 3 kopy, 29 slepic, o letnicích 8 sýrů. Obec měla na starosti panský les, z něhož zisk se odváděl vrchnosti.

* V *

HOSPODÁŘSKÝ RŮST KLÁŠTERA DO VÁLEK HUSITSKÝCH

Cisterciácký řád, který počátkem 13. století upustil od bezvýhradného zachování zásady, že jeho členové si musí opatřovat všechny potřebné prostředky k svému živobytí prací svých rukou, vzdal se o čtvrt století později i odporu proti působení svých členů v duchovní správě a proti jejich vyššímu vzdělání, jemuž dříve nepřál jen proto, aby jim nebyli odváděni od klášterního života. Byl-li řád donucen k ústupku ve věcech hospodářských vznikem nových měst, přiměly jej k opuštění nároku na otázky vzdělání a působení v duchovní správě nově vzniklé žebavé řády, jejichž členové svým působením mezi městským lidem začali na sebe strhovat přízeň i těch věřících, u nichž dosud řád cisterciáků se těšil bezvýhradné úctě.¹ Tato změna v nazírání se obráží též v historii žďárského kláštera, který již v polovici 13. století vystupuje jako patron kostelů, ležících na jeho statcích, a který mimo to jejich počet rozmnožoval zakládáním nových chrámů. Vždyť již z odkazu Bočkova a jeho pozůstalosti plyne, že nová komunita získala takto patronátní právo s desátky v Zaječí, v Kobyli, v Kučerově, v Bobrově² a ve Lhotě; na proměnu, která se udála v myslích žďárských mnichů, ukazuje stejně stavba kostelíka sv. Markéty, jako získání oněch privilegií, které si roku 1268 vyžádal opat a konvent od papeže Alexandra IV., a jimiž se klášteru dostalo právo konat bohoslužby na jeho statcích a ukládat k věčnému odpočinku mrtvá těla věřících, žádajících o pohřbení v klášteře.³ Svědectvím toho je listina pražského biskupa Jana z 16. dubna 1267, kterou dovolil klášteru, aby měl při kostele v Chotěboři, získaném od Smila z Lichtenburka, trvale dva neb tři bratry řádové, kteří by vybírali darované příjmy a požítky s povinností vydržovat dostatečným a slušným způsobem světského kněze, jenž by s nimi zastával duchovní správu.⁴

Žďárští řeholníci ve 14. století mají zájem nejen o pohřby laiků, nýbrž i o to, aby návštěva věřících v jejich kostele se rozmáhala. Proto si vyžá-

dali od pražského světicího biskupa Jana čtyřicetidenní odpustky pro ony návštěvníky, kteří zavítají do jejich klášterního chrámu neb do kaple u brány ve výroční den posvěcení a ve všechny význačné výroční svátky.⁵ Je samozřejmé, že při tom působily netoliko ideální pohnutky, neboť věřící s sebou přinášeli naturálie a různé hospodářské produkty, takže z toho kynula klášteru větší hospodářská prosperita.

Povolení, že žďárští řeholníci mohou u svého kláštera pochovávat mrtvá těla věřících, mělo vzápětí za následek vzrůst příznivců i mezi šlechtou, kteří za cenu pohřbu pamatovali na klášter různými odkazy, zvláště významnými v době, kdy štedrá ruka členů panovnické rodiny nebyla již zjevem tak častým jako dříve. Také těchto pohnutek používal klášter ke svému hospodářskému zvelebení.

Mocnou přízní zahrnovali klášter především příbuzní z rodu Bočka z Obřan a Smila z Lichtenburka, jejichž předkové uložili svá těla k věčnému spánku v nedobudovaném kostele. Roku 1277 Bočkova dcera Anežka darovala klášteru za souhlasu svého chotě Vítka z Červeného Hrádku a svého bratra Gerarda a matky Eufemie na účel svého pohřbu třetinu vsi Těšan.⁶ O deset let později, 12. dubna 1287, poručila táž Anežka, zvaná ze Švábenic, opět za souhlasu svého bratra Gerarda z Obřan, muže Vítka ze Švábenic a Smila z Lichtenburka, klášteru své dědičné zboží, půl vsi Křižanova s příslušenstvím, vymínilví toliko synům právo zpětné koupě za 100 hřiven stříbra.⁷ O šest let později, 21. listopadu 1293, pozměnila svou donaci v tom smyslu, že svou dědičnou polovici Křižanova dala klášteru již za svého života, vymínilví si toliko doživotní užívání a právo zpětné koupě za 100 hřiven stříbra pro manžela, syny Heralta a Šebora, dcery Hedviku a Markétu.⁸

Její syn Heralto odporučil klášteru roku 1290 druhou polovinu Radešínské Svatky; polovina totiž byla již klášterní, neboť říčka Bobrůvka tu tvořila hranici mezi klášterním územím a mezi panstvím dědiců Bočka z Obřan a Křižanova; každý z nich kolonisoval do té doby na vlastním území a darováním druhé části Svatky Heraltem se postupující kolonisace v tomto úseku spojila v jeden celek a přispěla k vytvoření klášterní osady Radešínské Svatky.

Bratři Rajmund a Oldřich z Lichtenburka darovali klášteru 21. prosince 1303 dědičně ves Počátky s bývalým stříbrným dolem a ostatním příslušenstvím, k čemuž přidali ze svého hřebčince ročně desátého hřebce a druhý desátek z mýta v Chotěboři za tím účelem, aby klášter založil a vystavěl jejich jménem ve Žďáře špitál pro chudé.⁹

Leč i čtrnácté století přináší klášteru zvětšení jeho hospodářských držav na základě donací; dne 21. března 1317 potvrzuje olomoucký biskup Konrád, že purkrabí brněnský a komorník olomoucký Jan a jeho manželka Jitka z Meziříčí s dětmi darovali klášteru úrok 8 hřiven stříbra bez půl věrdunku z půl páta lánů a dvou dvorců ve vsi Hruškách u Slavkova, aby za ně kupoval pro konvent ročně v adventě a v postě rybu; dále mu dědičně předali ves Sazomín s 12 lány, s mlýnem a příslušenstvím, aby z ročního důchodu půl čtvrti hřivny kupoval pro konvent ročně dva sudy vína, a to jeden v době adventní a druhý v postě.¹⁰

Smilem z Obřan roku 1312 vymřela vlastní větev příbuzných Bočka z Obřan, zakladatelů a udržovatelů žďárského kláštera, jejíž všichni členové bez rozdílu se nejenom připojili ke kolonizační činnosti v pozezním území, ale i k činné podpoře budovaného kolonizačního střediska ve Žďáře. Po smrti Smilově připadly jeho statky a tím i pravomoc t. zv. fundátora, jako vrchního protektora kláštera, na Jindřicha z Lipé, tehdejšího nejvyššího maršálka a zemského hejtmána moravského. Ten také slavnostně v Německém Brodě 28. února roku 1322 stvrdil všechna nadání a darování, která byla od jeho předků a příbuzných klášteru až dosud učiněna.¹¹

Také páni z Meziříčí náleželi v té době mezi přední příznivce kláštera. Jan z Meziříčí věnoval 27. ledna 1330 klášteru 14 usedlostí o 20 lánech, dvůr o 4 lánech ve vsi Větších Trutmanicích (Trkmanicích) u Pavlovic, které byl koupil od svého synovce Jindřicha z Heřmanic; mimo to předal klášteru i tamější patronátní právo za 100 hřiven moravských stříbra.¹² Marketa Steglinová, měšťanka z Jihlavy, postoupila r. 1338 klášteru Řečkovice s tamějším kostelním podacím a vším vlastnickým právem.

Dne 20. května 1345 odkázal Čeněk z Bítova na účel svého pohřbu ve Žďáře 60 hřiven moravských, aby vynášely 6 hřiven úroků na aniversaria;¹³ 10. března 1348 rychtář a přísežní brněnský zlistiňují, že Jan, syn Dobrovicerův, měšťan brněnský a jeho choť jsou povinni platiti klášteru ze dvora a svého statku ročně 2 hřivny grošů pražských.¹⁴

Šlechtic Jan z Tasova odporučil 28. prosince 1349 klášteru před svou cestou do Říma ves Kotlasy s příslušenstvím a ustoupil od sporu o ves Bukov ve prospěch kláštera; jelikož však dal všechn svůj majetek již připisati v zemských deskách sestře Anně a jejímu manželu Adamu z Konic, ustanovil, aby po jeho smrti darované vsi klášteru odevzdali.¹⁵

Z listiny bratří Buška a Vznaty z Mostišť, jež patří do doby před rokem 1363, pochází zpráva o dvou sousedních osadách, o Malínu pánů

mostištských a o Vetle klášterské. Obě vsi byly tehdy již po nějakou dobu opuštěné; klášter je měl spojit, osadit pod jménem Vetla a ponechat dočasné užívání pánům mostištským; teprve po jejich smrti měla obec připadnout do vlastnictví kláštera. Z toho lze usuzovat, že osady byly na rozhraní obou kolonizovaných území; jednu z nich daroval asi klášteru Boček z Obřan a druhou si ponechal, nebo jednu z osad založil klášter a druhou dědici Bočkovi. Důvod opuštění mohl však být docela přirozený, neboť v tehdejší době se opustilo často území, když se našlo vhodnější. Klášter osadil asi území vsi Malína, kdežto území druhé vsi zůstalo dle všeho opuštěné.¹⁶

Téhož roku 16. října odevzdal klášter pustou ves Bukov dočasně Adamu z Konice, jeho manželce Anně a dětem, aby ji osadili s podmínkou, že po uplynutí stanovené lhůty musí být ves se všemi požitky vrácena klášteru a s povinností rychtáře, jemuž bude osazení vsi svěřeno, platit klášteru úrok z celé vsi, kdyby ji do té doby celou neosadil.¹⁷ Téhož dne postoupili zmínění feudálové navzájem klášteru ves Kotlasy, tak jak jim její zůstavitel Jan z Tasova, bratr Anny, byl poručil.¹⁸ Ještě téhož roku 6. prosince odevzdali bratři Beneš, Jindřich, kanovník olomoucký a u Všech Svatých v Praze, Jan, pán z Náměšti a Dobeš z řádu křižovníckého, synové nebožtíka Jana z Meziříčí, dědičně klášteru za spásu svých duší příjmy ze vsí Vatína, Babína a Sazomína i z lesa Radonína (za městečkem ležícího), a to pouze na zlepšení výživy mnichů a les na opravy těchto vesnic s podmínkou, že klášter pod ztrátou darů nebude z těchto vesnic vybírat více poplatků než 16 gr.¹⁹

Dne 25. ledna 1361 koupil klášter od bratří Jindřicha, Hynka, arcijáhna olomouckého a kanovníka pražského i vyšehradského, Jana a Jiřího, bratří z Lichtenburka a na Bítově za 50 hřiven grošů pražských ves Buňov, k hradu Bítovu patřící.²⁰

Jiřík z Lichtenburka znovu odprodal klášteru 25. června 1366 půl druhé hřivny pražských grošů stálého platu na svém rychtářství v Jaroměřicích, případně na jiném svém statku za hotových 15 hřiven pražských grošů s právem zpětného kupu.²¹

Brněnský měšťan Jakub Zoffler přiznal dne 12. srpna 1394, že prodal klášteru svůj svobodný dvůr v Novošicích za 19 hřiven pražských grošů moravské měny.²²

O dvě leta později, 23. dubna, prodal klášter dočasně na přání svého příznivce Jana z Meziříčí jeho panošům Janovi a Mikulášovi, dědicům Pešíka z Kozlova, ves Kozlov s rychtou v celkové velikosti 6 lánů za to;

že přispějí půl třetí hřivnou pražských grošů moravské měny na berni zemskou, kdykoliv bude markrabím uložena, a že jeden z nich bude povinen být klášteru se zbrojným koněm k službám.

Na počátku 15. století, roku 1412, byl vložen klášteru do zemských desek dědičný kup 2 mlýnů a 8½ lánů s příslušenstvím ve vsi Hruškách od Břeňka z Riesenburka a Přibíka z Krutěnic. Dne 17. června 1416 prodal klášter dědičně Jimramovi z Doubravice rychtu se čtvrtlánovým dvorem v klášterské vsi Křižínkově za 40 hřiven pražských grošů a za polovici pokut, které rychtářství vyzíská. Zároveň svěřil kupiteli příjmy z celé vsi, vymíniv si jen právo prodeje a případné právo kutací za to, že bude klášteru odváděti, ať je ves osazena nebo pustá, ročně půl čtvrté hřivny pražských grošů ve dvou lhůtách po 7 věrduňcích.

Držba rozsáhlého nemovitého klášterního majetku nebyla bez různých hraničních nesnází se sousedy, zvláště v době, kdy se území dosud pusté a vlastně bez pána, teprve kolonisovalo a kultivovalo.

První spor o hraniční území mezi klášterem a Heřmanem a Čeňkem z Přibyslavi byl urovnán roku 1283. Oba tyto bratři přišli sami do kláštera a vzdali se v přítomnosti mnoha osob ze stavu panského, mezi nimiž byl i Hrabiše z Bobrové se svými třemi syny Zdikem, Všebořem a Mikulášem, veškerých sporných nároků, vymíňující si, aby byli po své smrti pochováni v klášterním kostele.²³ Ze sporu vychází najevo, že šlo o pohraniční spor, o nepřesné nebo předtím vůbec neprovedené zjištění hranic, které bylo nutno provést při postupující kolonizaci s obou stran. Bratři ustoupili požadavkům kláštera.

Již ne tak klidný průběh měly však další spory, při nichž musel klášter svádět boje se sousedním panstvím, zvláště nebyla-li dobrá vůle po smíru ani na jedné, ani na druhé straně.

V témže území byla sjednána v polovině 14. století dohoda mezi Zdeňkem a Čeňkem z Ronova a mezi klášterem v tom smyslu, že klášteru měly připadnout všechny lesy mezi Radvancem a Sázavou; bylo rozhodnuto, že obyvatelé Přibyslavi a Ronova mohou si z nich volně brát dříví pro svou potřebu a pro stavbu domů, jinak budou povinni z každého sáhu platit klášteru po 2 denárech; žádná z obou stran nemá však označené území kolonizovati, aniž se napřed o tom dohodne s druhou stranou.²⁴

Leč Čeněk z Ronova tuto dohodu nezachovával, neboť to bylo v době, kdy vznikem hamrů se otevírá budoucnost k novému využití bohatství Vysočiny, a kdy se začínalo těžit později chvalně známé »žďárské že-

lezo«, k čemuž bylo potřebí značného množství dřevěného uhlí, vyráběného v milířích. A právě Čeněk z Ronova prováděl tuto činnost na úkor kláštera a odluzoval klášteru hamerníky, neboť jak z celého sporu je patrné, zřejmě šlo o sporné území. Není proto divu, že se klášter důrazně bránil. A tak 16. března 1409 vynesl Tomáš, opat vídeňského kláštera u Skotů, jako papežský zmocněnec, nad Čeníkem z Ronova a z Letovic, který již před několika lety zabral pět klášterních hamrů (Flexlinův, Václavův, Mikulášův, Heršův a Mikuláše z Polničky) a v lese mezi Radvanem a Sázavou bezúplatně kácel stromy, prodával dříví a peníze si zadržoval, tento nález: měl všechno ve lhůtě do 15 dní vrátit nazpět klášteru pod trestem vyobcování z církve.

Rozsudek pronesen znovu ještě následujícího roku 24. června; kromě Čenka měli nahraditi škody i Mikuláš, syn losenického rychtáře Jeklina, jehož nebožtík otec před mnoha lety již tam dřevo kácel a k svému užitku odvážel; měl nahraditi 45 kop gr. českých; hamerník Mikuláš Flexel, rychtář v Německém Brodě, jenž před několika lety vykácel a dal odvézt celý lán lesa, měl nahraditi 30 kop gr. českých; hamerník Albert, volený kostelní hospodář ve Žďáře, který vykácel před několika lety půl lánů lesa, měl dát náhradu 15 kop gr. českých a konečně hamerník Kuneš, jenž vykácel před několika lety celý lán lesa, byl povinen náhradou 30 kop gr.²⁵

Další spor se objevil v oblasti na druhé straně směrem k Novému Městu mezi klášterem a jeho sousedem Čeníkem z Lipé; tento spor byl urovnán 15. května 1368 jeho nástupcem Jindřichem z Lipé, který daroval klášteru část lesů rozprostírajících se mezi klášterským Vojnovým Městem a jeho Novým Městem a vymezil přesně hranici mezi panstvím klášterským a novoměstským. Smluvčími byli Jan z Pirkštejna, pán na Ratajích, a Čeněk, zvaný Krušina, z Lichtenburka, pán na Ronově a Novém Hradě, kteří osobně místo ohledali a 9. září 1366 podali o tom podrobnou zprávu. Přesně vyznačili územní hranici cestou, která vede z Radostovic a ze Světnova přes Vlčkovice až k Vříšti a Herálcům, odtud až k rozvodí u Žákovy hory k prameni, zvanému Černá Svratka, a to v tom smyslu, že lesy po levici jsou v držení kláštera, kdežto po pravici jsou v majetku Jindřicha z Lipé.²⁶

S toužou vrchností s Čeníkem z Lipé urovnal klášter další spor o vsi Hodiškov a Novou Ves 14. dubna 1417. Smírčí rozhodli, že Hodiškov kromě robot a desátek a 42 grošů zemské berně z Nové Vsi případně ihned klášteru; roboty z Hodiškova a Nové Vsi pak až po smrti Čenkově.²⁷

* VI *

VNITŘNÍ ŽIVOT KLÁŠTERNÍHO KONVENTU A POSLOUPNOST ŽDÁRSKÝCH OPATŮ DO DOBY HUSITSKÉ

Jak svědčí kronika Jindřicha Heimburského, sdružovalo původní nové Jštípení dva řeholníky a dva konvrše. »Léta Páně 1252 za času čtvrtého krále jménem Václav, když byl otec Pertold opatem z Nepomuku, ve svátek svaté panny Háty, poslán byl první konvent z Pomuka do Žďáru. Za správce prvního dán jim Fridrich; i posláni dva mnichové a dva bratři, první mnich byl Wirik a druhý Šimon, z konvršů první Zdislav, druhý Odik. Ale Wirik hned se vrátil do Pomuka, kdež zůstal po nějaký čas; ale později se vrátil s Wigandem zase, a zůstal zde a druhý zemřel. Potom poslán Arnold s Fridrichem, Jindřich z kláštera velehradského, a Jan, jenž byl prvním převorem, a jáhen Herman; tento z prvních mnichů pochován ve Žďáře. Potom Jan z Brabantu, druhý Jan, třetí Jan, Jindřich z Francouz, onen Wigand s Wirikem, jak jsem prve pověděl, Konrát z Velehradu, Ondřej potom kustod, Eliáš z Waltsas a Šalamoun ze Sv. Kříže. Potom někteří odešli, jiní se vrátili, někteří mniši odcházeli domů, jedni odcházeli do bláta světského, jiní se z něho opět vraceli, jako otec Albert, Kunrat a otec Allek.«¹

Tak kronikář Jindřich Heimburský zachycuje počátky žďárského kláštera. Na první pohled padne do oka neustálá fluktuace nových a nových řeholníků, kteří přicházeli nejen z Nepomuku, ale i z jiných klášterů jako z Velehradu, Waldsasu i Heiligenkreuzu v Rakousích. Leč drsné klima Vysočiny a těžká kolonizační práce mnohé brzy odradily, takže dali přednost buď pohodlnějšímu životu v klášteřích v rovinách, nebo dali úplně výhost klášternímu životu, aby si zvolili světské povolání. Vždyť sám kronikář přiznává, byť v nadsázce, že jen nemnozí zde zůstali. Byli to ti, kteří nevydrželi vypjaté úsilí nového budování a nesnesli tvrdé podmínky nově se rodícího života Českomoravské vysočiny.

Přesto však mniši cisterciáci zde položili pevné základy svého kolo-

nisátorského díla. I při budovatelském úsilí a při kolonizační činnosti bylo nutno dbát na tvoření nového řeholního společenství; proto se záhy ustavil první konvent. Prvním opatem byl jmenovaný Fridrich, převorem byl senior Jan z Brabantu, pak tu byli Arnold, Wigand, podpřevor Jan, který potom byl převorem, později opatem, Jindřich z Francouz, Eliáš. Šalomoun ze Sv. Kříže, Ondřej, Albert, Kunrat, otec Allek, Herbort, Kunrat, Mikuláš a Rudolf.²

Šestnáctičlennému konventu stál tedy v čele opat Fridrich z Pomuku, který byl vlastně prvním opatem a byl takto prostředníkem mezi mateřským klášteřem a nově budovanou jeho odnoží žďárskou. Vedle opata důležitou funkci zastával převor senior Jan z Brabantu, jenž měl na starosti vnitřní disciplínu, byl zodpovědný za dodržování všech řádových pravidel a byl vlastně mnichům přímým představeným konventu. Neboť dle pravidel opat neměl bydlet v téže budově jako řeholníci — to znamená v konventu — ale měl zůstat ve vlastním opatském domě, aby jeho častý styk s veřejností nebyl na závalu řeholnímu životu.

Hospodářskou stránku klášteřa měl na starosti cellerarius, hospodář, který časem se stává nejmocnější osobou v klášteři, neboť pod jeho pravomoc spadalo všechno podnikání jak v domácím prostředí, tak i u dvorů v odlehlých místech; on také v prvních desetiletích řídil veškeru kolonizační činnost klášteřa.

A také první opat Fridrich, který započal budování klášteřa, a který po roce byl z opatství sesazen, se stává na delší dobu tímto hospodářem; byl to on, kdo vlastně převedl klášter přes počáteční hospodářská úskalí a začal klášterní kolonisaci.³ Tento Fridrich také, jak již uvedeno na jiném místě, dal na blízku dřevěného klášteřa, nedaleko břehu Sázavy, vystavět městys, když byla zbourána osada, v níž řeholníci z počátku bydleli. Lokátorem nového sídliště, jakož i prvním rychtářem byl známý Ditvin.

Druhým opatem byl rovněž odchovanec klášteřa v Nepomuku, Konrád I. z Pomuku (1253—1255), jenž po půl druhém roce byl taktéž úřadu zproštěn a vrátil se nazpět do mateřského klášteřa. Ukazuje to na vnitřní svízele, spojené s budováním nové komunity, kdy mateřský klášter teprve hledá vhodné osobnosti, které by byly schopny zdárně řídit nové štípení.⁴

Po něm se stal opatem Walthelm ze Sedlce (1256—1259); jak vidět, Žďár znovu navazuje na původní, ztroskotavší dílo, organisované ze Sedlce.⁵ Šťastnou rukou řídil tento opat stavbu chrámu, prováděnou ná-

kladem Sibily a Eufemie, i provisorního dřevěného klášteřa, stavěného tesařem Leopoldem. Za tohoto opata přichází do klášteřa letopisec Jindřich z Heimburku jako patnáctiletý hoch se svým otcem Ekwardem v době, kdy se počíná právě s kamennou stavbou nového konventu. Opat po půl čtvrtém roce se vrátil do svého mateřského klášteřa, kde řídil dál jeho správu jako opat.⁶

Za Jindřicha I. z Pomuku (1259—1262) klášterní život ukazuje již stálý chod; klášter má také již svůj vlastní noviciát, v němž se toho roku cvičili čtyři mladíci, Konrád, Gerhard, Rupert a kronikář Jindřich Heimburký. Ten charakterizuje vládu opatovu tak, že »za něho byl ustálen konvent«. V té době byla také zbudována kaple P. Marie, vystavěná nákladem známého Smila z Lichtenburka a v novém kostele zřízen oltář sv. Petra.

Po jeho odchodu do Pomuku ujímá se řízení klášteřa pátý opat Winrich z Valdsas (1262—1276).⁷

Tento opat se hluboce zapsal do osudů žďárského klášteřa jak pro své dlouhé opatování, tak také pro svou důležitou činnost, kterou se vyznačovala jeho vláda. Je zakladatelem dnešního města, neboť zrušil dosavadní sídliště a dal je přenést na levý břeh řeky, s českého území na Moravu, do dnešních míst. Dalším jeho významným činem bylo, že roku 1263 přestěhoval vše do nového klášterního konventu, při čemž starý dřevěný dal rozbourat a vytvořit v těch místech rybník; dnešní Předbranský rybník až doposud hlásá tento památný čin a je svědectvím jeho hospodářského ducha, neboť svým zřizováním rybníků položil tradici k slávě žďárského rybníkářství.

Za něho i klášterní kostel doznal rozšíření a byly dohotoveny oltáře sv. Jana Křtitele a sv. Jakuba a také tělo Bočkovo bylo přeneseno a slavnostně pochováno ve středu mnišského kůru.

Opat byl však i dobrým diplomatem. Na jeho žádost totiž Přemysl Otakar II. při návratu z vítězného tažení proti Uhrám daroval žďárskému klášteři veškeré pokuty na penězích, k nimž by byli klášterní poddaní kdekoliv odsouzeni, jak to dosvědčuje listina, datovaná v Brně 4. července 1273.⁸ Tím se pomalu klášter počal vyvazovati z pravomoci zeměpanských úřadů;⁹ je zajímavé, že právě v této době, 30. června 1272, přijal papež Řehoř X. klášter s majetkem do ochrany.¹⁰ Nešlo při tom snad pouze o formalitu, ale o akt dalekosáhlého významu; tím se ještě více připoutal k ústřední správě papežské, aby byl co nejméně závislým na svém diecesním biskupovi.¹¹

První krůček v omezení soudní pravomoci zeměpanských úředníků byl učiněn nařízením z 18. června 1293, kdy král Václav rozšířil výsady svého otce v tom smyslu, že udělil klášteru soudní pravomoc, aby lidé, zdržující se v obvodu kláštera a na klášterním území mezi Křižanovem, Bobrovou a Novým Městem byli souzeni v městečku Žďáře, s území českého pak ve Vojnově Městci. Tím se rozšířila pravomoc kláštera a také immunita jeho poddaných vůči zeměpanským úřadům.¹²

Řeholníci, ale zvláště poddaní byli nuceni snášeti značnou bídu v roce 1263, kdy v Čechách a na Moravě vlivem přírodních katastrof a válečných útrap panovala neslýchaná drahota a následkem toho hrozná bída a mírka obilí se prodávala za půl hřivny.¹³

V té době — snad v době nuzného strádání — uprchl z kláštera kronikář Jindřich Heimurský, který platně svým uměním rezbářským přispíval k výzdobě nového kostela, aby teprve po šestadvaceti letech se kajicně vrátil a na důkaz svého pokání sestavil kolem roku 1300 kroniku žďárského kláštera.

Opat Winrich, tento výtečný představený, opustil po čtrnácti letech klášter, aby se stal opatem v Ebrachu v Německu, ve význačném tamějším cisterciáckém klášteře.¹⁴

Po jeho odchodu vystřídal se brzy po sobě několik opatů: Jan I. z Nepomuku (1276), jenž po šesti měsících se vrátil nazpět do Nepomuku, aby řídil tamější klášter, Jan II. Kaifáš z Velehradu (1276—1281 a opět 1283—1286) a jako osmý opat Jan III. z Nepomuku (1281—1283). V době po smrti Přemysla Otakara II. i tento klášter v odlehlém koutě Vysočiny trpěl loupeživými nájezdy, takže se octl v bídě a nedostatku, který se projevil nejtříživěji roku 1282. Bídu zavinila i neslýchaná neúroda z roku 1281, způsobená dlouhou zimou, která postihla nejen české kraje, ale i celou střední Evropu a měla vzápětí velkou nouzi a bídu a sní spojenou nesmírnou úmrtnost, hubící po několik měsíců české kraje.¹⁵

Adam I. ze Sedlce (1286—1289) byl prvním opatem, který ve Žďáře také zakončil svou působnost, když tam roku 1289 zemřel. Řádní loupeživých hord ani za něho neustávalo, ba ještě více se rozmohlo, takže sbor mnichů se rozprchl a mnohé vesnice opakovanými nájezdy zpustly a nakonec zanikly. Je vidět, že zde již nebylo pevné osobnosti Smila z Lichtenburka, který dovedl klášter hájiti zvláště proti okolním nepřítelům. Ostatní příbuzní z rodu z Obřan a z Lichtenburka nedovedli vyvinout tolik energie, aby pod jejich ochranou byl klášter v bezpečí. Další stinnou stránkou bylo neustálé střídání opatů, z nichž po Winri-

chovi ani jediný nedovedl tak energicky jako on řídit osudy tohoto kláštera.¹⁶

Jako desátý opat zde působil Jan IV. Sasík z Nepomuku (1289 až 1293); ani jemu se nepodařilo zadržeti úpadek kláštera po strážce hospodářské; klášter se dosud nedovedl vzpamatovat z loupeživých nájezdů z minulých let. Po šesti letech se opat vrátil do mateřského kláštera.

Novou obrodu přinesl další opat Arnold ze Žďáru (1294—1309), který byl vybrán za opata ze žďárských mnichů.¹⁷ Uplatnil se jako dobrý hospodářský a stavební organisátor; postavil novou zvonici, opravil studnu a rybník, vystavěl klášterní kuchyni a některá stavení ze dřeva.

Tehdejší komunita sestávala z těchto členů: Konrád převor, druhý Konrád švábský, dále dva Petrové, Wigand, Herbert, Gotfrid, Jindřich, Mikuláš, Jindřich z Hradiště, Konrát, Bartoloměj, Jindřich z Luban podsklepní, Volkmar kantor, Arnold, Mikuláš, Ondřej, Jindřich Konrád, Musil, Jan Perchtold, Leopold, Hencelin, Jan a dva novicové, hoch Šídlo a Jan.¹⁸ To znamená, že tehdejší klášter čítal 27 členů.

Není známo, co bylo příčinou, že opat Arnold byl mateřským opatem z Nepomuku při řádové visitaci sesazen. Prameny jsou příliš skoupé, aby prozradily pravý důvod této skutečnosti.¹⁹ Ale o závažnosti provinění svědčí, že jak on, tak i jeho druhové měli být vyobcováni z církve.

V letech 1309—1315 řídil klášter opat Mikuláš I. Bylo to v době, kdy těžké rány osudu dopadly na rod zakladatelů žďárského kláštera, neboť Gerhard, Bočkův syn, zemřel v kvetoucím mužném věku roku 1291, za čtyři léta ho následovala jeho manželka Jitka a rok po ní prvorozený jejich syn Boček, takže zůstal pouze druhý syn Smil jako poslední ratolest usychajícího kmene. Než ani ten se nedožil vysokého věku, neboť zemřel již roku 1312, zanechav po sobě vdovu Annu z Jindřichova Hradce a pouze ženské potomky. Byl takto posledním mužským potomkem rodu zakladatelů žďárského kláštera; rod pánů z Obřan jím vymírá po meči.²⁰

Za opata Jindřicha II. (1315—1323) 28. února 1315 král Jan potvrdil a rozšířil klášteru soudní pravomoc; vyňal klášter úplně z pravomoci zeměpanských úřadů v tom případě, když se jeho opat či mnichové zdržují mimo klášterní území.²¹ Novým protektorem kláštera po vymření rodu pánů z Obřan se stal Jindřich z Lipé, nejvyšší maršálek český a zemský hejtman moravský, jenž slavnostně 28. února 1322 v Německém Brodě potvrdil veškerá nadání a darování, která byla od jeho předků a příbuzných klášteru žďárskému až dosud učiněna.

Leč úpadek kláštera po stránce hospodářské nemohou zastavit ani obdarování, ani rozšíření jeho privilegií za dalších opatů Mikuláše II. (1323–1327), Konráda II. (1327–1338), Václava I. (1338–1341), Mikuláše III. (1341–1345) a Hynka (1345–1353). Hospodářské postavení kláštera se za vlády markraběte Karla a Jana Jindřicha nezlepšilo natolik, aby bylo možno mluvit o nějakém jeho zásadním ozdravení. Obtíže hospodářského rázu zůstaly klášteru i nadále. Nemohly je zdolat ani ony různé projevy přízně, jak o nich bylo pojednáno v jiné kapitole. Nepomohla ani výsada, kterou potvrdil 18. března 1338 klášteru markrabí Karel otcovu potvrzení z 14. XI. 1331, kterým byly osvobozeny statky v obvodu tří mil kolem kláštera od berní a ode všech jiných dávek, břemen a platů; ze vzdálenějších míst měli platiti tytéž dávky jako jiní.²² Karel IV. pak tuto výsadu 16. dubna 1348 rozšířil ještě v tom směru, že od berní a jakýchkoliv dávek osvobodil vůbec všechny tehdejší klášterní statky na Moravě, netoliko poblíž kláštera, a ustanovil dokonce svého bratra Jana jako markraběte moravského ochráncem těchto práv, což on 22. května přijal.²³

Nepřivodily ozdravení ani občasné dědické podíly, jež po příbuzných mnichů spadaly na klášter podle privilegia papeže Alexandra IV. z 8. ledna 1261; podle něho měl opat a konvent požadovati ony movitosti a nemovitosti, které by připadly členům kláštera v době, kdyby byli zůstali ve světě a nebyli by se stali řeholníky.²⁴ Nutno však upozornit, že finanční potíže, s nimiž žďárský klášter zápasil ve 14. století, nebyly ojedinelé. S nimi se v téže době možno setkat i v jiných cisterciáckých kláštorech, jak našich, tak zahraničních. Poněvadž tyto nesnáze byly do jisté míry i důsledkem vzestupu životní úrovně jejich členů, pokusil se je odstranit papež Benedikt XII. reformními opatřeními, vyslovenými ve známé konstituci »Sicut stella matutina« z roku 1334, vydané za tím účelem, aby byla v cisterciáckých kláštorech potlačena všechna nádhera a uvedena do nich opět původní prostota. Jimi stanovena byla především lepší kontrola klášterních příjmů a vydání, na př. místo komorníka měli klášterní pokladnu vésti dva hospodáři, a pak i větší kontrola činnosti opatovy, jež před nastoupením měl složití přísahu, že nic nezciží z klášterního majetku bez souhlasu generální kapituly, a jež po dobu své vlády měl skládati každoročně starším kláštera účty ze svých příjmů a vydání. Ale ani to vše klášteru nepomohlo. Nepomohlo mu ani omezení opatské moci, zavedené zmíněnou konstitucí ve prospěch konventu, bez jehož svolení nesměl opat pronajímati a prodávati statky a důchody

klášterní, a bez jehož dobrého zdání nesměl ani nic důležitějšího podnikati. Nepomohla ani úplná účast konventu na vydávání listin, týkajících se majetkových záležitostí kláštera, na nichž měl konvent nyní přivěšovati svou pečeť, kterou dosud neměl, a která teprve nyní z něho činila právnickou osobu. Na rozdíl od oválné pečeti opatské s obrazem opata s berlou v ruce, vtačené do zeleného nebo žlutého vosku, a až do roku 1334 neosobní (aby se zabránilo případnému zneužití pečetidla na účet nějakého předešlého opata, bývala teprve od té doby podle uvedené konstituce papeže Benedikta XII. opatřena legenda pečeti jménem příslušného opata a pečetidlo starého opata bývalo při volbě jeho nástupce slavnostně zničeno), byla však tato pečeť podoby kruhové s obrazem Panny Marie s Ježíškem a s ratolestí, zhotovená obyčejně z vosku barvy žluté.²⁵

Kromě toho měl klášter potíže s osazováním poustek na svých statcích pro neustálý pohyb svých poddaných, kteří raději opustili své grunty, nežli by zaplatili onu částku klášterní daně, kterou klášterní správa na ně uvalila. Stěží si možno představit, jak velké to musely být dávky, když poddaný byl ochoten raději grunt opustit, jenom aby se vyhnul zaplacení. Klášter ve své finanční tísní se tomu však bránil. Hledal ochrany u markraběte Karla a ten nařídil, že poddaní nesmějí odcházeti ze svých statků, aby ušli uloženým zeměpanským dávkám a nikdo nesměl takové poddané přijímati.²⁶ Pro tehdejší poměry je příznačné, že ani potom neustalo stěhování poddaných ze žďárských statků na cizí panství, zejména biskupská, a že mnozí z nich i po svém odchodu stále drželi na klášterním zboží své grunty. Nedostatek lidí, potřebných k osazení různých poustek, nutil klášter smiřovati se s touto, třebaš dost nepříjemnou skutečností. Teprve když se stávaly častějšími případy, že takoví poddaní se zdráhali odvádět klášteru ze svých gruntů platy a konat i ostatní své povinnosti, vymohl si klášter 6. prosince 1351 u markraběte Jana Jindřicha prohlášení, že se klášter smí ujímat majetku těch svých poddaných, kteří se z jeho statku vystěhují a své nemovitosti na nich neprodají do stanovené lhůty.²⁷ Výsledky osazovací akce nebyly skvělé; vždyť k roku 1353 se uvádí, že je pustá ves Vetla; téhož roku také odevzdal klášter pustou ves Bukov dočasně Adamovi z Konice s podmínkou, že ji osadí.

Finanční nesnáze poddaných v té době byly jistě dosti značné. Mezi nejtíživější platy nutno počítat v prvé řadě dávky placené zeměpánu. Byla to tak zv. klášterní daň, ukládaná v určité výši klášteru a jím roz-

dělovaná mezi poddané a také t. zv. mimořádná daň, jinak královská či generální, která se platívala jen z osazených poddanských gruntů v době, kdy byla uložena celé zemi. Čím více byl tedy zatížen klášter, tím více byli platy zatíženi i poddaní, neboť klášter většinu povinností přenášel na bedra poddaných, pro něž byla břemena tak neúnosná, že raději utíkali se svých gruntů.

Již dříve bylo uvedeno, že k roku 1293 byli klášterní poddaní vyňati z pravomoci krajských úředníků; tím se vytvořil z klášterních statků patrimoniální celek a obyvatelé klášterních vesnic se stali skutečnými poddanými vrchního majitele, když vyšší soudnictví nad nimi přešlo na klášterní soud ve Žďáře a Vojnově Městci s členy jmenovanými z řad laiků a konvršů. Právo vykonávat rozsudky smrti nad odsouzenými zůstalo však ještě čas v rukou krajských úředníků a přešlo do rukou kláštera²⁸ teprve 25. března 1338, když markrabě Karel přiznal i hrdelní právo pro všechny statky, které klášter má nebo v budoucnu ještě získá, s upozorněním, že mu mají podléhat nejen všichni klášterní poddaní, nýbrž i všichni nešlechtici, přistižení na nich při zločinech.

Mezi klášterní výdaje nutno počítat i ona servicia, jež se odváděla papežské kurii při změně na opatském stolci a která v polovině 14. století činila 202 zl. a počátkem 15. století už 333 zl., dále papežský dešátek, který roku 1387 a 1391 činil 24 hř. gr.²⁹

Ani doba opatů Jana V. (1353–1357), Adama II. (1357–1361), Jana VI. (1361–1375), Mikuláše IV. (1375–26. XII. 1395) a Jana Dětricha VII. (1396–1434) se nevyznačuje podstatným obratem, i když v polovině 14. století se zdálo, že nastává opět doba rozkvětu kláštera, neboť se mu dostávalo četných darů, zvětšily se výnosy z různých dešátků, z patronátního práva a j.

Leč nadešla neklidná léta vlády markraběte Jošta a Prokopa, která nepřispěla nijak k zacelení ran, jež klášter předtím utrpěl. Co uniklo zhoubě v dřívější době, i to, co bylo osazeno za vlády markraběte Karla a Jana, zpustlo z velké části tehdy. V těchto dobách počalo opět několik loupeživých rytířů provádět loupeživé vpády do kraje. Opevnili se na svých hradech Rabenštejně u Rýmařova, Javorku a Dalečíně u Jimramova a podnikali odtud výpady, přepadávající nejen pocestné, ale i menší hrady, tvrze a drobnější osady. Proti těmto rušitelům pokoje povstal roku 1355 markrabě Jan, poručil hrady dobýt a srovnati se zemí.³⁰

Na stranu Joštovu ve sporu s králem Václavem IV. se přidal také roku

1403 král Zikmund, jenž vpadl z Uher do území kol Znojma, kde divoké jeho hordy barbarsky řádily a táhl odtud dále na sever směrem k Měřínu a tehdejšímu Německému Brodu až ke Kutné Hoře; surovosti, které jeho vojsko všude páchalo, zůstaly dlouho v paměti a přiměly českou šlechtu, že se zasadila o zprostředkování dohody s králem.³¹ V důsledku toho vojska Zikmundova se dala nazpět na zpáteční pochod do Uher. Táhla přes Žďár, kde vypálila obydlí na českém břehu a také mlýn a hamry zv. Hamermühl. Tím utrpěl nejen žďárský klášter, ale zvláště vlastník druhé poloviny, Mikuláš zv. mladší mistr, jenž byl nucen roku 1406 spáleníště odstoupiti klášteru za 61 kop grošů, byv k tomu donucen svou hmotnou tísní.

Na pozvednutí klášterního hospodářství spojil 18. května 1395 papež Bonifác IX. fary ve Žďáře, v Blučině, v Horní Bobrové a v Zaječím s klášterem tak, že od nynějška je mohl obsazovati svými řeholníky a brát z nich všechnen užitek.³²

Leč přesto byl klášter nucen mimořádným způsobem řešit své finanční těžkosti. Z toho důvodu učinil půjčku u kláštera v Oslavanech, kterou splatil roku 1392.³³ Roku 1396 pak, donucen špatným stavem svých financí, musel klášter přenechat za roční nájem ves Kozlov bratřím Mikuláši a Janu, synům zemřelého Peška, usedlíka kozlovského.³⁴ Stejná tíseň donutila klášter, jak už uvedeno na jiném místě, prodat i pozemky náležející k Hamermühlu r. 1411 městu a r. 1414 prodat klášterní dům v Brně, jenž stál v blízkosti tehdejší farní budovy sv. Jakuba; byl totiž na spadnutí, takže brněnská městská rada z ohledu veřejné bezpečnosti hrozila jeho zbouráním; klášter jej prodal za 10 hřiven pražských grošů brněnské obci, jež ho určila za budoucí obydlí městského kaplana.³⁵

Hospodářským potížím kláštera odpovídal do jisté míry i pokles jeho vnitřního života, jenž však byl zčásti jen odrazem poměrů, zavládnuvších ve 14. století v celé církvi. První doklad o uvolnění kázně je z řad mnichů-bratří čili konvršů. Konvrši stávali se prostí svěští lidé, sedláci a řemeslníci, přijatí do kláštera především jen za tím účelem, aby byli levnou dělnou silou pro jeho hospodářské objekty. Tito dělníci v rádo-vém rouchu lišili se od sboru mnichů-kněží, do něhož až do roku 1397 neměli vůbec přístupu³⁶ a poté jen s výslovným svolením generální rá-dové kapituly, nejen svým hrubým hnědým šatem a svými vousy, nýbrž i svým nevelikým anebo vůbec žádným literárním vzděláním. Žádala-li se pravidelně od roku 1337 po kandidátu mnišství znalost čtení a latin-

ské gramatiky, byla podmínkou pro přijetí do sboru konvršů především schopnost k tělesné práci. Odtud také doba noviciátu byla u obou kategorií různá. Zatím co u vlastních mnichů činila tato doba zkušební lhůty jeden rok, stačilo u nastávajících konvršů šest měsíců k zjištění kandidátových vloh k tělesné práci. Kdežto mniši-kněží byli povinni, pokud nebyli zaneprázdněni nutnou prací v době sklizně na polích, vinicích nebo sadech, se účastniti všech hodinek a denních modliteb v chóru klášterního chrámu,³⁷ měli se konvrši, pobývající ponejvíce za prací mimo klášter, účastniti jen ranních hodinek, aby práci co nejméně zameškali. Účastí na všech poboznostech byli konvrši povinni jen v neděli a ve svátek. Ohled na duševní schopnosti, vlohy k duchovnímu stavu a na charakter při přijímání konvršů ustupoval vůbec do pozadí, když se počal pocítovat jejich nedostatek a jakmile vzrůstala potřeba laciné dělné síly. Tak tomu bylo zejména ve 14. století; a jen tak si lze vysvětlit, že se konvrši, přijímaní bez výběru, dopouštěli různých mravních přestupků.

Že tomu tak bylo i ve Žďáře, zdá se nasvědčovati i výsledek visitace, kterou někdy počátkem května 1358 vykonal ve Žďáře nepomucký opat Jakub. Jeho výtky, činěné mnichům v listě tak zv. Charta caritatis, svědčí o značném úpadku kázně mezi nimi. Vytýká se jim, že nezachovávají řádovou mlčenlivost, a že ti z nich, kteří v nemocnici s převorem popíjeli, zůstali v ní po odchodu převorově do dormitoria po celou noc, že někteří mniši-kněží neuposlechli jeho rozkazu, který jim dal při poslední visitaci a neslouží týdně aspoň dvě mše. Ale jeho ustanovení, aby v letní době činili mniši delší přestávku mezi nonou a nešporami tak, aby měli čas se obléci do škapulíře, a aby všichni členové v čase, předepsané řádem po zaznění desky, zvoucí do práce, se dostavili, oděni škapulířem do ambitu, a konečně že opat má dbát toho, aby se churavým bratřím dostalo v nemocnici nutných a vhodných pokrmů, nijak neukazují na to, že by se v klášteře nějak ve větší míře rozmohla požívačnost, a že by ideál mnišského života, naplněného zbožností, askesí a odříkáním, vymizel ze středu žďárských mnichů.³⁸ O nějakém zvláštním vzrůstu požívačnosti nelze mluvit ani později, když 8. června 1383 opat Mikuláš pro ty členy svého kláštera i klášterů sobě podřízených, kteří budou meškati za prací mimo klášter, zejména však na grangích, vymohl právo požívatí maso; svolení získal u Michala, opata kláštera Arobona, správce římského generálního řádového vikariátu,³⁹ zřízeného papežem Urbanem VI., když se kolébka řádu se čtyřmi jeho nejstaršími kláštery do-

stala v poslušnosti avignonského papeže.⁴⁰ Byl to rozdíl mezi jednoduchostí a prostotou pokrmů, dovolených řádem a mezi větší výživností masité stravy, který přiměl opata Mikuláše, aby se ucházel o dispens pro ty, kteří musejí za vyřizováním různých záležitostí se zdržovat mimo místo svého zaměstnání. Rostlinná strava, zpestřená v době, kdy nebylo postů, vínem, rybami, mlékem a jeho výrobky, mohla žďárským mnichům v době namáhavější práce stačit zcela dobře jen tehdy, dostalo-li se jim z rozkazu opatova větších porcí, čili tak zv. rekreací. Tyto přídatky ke stravě se vyskytují již ve 13. století, ale k jejich rozšíření došlo ve století dalším. Dne 21. března 1317 potvrdil olomoucký biskup Konrád, že Jan a Jitka z Meziříčí darovali klášteru úrok 8 hřiven stříbra bez půl verdunku z půl páta lánů a dvou dvorců ve vsi Hruškách, aby za ně kupoval pro konvent ročně v adventě a postě rybu; dále mu dali dědičně ves Sazomín s mlýnem, aby z ročních úroků půl čtvrté hřivny kupoval pro konvent ročně 2 sudy vína, jeden v době adventní a druhý v postě.⁴¹ Dne 22. února 1342 daroval klášteru Hajman Krušina z Lichtenburka s manželkou Anežkou plně desátky ze svého podílu na dole Clarizbuth a na jiných dolech na svých statcích, z nichž měla polovice připadnouti špitálu, polovice pak na nemocnici a na jídelnu, aby byla dostatek zásobena potravinami.⁴² Dne 1. května 1354 daroval Tas ze Skuhrova za souhlasu syna Ješka na zlepšení výživy mnichů klášteru desátky a horenská práva z vinic v Petrovicích, koupených za 80 hř. gr. pražských moravské měny od Vrchoslava.⁴³

Koncem 14. století možno však mluvit již otevřeně o uvolnění kázně mezi žďárskými mnichy. Jeho projevem je především rostoucí počet uprchlíků, nespokojených s poměry v klášteře a hledajících ve světě lepší život. V posledním desetiletí toho věku dostoupil jejich počet takové výše, že už nebylo možno je přimět k návratu obvyklými prostředky a všechny potrestati přísnými církevními tresty za hrubé porušení slibu o stálosti místa. Bylo nutno upravit cestu zpět aspoň těm, kteří se chtěli navrátiti a polepšiti, a kteří se vzdálili jen z nerozvážnosti. Proto opat nepomucký, jako visitátor žďárského kláštera, si v srpnu roku 1391 vyžádal svolení u papeže Bonifáce IX., že smí po celou dobu jednoho roku zbaviti církevní trestů všechny uprchlé členy, kteří se do kláštera do té doby navrátí.

Tak byla i v klášteře půda připravena pro velké revoluční husitské hnutí, jak bude rozvedeno v dalších kapitolách.

* VII *

MĚSTEČKO ŽDÁR A JEHO OSUDY
DO VÁLEK HUSITSKÝCH

Bylo výše řečeno, že i zeměpisný ráz Žďárska jako poměrně vysoké pahorkatiny, otevřené na sever a uzavřené k jihu, jeho drsné klima a geologické složení půdy, nutící pěstovat při nevyvinutém způsobu hospodaření jen otužilé, horské plodiny, umožňuje domněnku, že k jeho osídlení došlo poměrně pozdě, když už kraje níže ležící a hostinnější byly vnitřní kolonizací dávno zaujaty.

Osídlení Žďárska nebylo ovšem jistě provedeno naráz, nýbrž znenáhly postupem; podle podobného šíření vnitřní kolonizace v celých Čechách a na Moravě lze již předem s jistotou očekávat, že se tak stalo i tady od poloh nižších k polohám vyšším.

Podrobným zkoumáním možno dospět k názoru, že první světlo do otázky osídlení zdejšího kraje vrhá počátek 13. století se svou kutací horečkou, jejímž centrem byla Jihlava.¹ Prospektoři v touze za rudou přicházejí až ke Žďáru a zde tvoří první hornickou osadu, která takto skutečně byla starší, nežli klášter. Potvrzuje to i kronika, když praví, že Fridrich z Nepomuku dal stavět městys nedaleko břehu, když byla zbořena ves, kde tenkrát mnichové bydleli. Tato ves, hornická a dřevařská osada, povstala asi nedlouho před vznikem kláštera, v první polovici 13. století.²

Dříve než budou sledovány další osudy obce, nutno se zastavit u významu slova Ždár. Jindřich Heimburský ve své kronice tvrdí, že toto jméno je slovanské a značí »kraj nově osedlý«.³ Výklad tento je vskutku nejpřirozenější, jak z etymologie slova Ždár vyplývá.

Vyzkytl se názor, že Ždár povstal ze z-žár a že žár značí v tomto složení tolik, jako požár a z je buď předložka ze anebo předložka s, asimilovaná v z. Forma Ždár povstala podle toho z etymologie zžár známou přeměnou hlásek zž-žd (na příklad roždí, z rožží, Drážďany z Dražžany). Leč i ve významu topického jména Ždár lze postřehnout stopy ape-

lativního zžár (německy Abbrand, Brand) a lze je uvést jako doklady řečené etymologie.⁴

Mýcení lesů k účelům kolonizačním nedálo se totiž vždy porážením stromů, nýbrž kvůli úspoře práce vypálením určitého místa v lese, které mělo být vzděláno a osazeno. V tomto případě se nenazýval vyklučení les pasekou nebo mýtem, nýbrž zžárem (žďárem), kteréžto jméno pak přešlo na novou osadu. Jindřich Heimburský znal tedy ještě etymologický význam zžáru (žďáru), a přesto označil osadu jako místo nově osazené. Neodvozuje tento název přímo od vyklučení neb vypálení, ale značí mu už jeho výsledek.

Těž jinde se vysvětluje Ždár z žár (Feuerbrunst) jako místo v lese vypálené a dodává se, že se mohou s českým jménem Ždár porovnat německá jména končící na schvend, brand, brunst, senk a sank,⁵ v kterýchžto koncovkách lze postřehnout pojem žár, jenž ničí poslední stopy rostlinného vzrůstu v místech, kde člověk si hodlá připravit pole, tedy místo kultivovati a kolonizovati.

V Jungmannově slovníku je uvedeno: »Ždár = spáleniště, Brandstätte. Na tom žďáru nový dům postavil (do předešlého hrom byl udeřil a shořel)«; Jungmann tu cituje rukopis z 16. století. Z toho je zřejmo, že ždár mu znamená tolik co žároviště.¹⁶

Brandl myslí, že jméno Ždár povstalo vsunutím písmene »d« do slova žár (jako na příklad žímati = ždímati), takže vedle osadního jména Ždár máme také Žár, Žárovnice, Žárovná, Žárice. Jsou to osady, které povstaly na místě, kde byly lesy sekáním vymýceny a vypáleny; »les buď kácením, buď požárem odklízují« se praví ve starých polských pramenech. Jelikož lesy v té době poskytovaly toliko palivo, možno se setkat ve starších pramenech často se slovem Ždár jako se jménem lesů, neboť velké lesy u Chudenic sluly Žďáry a hory u Labské Týnice se dodnes jmenují Žďárské hory.⁷

Hermenegild Jireček soudil, že řecké slovo sideros (železo) je shodné s českým názvem Ždár. Poukazoval na to, že Ždár všude ukazuje na rudu, jmenovitě železnou (Ždár, Žďárec, Žďárná), a že i pohoří od Žďáru k Týnici nad Labem slove ještě v patnáctém věku Montes Ferrei, což znamená Žďárské, ale i Železné hory.⁸

Nesmí se ovšem zapomínat, že železné doly a hutě se zakládaly nejnásadněji tam, kde bylo hojnost dřeva pro pálení dřevěného uhlí do tavíren a pro kladení dřev do šachet a do štol.

Pro zajímavost dlužno se také ještě zmínit, že Miklosičovi značí Žďár totéž co rozštípané dříví (*gespaltenes Holz*).⁹ Trávníček ve svém Slovníku jazyka českého správně tvrdí, že žďár je vyhořelé, vypálené místo (souvisí s hořeti a žár).

Kvůli úplnosti zaslouží zmínky ještě nakonec význam slova žďářiti, t. j. pěstovati hospodářství žďárové. Způsob tohoto hospodářství záležel v tom, že se les nebo dříví vykácelo, větve se stejnoměrně rozložily a proschlé se spálily. Popel se půda zhnojila, motykou se skopala, jednou nebo dvakrát žitem (neb ovsem) se osela a tak dlouho za pastvu sloužila, až podrost učinil pastvu nemožnou. Nejvýhodněji se žďářilo na na svazích.¹⁰

Nakonec možno tedy s jistotou prohlásit, že název dnešního města Žďáru je ryze slovanský, že skutečně znamená místo nově obdělané, jak soudí Jindřich Heimburský, tedy skutečně místo, které žďářením bylo připraveno pro účely kolonisační. Znamená to také nade vše pochybnost, že původní osídlení tohoto místa bylo slovanské, a že živel německý teprve vlivem cílevědomé kolonizace a kutací horečky přišel do těchto končin.

O počátcích dnešního města velmi dobře zpravuje zápis z kroniky Jindřicha Heimburského, kde se praví: »Týž (to jest Fridrich z Nepomuku) dal stavěti městys nedaleko břehu, když se byla zbořila ves, kde tenkrát mnichové bydleli. Nejprv stavěl jej Ditvin, který později byl rychtářem; ale nyní není tam než prázdné pole, neboť opat Winrich dal osadu později strhnouti a přenéstí tam, kde ji nyní vidíme státi. Ale je tam starý dřevěný kostelík, který stál dávno před založením kláštera, vysvětil prý jej svatý Vojtěch.«¹¹

Na jiném místě bude rozebrána podrobněji původní situace jednotlivých fází osídlení; zde je na místě poněkud blíže se seznámit s předpoklady a průvodními okolnostmi hospodářského a sociálního rázu, provádějícími toto založení.

Praktické provedení nového založení sídliště bývalo v té době svěřováno t. zv. lokátorovi, muži zkušenému a známému soudobých kolonisačních a kultivačních problémů. Potíže, s nimiž se při přípravě a provádění svého úkolu setkával, nebyly malé. Jestliže se jeho organizačním schopnostem podařilo překonat potíže počátečního růstu nové obce, získával za námahu a náklady s tím spojené obvykle v nově založené obci dědičné rychtářství; připadl mu největší statek ve vsi, spojený s rych-

tou, to znamená s nižší pravomocí správní, soudní, policejní a trestní; statek býval v rozloze jednoho až dvou lánů nejlepší půdy, svobodný a nepodléhající na věčné časy ani platům, ani břemenům; k němu bývala přidávána i výsadní krčma (nesmělo být jiné v určitém okruhu, nebyla však dědičná, nýbrž jen emfyteutická), někdy i mlýn (ačkoliv ty bývaly zpravidla panské), krám (pekařský, řeznický, krejčovský, ševcovský, čímž bylo postaráno i o potřeby obyvatel), kovárna a lázeň, od jejichž živnostníka pobíral lokátor úroky. Míval i zelinářskou a ovocnou zahradu, rybolov, nižší honitbu, někde dokonce vlastnil i několik selských lánů, z nichž platil úrok své vrchnosti jako ostatní.¹²

V té době, kdy se ve Žďáře zakládalo sídliště v místech ještě dnes zvaných Na starém městě, šlo asi o součást řádové kolonizace v podobě t. zv. lhoty. Slovo »lhota« má týž kmen, jako je ve slově »lehký« a znamená totéž jako »polehčení«, »osvobození«; jako jméno místní značí osadu, založenou na lesní půdě, podle určité smlouvy mezi pánem půdy a osadníky v tom smyslu, že nově se usazující obyvatelé budou za práci, kterou budou mít s klučením lesa a upravováním a kultivováním půdy, do určité doby (lhůty) jejíž délka bývala ve smlouvách obyčejně přesně stanovena, prosti poplatků, dávek a jakýchkoliv břemen, kterými byli vrchnosti povinni poddaní ve vsích dříve založených. A snad právě lhůta s kultivací osad skončila v době, kdy opat Winrich po patnácti letech »dal osadu strhnouti a přenéstí tam, kde ji nyní vidíme,« jak říká kronikář Jindřich, což značí, že vysadil nové městečko na právu magdeburském v místech dnešního města a nadal je četnými právy a výsadami.

Nová osada, tržní městečko, omezovala se asi rozlohou na dnešní náměstí a přilehlé nejbližší ulice a nelišila se celkem od jiných klášterních osad svým vnějším rázem, nýbrž toliko poměry právními. Obyvatelstvo drželo svá hospodářství právem »městečka«, což značí, že i když vlastním jejich majetníkem nepřestával býti klášter, mohlo s nimi celkem volně nakládati a těšilo se určité samosprávě. Od vesnice lišilo se nové městečko i tím, že mělo právo tržní, a že se do něho s obchodem stáhla později i řemeslná výroba z celého okolí.

I když městečko bylo vysazeno na t. zv. právu »německém«, magdeburském, neznamená to, že jeho obyvatelé byli tenkrát úplně německého původu. Jistě však bylo městečko německé z větší části, neboť klášter kromě horníků přijímal sem kolonisty i ze svých statků na Znojensku a Opavsku, kteří byli většinou německé národnosti. Kromě horníků byli zde usazeni kolonisté, zabývající se zemědělstvím, kteří drželi

dvorce, lány polí, dělené na pruty a zahrady. Sedlákovo postavení v té době bylo zpočátku dosti výhodné. Břemena jeho se neměla zvyšovati, ale výnos půdy mohl sám svým přičiněním stupňovat. Nemohl být své půdy zbaven, třebaš nebyla jeho; její užívání mu bylo zaručeno dědičně nejen pro děti, nýbrž i pro bližší příbuzné; teprve když těchto nebylo, nastupovalo panské právo odúmrtí. Od hospodáře se žádalo, aby svou půdu náležitě obdělával a proto měl ve vsi bydlet, a nesměl obdělávání půdy svěřovat druhému. Míra jeho povinností k vrchnosti byla pevně stanovena předem a navždycky podle lánů. První přistěhovalci byli přirozeně osvobozeni od těchto povinností na několik let; na lesní půdě v první polovině třináctého věku až na osmáct let, na půdě vzdělané na jeden až pět roků.

Povinnosti sestávaly z platů, spočívajících v desátcích z úrody, ale brzy zavládla všeobecně povinnost peněžitého úroku (census, tributum, činže), placená většinou v groších. Bylo dáváno i obilí, počítané ve snopch, v mandelích, ale odváděné v zrní, a to žito, pšenice, ječmen, oves, hrách, konopí a mák. Někde kromě úroku zůstával v platnosti i desátek. Mimo to sestávala platební povinnost také z odvádění vajec, slepic, sýrů, masa a medu. Obilí odváděl poddaný až do dvora; ostatní vybíral rychtář a odváděl vrchnosti najednou.

Robot první kolonisté neměli; objevují se až koncem 13. století. V dalších stoletích jich přibývá; přípřež, orání, žatva, senoseč stávaly se víc a více údělem poddaných.

Každé obci byly přidávány občiny, které však zůstávaly také panským majetkem a byly jen propůjčeny poddaným pro pastvu dobytka pod obecním pastuchou; kde byly zarostlé lesem, neměly být mýceny, aniž zde bylo dovoleno honiti.¹³

Kronika se také zmiňuje o dřevěném kostelíku, který prý stál v místech dnešního Starého města; není známo, kdy vznikl, nemohl to však být kostel ve smyslu farním. Snad šlo o nějakou hornickou kapli, nebo o kapli určující libickou stezku. Nelze však také důvěřovat zprávě kronikářově, že byla snad z doby velkého Slavníkovce sv. Vojtěcha.

Klášteř svěřoval městečku vykonávání části svých práv; což je zřejmé z listiny ze dne 14. června 1293, kterou král Václav II. obnovil výsady udělené jeho otcem klášteru, doplniv je ustanovením, že žďárští poddaní mají v budoucnu být souzeni a trestáni toliko od klášterních a nikoliv od zeměpanských úřadů a to poddaní z českého území (z Polničky, Stržanova, Světnova, Škrdlovic, Lhoty a Radostína) ve Vojnově Městci, mo-

ravští poddaní, usazení na klášterních statečích (z Křižanova, Horní Bobrové, Nového Města) v městečku Žďáře.¹⁴

Z této první listinné zprávy o Žďáře jako městečku možno soudit, že Žďár skutečně jako městečko už na konci 13. století existoval; dále lze z toho vyvodit, že vysazení obce za opata Fridricha bylo toliko vysazením vsi (lhoty), kdežto budování nového sídliště za opata Winricha se dalo jako vysazování městečka na novém právu magdeburském; je jisté, že obec jako městečko existovala od té chvíle, kdy byla vysazena v dnešních místech, což se shoduje i se zprávou kronikáře Jindřicha Heimurského.

Zpráva listiny z roku 1293 je poučná i po jiné stránce, neboť je vidět, že Žďár se stává skutečně střediskem určitého kolonizovaného pomezního území až po Křižanov a vlastně až po Velké Meziříčí, neboť z celého tohoto území se mají v něm konat soudy poddaných vrchnostenského kláštera.

Původní městečko se však brzy přirozeně a nutně rozšiřovalo i k nedaleké řece Sázavě. Tam zakotvily zvláště ony podniky, které potřebovaly vody jako pohonné síly pro pohánění »hamru«, »kladiva« a později vodního kola, neboť tímto způsobem se dosavadní primitivní výroba železa značně zmodernisovala a zracionalisovala. Tam vznikl Hammermühl, který v dalších dějinách městečka a města hrál důležitou úlohu. Byl tam nejen mlýn, ale zpracovávala se tam i železná ruda, jak bude v dalších kapitolách šířeji rozvedeno. Založil jej původně jako hospodářský dvorec hamerník Kuneš, jenž vystavěl poblíž hamru také tvrz. O tomto hamru vypověděli pak jihlavští měšťané Hejnlín Vegpank a Albert Kreuzpurger 6. března 1365 před městskou radou jihlavskou, že kdyz koupili dvůr, řečený hamrový ve Žďáře od Kuneše, mistra hamrů.¹⁵

Oba po nějaké době společného užívání si majetek rozdělili tak, že tvrz s celým prostranstvím a s volným příchodem a odchodem branou připadla Vegpankovi. Právním nástupcem Vegpankovým byl jeho švagr hamerník Mikuláš (proto zván Mikuláš Hammerschmied), jenž měl zvláštní stateček, rozprostírající se vzađu ve dvorci; odprodal jej téhož roku klášteru za 15 kop grošů pražských. Střední část rozděleného dvorce s tvrzí, ale bez rybníka, prodali tito majitelé nazpět hamernickému mistru Kunešovi. Tato část mu byla prodána s oprávněním, že bude dostávat z rybníka, náležejícího klášteru, mísu ryb, a to vždycky, kdykoliv dá klášter rybník lovit, nebo že si v něm může sám nachytati mísu ryb, když dostane hosty. Dle všeho byl asi tento Kuneš rychtářem, neboť sídlil na tvrzi a majitelé tvrže byli svobodní a v městě zastávali úřad

rychtářský. Odjinud je známo, že tento Kuneš byl již 19. dubna 1365 mrtev.

Na počátku 15. století se mluví o tak zvaném Hammermühlu, že jej prodal hamerník Mikuláš, zvaný mladý mistr, na rozdíl od starého nahoře zmíněného; nazpět klášteru za 61 kop grošů pražských; přitom musel vydat klášteru prohlášení o neplatnosti staré smlouvy, kterou nemohl kupiteli podle platné zvyklosti odevzdati, protože mu byla předtím shořela.¹⁶

O stavu, velikosti a národnostním složení tehdejšího městečka podává neocenitelné zprávy nejstarší žďárský urbář z roku 1407, sepsaný klášterním hospodářem Mikulášem a chovaný v archivu Národního musea v Praze.

Střed města tvořilo čtyřhranné náměstí, protažené od severovýchodu k jihovýchodu s ulicemi Dolní, Horní a Hammermülskou. Tehdy byli tu celkem 94 usedlí a dělili se na držitele dvorců, podsedníky a držitele chalup. Dvorců jako poplatných jednotek bylo tu 42 (7 půldvorců a 35 celodvorců) a bylo to snad původní rozdělení půdy, při založení pro obec určené. Dvorec měl v té době také švec, bednář, hrnčíř, ba i jeden podsedník; při čtyřech z nich je zahrada (ortus) a při jedenácti něco málo polí, nejvýše však po třech prutech. Podsedníků, k nimž patřil i tehdejší rychtář Hanuš, bylo třiačtyřicet. Posedník je tu pouze názvem rozlišovacím, nikoliv poplatnou jednotkou, a proto lze se domnívat, že jsou tak asi označeni pozdější osadníci, kteří se již usadili na půdě panské a platí podle toho, co drží.

Z nich většina — čtyřiatřicet — měla právo pivovárčné. Toto právo bylo věčné, zůstávající na domě, takže každý plnoprávný držitel domu mohl sladovat i strojiti várky; pozdější vývoj však vedl k tomu, že se tomuto dílu oddalo jenom několik málo měšťanů, pracujících také pro druhé; nakonec obec podrobila všechny pivovárčníky svému vedení a postavila pivovar obecní, kde sladovnický personál pod vedením městského sládky vařil pro sousedy po střídě za sebou; soused pak vystavil a vytáčel pivo ve svém příbytku. Posléze i čepování bylo později vzato pod obecní řád a soustředěno jen do několika málo hospod.

Chalupy byly v městečku čtyři; jednu z nich držel kovář, tři byly »in deserto loco in ripa Boemorum«, t. j. na pravém břehu Sázavy, na českém území, v místech původního usazení; ty vzaly za své za vpádu Zikmundova do Čech.

Někteří z pivovárčníků provozovali také řemeslo a většina — osmačtyřicet — držela pozemky až do rozsahu 6 prutů; zahradu vlastnil toliko jeden. Ve Žďáře byli tehdy v činnosti dva mlýny a to jeden přímo v městečku (Hammermühl) a druhý na břehu Bystřice před městečkem, kde tento potok vstluje do Sázavy.

V městečku kvetla četná řemesla; urbář výslovně mluví o krejčím, kováři, hrnčíři, švadlím, šindeláři, dvou řeznicích, dvou ševcích, dvou formanech, dvou bečvářích, dvou mlýnech a několika uhlířích. Vrchnost podporovala činnost těchto řemesel, neboť od nich vybírala mnohem větší úrok, než ze zemědělské půdy.

Tehdejší obchody byly umístěny na náměstí; stály tam masné krámy, jejichž počet se neuvádí, dále dva krámy kupecké, čtyři pekařské a tři krámy kraječů sukna. Tento počet obchodů a řemeslníků nesmí udivovat, neboť řemeslníci a obchodníci nepracovali toliko pro městečko, ale zásobovali svými výrobky celé okolí, i vrchnostenský klášter.

Podle jmen vyskytujících se v urbáři lze soudit, že většina obyvatelstva městečka byla německé národnosti; nasvědčuje tomu i to, že termín vybírání povinných dávek je určen na svátek sv. Michaela (29. září), na rozdíl od termínu na svátek sv. Václava ve vesnicích českých, a také, že text povinností městečka vůči vrchnosti je podán latinsky, zatím co ve vesnicích českých je zaznamenán česky. Je to přirozené, neboť klášter povolával sem poddané ze svých starších osad, získaných od Bočka z Obřan, jednak se tu usadily cizí rodiny dělníků, zaměstnaných při budování kláštera, které přivedl Boček z okolí Znojma a Rakous, nebo jež jako horníky sem přilákala honba za stříbrem, změněná později v hledání železné rudy.

Celkovou hospodářskou situaci městečka i jeho poměry národnostní dokládá seznam tehdejších měšťanů dle prvního žďárského urbáře z roku 1407:

J m é n o	prutů polí	zahrad	J m é n o	prutů polí	zahrad
<i>I. Držitelé dvorců:</i>			Paraver	2,5	
Václav		1	Jindra		1/2
Petrě Čech	1		Egrer (půl dvorce)		1/2
Maršan	1		Hanuš Slepý (půl dvorce)		
Staník	1		Reichzuetl (půl dvorce)		
Adam Pehem	3		Pfarer		
Nikuš Meer			Rablín (půl dvorce)		
Michael			Lorenc Paar (půl dvorce)		

J m ě n o	držitel krémy	prutů polí	zahrad	J m ě n o	držitel krémy	prutů polí	zahrad
Jaks Švec				Hanuš Laver	1		
Vdovy (půl dvorce)				Nikel	1	1	
Mur mladík				Hanuš Rudel	1	2 ¹ / ₂	
Anderlyn				Ravíaf		2	
Murcholer				Nikel švec		1	
Stolař				Chučogl		1	
Jurgkoler		1		Hanuš řezník		1	
Jurgcholer				Kunc švadlí		1	
Thomel				Peluch		4	
Mur starý (půl dvorce)				Kaik	1	4	
Rablínus				Andruš		2 ¹ / ₂	
Thoma				Jan	1	2	
Riblínus				Maixnerin	1	2	
Januš				Churtsmalc	1	2 ¹ / ₂	
Iglínus				Glok	1	2	
Pavel				Hanuš	1	2	
Hrnčíř				Hanuš Pinter	1	2 ¹ / ₂	
Hasoniša				Špičkajl	1		
Johel				Helkel	1	3	
Chorawer		1		Jan	1	1	
Nikel		1		Rulch	1	1	
Rotlín		1		Slintlínus	1	1 ¹ / ₂	3
Jan Puš		1		Lang Hanuš	1	1	
Ludweik		2		Haiman	1	3 ¹ / ₂	
Jakel				Herold	1		
Favelhenzel				Hel starý	1	2	
				Petr	1		
				beze jména	1		
<i>II. Podsedníci:</i>				<i>III. Držitelé chalup</i>			
Mertl Šindler		1		Fridel			
Filip		1		Kovář			
Adam povozník		1 ¹ / ₂		Blahut			
Jakso povozník	1	3		Stefl			
Nix	1	6		<i>IV. Ostatní</i>			
Reichkoler	1	2		(ani držitelé dvorců, ani podsedníci)			
Jakso krejčí	1	3		Jurg	1		1 ¹ / ₂
Česminer	1	3		Čitlicher		1	
Hanuš Petr Stevdler	1	2		Hychl			1 ¹ / ₂
Hanuš Rychtář	1	1		Heršo hamerník		2	
Petře Sragern	1	2		Henslínus			1 ¹ / ₂
Lorenc Chok	1	3					
Vencel Fenc	1	2					
Heník	1		1				
Havel řezník	1	1 ¹ / ₂					

Z uvedené tabulky vyplývá i poznání sociálního rozvrstvení tehdejšího městečka. Je samozřejmé, že k měšťanské elitě náleželi tehdy držitelé dvorců, případně řemeslníci. Podsedníci a majitelé chalup tvoří městský střední stav, po případě chudinu. O skutečné městské chudině ve Žďáře se bohužel z urbáře nedovídáme ničeho, protože nevlastnila žádné statky, které by obsahovaly peněžité povinnosti vůči vrchnosti.

Pokud jde o městský farní kostel, možno předpokládat, že vznikl současně s městečkem; kromě rozboru architektury, který bude proveden jinde, lze tak usuzovat z toho, že právě tak jako byla klášterní komunitou zřízena kaple u klášterní brány pro zaměstnance a řemeslníky kláštera, zmíněná listinně roku 1352,¹⁷ zajisté klášter vybudoval brzy i v městečku farní kostel a zřídil farní osadu, neboť se tehdy obec mohla stát městečkem toliko za předpokladu, že tam byla zřízena duchovní správa.

První listinně zaručená práva o farním kostele, který se již jmenuje kostelem sv. Prokopa, se děje roku 1391, kdy se současně uvádí tehdejší farář; 4. března téhož roku půjčil totiž rychtář s přísedními městečka Jaroslavovi z Meziříčí 90 kop pražských grošů. Dohodu zprostředkovali žďárský farář Svatušek, dlužníkův bratr Jan z Meziříčí, Jindřich starší z Lipé a Bohuš z Ivanovic; peníze měli Žďárští k tomu, aby byla v místním kostele denně sloužena ranní mše ke cti Panny Marie a svatého Prokopa, a aby dlužník za to postoupil obci a faráři 9 kop grošů ročního platu ze své dědičné vsi Libochové, jejíž rychtář jim je měl odvádět ve dvou lhůtách, na sv. Jiří a na sv. Michala.

V roce 1397 pak vyslychal tento farář Svatoslav svědky ve sporu kláštera s novoměstským farářem Damiánem o desátky.¹⁸ V témže roce Jan ze Žďáru, kněz olomoucké diecése, je svědkem přiznání jaroměřického měšťana Haklina, že dluží žďárskému opatu Janovi, biskupu nazaret-skému, 15 kop grošů. Z toho však nikterak nevyplývá, že Jan působil ve Žďáře, mohl být toliko zdejším rodákem a mohl působit kdekoli v olomoucké diecési.¹⁹

Není známo, jakého původu byli kněží, kteří jako plebáni působili v duchovní správě u zdejšího farního kostela. Klášter neobsazoval tato místa svými vlastními mnichy z původního odporu vůči duchovní správě, nýbrž presentoval na tato místa asi světské kněze; obrat nastal roku 1395, kdy papež Bonifác IX. prohlásil zdejší faru, na niž měl klášter dosud jen podací právo, za vlastnictví kláštera a inkorporoval ji přímo klášteru. Tím se dosavadní stav změnil v tom smyslu, že od té doby směl klášter dosazovat na faru své řeholníky.²⁰ Není o tom sice přímých

zpráv, ale není pochyby, že klášter používal tohoto oprávnění, neboť hospodářsky to znamenalo, že místo pouhého poplatku od světského faráře plynuly do klášterní pokladny všechny farní příjmy.

Na konec je třeba se zmínit ještě k dokreslení předhusitského stavu městečka o špitálu pro chudé. Jak uvedeno již na jiném místě, darovali v roce 1303 bratři Oldřich a Rajmund z Lichtenburka opatu Arnoldovi určitý majetek, aby založil a vystavěl jejich jménem ve Žďáře špitál pro chudé. Snad je to ten, jehož polohu určuje zápis v městské pozemkové knize z roku 1703, kdy »Jiřík Košvic, kloboučník z Polné, koupil sešlý grunt, někdy bývalý městský špitál, v rynku na prostředním řadě u dolní kašny, do kláštera jdouce, ležící.²¹

K rozvoji městečka v době předhusitské přispěl ještě opat Jan Děřich, který prodal městečku 14. května 1411 k věčnému užívání za hotových 30 kop pražských grošů všechny pozemky, které dosud patřily k mlýnu, zvanému Hammermühl, i s kusem polí, zvaných Radomín, jež nebožtík hamerník Otto vyklučil a vzdělal. Klášter si ponechal toliko mlýn s pěti rybníky a obec měla platit do klášterní pokladny z pozemků hammermühlských ročně 80 grošů a z pozemků Radomína 18 grošů a na zemskou berni, kdykoliv ji zeměpán uloží, měli přispívat druhou polovicí. Tím bylo umožněno městečku další rozšiřování a jihozápadní část města počala jistě vznikat teprve po této době.²²

Závěrem této kapitoly možno uvést, že Žďár, který měl v době předhusitské 94 usedlostí, což znamená asi 500 až 600 obyvatel, byl v té době ve srovnání s ostatními našimi obcemi již místem střední velikosti. Není možno bohužel se dotknouti hlouběji sociálního rozvrstvení tehdejšího obyvatelstva, neboť je o tom velmi málo zpráv a záznamy urbáře jsou v tomto směru kusé; zajisté tehdejší měšťanstvo, složené z řemeslníků a větších usedlíků, sídlilo na náměstí, kdežto ostatní byli usazeni v předměstských chalupách.

* VIII *

SLÁVA A PROSLULOST

ŽDÁRSKÉHO ŽELEZA A ŽDÁRSKÝCH HAMRŮ

1. OD STŘÍBRNÝCH DOLŮ K VZNIKU HAMRŮ

V předchozích kapitolách bylo již názorně ukázáno, jak mocným hospodářským činitelem byl nově založený klášter ve Žďáře. Kromě své významné činnosti kolonizační, kromě zakládání nových dvorů a kromě tvůrčí iniciativy stavitelské vyvinul od počátku značnou snahu i v hornictví, které v té době v těchto končinách procházelo obdobím svého rozkvětu a rozmachu.

Českomoravská vysočina, obsahující po stránce geologické žulu a rulu, již na počátku historické doby byla střediskem kutací horečky, která dosáhla svého vrcholu v první polovici 13. století, kdy se stala Jihlava cílem všech prospektorů, spěchajících do těchto končin nejen z území Čech a Moravy, ale i z Rakouska, Bavorska, ba až z Porýní, Flander a Belgie. Na svých cestách postupovali nejen podél tak zvané haberské stezky, to jest ve směru k Německému Brodu, Kutné Hoře až ke Kolínu, ale směřují mimo ni ať směrem západním k Novému Rychnovu, Humpolci, Ledči a Pelhřimovu, aneb východním k Pohledu, Stříbrným Horám, Příbyslavi, ano až k samému Žďáru;¹ všude s sebou přinášeli jihlavské horní právo z roku 1249,² které se stalo základem všeho horního práva ve střední Evropě. Tímto horním právem získali horníci mnoho výsad a privilegií, neboť sám král, jehož urbura těžila z nově objevených stříbrných dolů v podobě horního regalů, podporoval kutací snahy měrou nebývalou; z toho důvodu vzal pod zvláštní ochranu jihlavské prospektory, zaručiv jim obzvláštní péči a poskytnuv jim značné výsady a privilegia.

Na základě otevření jihlavských dolů provedl Přemysl Otakar II. i svou první měnovou reformu zlepšením stavu tehdejšího oběživa brakteátů, která byla vlastně přípravou k zavedení pozdějšího proslulého českého platidla, tak zvaného českého groše Václava II.³

ČTOUCÍM POZDRAV

- 1 - Chronica domus Sarensis čili Letopis žďárský větší; rozbor jednotlivých vydání viz u první kapitoly.
- 2 - Breve chronicon Zdiarense, Prameny dějin českých, Fontes rerum bohemicarum, zkratka latinského označení FRB.
- 3 - Prag, Wien, Leipzig, 1783.
- 4 - Tamtéž, 1783.
- 5 - Anno salutifere incarnationis 1513 reverendissimo domino, domino Vito, abbate Fontis sancte Marie in Zar.
- 6 - Archivy zrušených klášterů moravských a slezských, I., Inventář pergamentů (1078—1471), Brno, 1932.
- 7 - str. 370—454.
- 8 - Listinné památky z archivu města Žďáru, Německý Brod 1907.
- 9 - Moravské Budějovice 1903.
- 10 - Brno 1926.
- 11 - Brno 1943.

I. ŽĎÁRSKO NA ÚSVITĚ DĚJIN

- 1 - Srov. Florián KUDELKA, Die Donnersteine als Medicin bei den mährischen Slaven, Mittheilungen der antropolog. Gesellschaft in Wien, XII., (1882), 159; K. J. MAŠKA, Příspěvky ku poznání pravěku Moravského Slovenska, Čas. vlast. spolku muzejního V., (1888), 64.
- 2 - „... Monasterium ... construximus ... situm in media silva Trebecensi.“ K tomu dodává písař třebíčského rukopisu Kosmovy kroniky: „Edificaverunt ecclesiolam sancti Benedicti in media silva.“ Tento kostelík byl vysvěcen 10. července 1104. Teprve potom se v třebíčských lesích počali usazovat první osadníci: „... pro paupertate novelli populi, qui tunc in eadem solitudine locabantur.“ KREJČÍK, O zakládací listině kláštera Třebíčského. ČMM, XXXV., (1911), str. 193 a 197.
- 3 - KOSMAS, III., 15, FRB, II., 149: „Magna undique coarctati angustia, per angustam viam et nimis artam semitam, qua itur trans silvam ad Gabr, turpem noctu mutaverunt fugam.“ Viz také Hermengild JIREČEK, O starých cestách z Čech a Moravy do území sousedních, ČČM, 1856, str. 122.
- 4 - J. KALOUSEK, O újezdě Libickém, Památky archeologické, X., (1877), str. 653 - 672.
- 5 - Újezd znamená totéž, co v pozdější terminologii statek, panství.
- 6 - „... circuitum de Lubac cum silva que interiacet inter Caslavensem et Brinensem provinciam.“ FRIEDRICH, CDB, I., 158 (164).
- 7 - „... silva, que interiacet inter Caslavensem et Brinensem provinciam, in cuius parte habitant homines, qui vulgo „ztras“ apellantur, quorum erat officium quandam viam custodire, ne cui per eam sine speciali mandato principis pateret transitus terram Boemie ingrediendo vel exeundo ita, ut hoc obsequio dediti a nullo principe pro castrorum edificacione vel imminente expeditione inquietarentur...“

„... Camenica ex una parte, ex alia via Lubetina, versus Moraviam aqua, que dicitur Ozzlaua...“ FRIEDRICH, CDB, I., 158, str. 164.

8 - Původní název vesnice, dle níž slula zemská stezka byl Ljubac, Ljubeč, který se časem změnil v Libeč, Libice. Dle toho také cesta libická se ve starých listinách v různé době uvádí pod různými jmény.

9 - Zajímavá svědectví o srážce dvou různých názorů na majetkové právo na pomezí les poskytuje kronika Gerlachova k roku 1176 (FRB, II., 470), ličíc spor mezi českým knížetem Soběslavem II. a rakouským vévodou Jindřichem II. o pomezí les na hranici vitorazské: „... quam mediam et interiacentem silvam Boemi dicunt esse totaliter suam, Austriensibus e contrario affirmantibus, quod ad eos pertineat ex parte sua, sicut ad nos ex nostra...“ Stejně této skutečnosti budeme svědky i v další kapitole při studiu kolonizace tohoto území.

10 - Jihlavka se zve hranicí k roku 1226: „Borek cum silvis usque ad flumen Giglave... usque ad terminos Moravie.“ Byla tedy Jihlavka přirozenou hranicí obou sousedících zemí již ve století dvanáctém, třebaže kolonizační proces k ní dosud nepokročil.

11 - Že skutečně nejvyšší kopce žďárské vrchoviny byly zde dělítkem, je patrné z narovnání mezi olomouckým biskupem Brunem a klášteřem litomyšlským z roku 1256: „... cacumina moncium, qui sunt versus Bohemiam, a quibus aqua decurrit ad terram Moravie.“ (Reg., II., 44, č. 112).

12 - FRB, II., 41: „... item solis ad ortum contra Moravie regnum castrum sub silva situm, nomine Lutomisl, usque ad rivulum Zvitavia, qui est in media silva...“

II. ZALOŽENÍ A POČÁTKY KLÁŠTERA A SÍDLIŠTĚ ŽĎÁRU

1 - Kronika Jindřicha Heimburského, „Chronica domus Sarensis“ čili „Letopis žďárský větší“ vydaný roku 1854 v Bratislavě po názvem Chronica domus Sarensis a později kriticky Josefem EMLEREM ve druhém svazku Fontes rerum bohemicarum, str. 521–550. Jediný známý její rukopis není však rukopisem Jindřichovým (srovnej tamtéž úvod), nýbrž pozdějším prepisem jeho kroniky, pocházejícím, jak soudí Emler v zmíněném úvodu, z první polovice 14. století. - Josef Emler zjistil v studii „Über die Identität des Verfassers der Chronica domus Sarensis mit dem Annalisten Heinrich von Heimburch“, otištěné v Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, 1878, že autor této žďárské kroniky, o níž je řeč, je pravděpodobně totožný s Jindřichem z Heimburka v Dolních Rakousích, jehož analistické dílo (Chronica Bohemorum) vydal téhož roku ve třetím svazku téžže Pramenů. Přijmeme-li celkem přesvědčivé vývody o totožnosti autora obou kronik, jeví se nám kronikář Jindřich jako neobyčejně bystrý a nadaný pozorovatel, který se zájmem sledoval politické a kulturní události v našich zemích a byl nakloněn politice Přemyslovců. Co se týče jeho kroniky žďárské, má kromě značné ceny kulturně historické i neobyčejný půvab bezprostředního prožitku účastníka líčených událostí. Není zde místa rozebírat jeho výtvar po stránce umělecké, i když se neztotožňujeme s povšechným posudkem Emlerovým (FRB, II., str. 520), který převzali i jiní (na př. F. J. LEHNER, Exkurse gotické, Cisterciácký klášter ve Žďáře, Method, roč. XXVII., č. 9–10, str. 91.

Rok jeho narození je přesně zjistitelný z jeho údajů v kronice žďárské: „... za času jmenovaného opata — (totiž Arnolda) — složil jsem tyto verše, v šestém roce opatství jeho, v šestnáctém roce panování šestého krále, v roce 49. po založení kláštera, v 58. roce věku svého, a jsem takto o 10 let starší než tento klášter; od příchodu mého do Žďáru v 43. roce, léta Páně 1300.“ FRB, II., str. 521. Rodiště Heimburk v Dolních Rakousích je uvedeno v jeho díle analistickém, zvaném Letopis český, FRB, III., str. 306; též PERTZ, Mon. Germ. Hist., XVII., str. 716.

2 - Srov. J. ŠUSTA, České dějiny, II., str. 238–241; Zd. KALISTA, Blahoslavená Zdislava, str. 16–21; V. NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3, str. 111 a násl.

3 - Fr. WINTER, Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands bis zum Auftreten der Bettelorden, I., Gotha, 1868, str. 5 a násl. Řehoř MÜLLER, Vom Cistercienserorden, Bugeur 1927 a násl.; HEIMBUCHER, Die Orden der katholischen Kirche, 1932; tam také uvedena literatura.

4 - Eberhard HOFFMANN, Die Entwicklung der Wirtschaftsprinzipien im Zisterzienserorden, Historisches Jahrbuch XXXI., str. 699 a násl.

5 - Jejich usnesení jsou publikována; srv. Josephus-Maria CANIVEZ O. C. Ref., Statuta Capitulum generalium Ordinis cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786, I. — VIII., Lovañ, 1933 — 1941. Tohoto díla použito v excerptech Dr. Rud. Hurta, jemuž za zapůjčení srdečně děkuji.

6 - Údaje o založení všech cisterciáckých klášterů shrnul L. JANAUSCHEK, Originum Cisterciensium, I., Vídeň 1877.

7 - Erich CASPAR, Bernard von Clairvaux, Meister der Politik. Eine weltgeschichtliche Reihe von Bildnissen, Vz. Erich MARCKS a Karel Alexander von MÜLLER, III., Stuttgart a Berlín, 1923, str. 183–219.

8 - CDB, II., 207, č. 220.

9 - Srv. HOFFMANN, Die Entwicklung der Wirtschaftsprinzipien im Zisterzienserorden, Historisches Jahrbuch, XXXI., str. 772–775. Též J. ŠEBÁNEK, Archivy zrušených klášterů, I., č. 18–22, str. 4, 113–115, str. 19.

10 - Srv. J. ŠIMÁK, České dějiny, I., 5, str. 1195; dále ERBEN, Reg. I., č. 1064, kde Václav II. stvrzuje donaci Janovu německým rytířům; ŠIMÁK, Vikart z Trnavy, Časopis přátel starožitností, IV., str. 45–47, se domnívá, že byl Jan z Polné zetěm Vikarta z Trnavy a Vikart dědem pánů z Polné, jak ho jmenuje Chronica domus Sarensis. Patří sem i listina o darování Drobovic řádu německých rytířů Janem, synem Zbyslavovým, (ERBEN, Reg. I., č. 1064), ačkoliv k ztotožnění není dost rozhodujících důvodů. Srv. NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3, str. 905, pozn. 2. a K. ČERMÁK, Poznatky z komendy pruských rytířů v Drobovicích u Čáslavě, Památky archeologické, XX., str. 381.

11 - Srv. ŠIMÁK, České dějiny, I., 5, str. 1197; Jan, syn Zbyslavův neužívá ještě roku 1242 přídomku z Polné; nazývá se tak teprve až k roku 1254. (ERBEN, Reg., II., č. 36).

12 - Dnešní Janovice.

13 - ERBEN, Reg., I., č. 1064; IV., č. 1852. Roku 1293 stvrdil nadání i biskup. (Tamtéž, IV., č. 1890).

14 - Viz předchozí kapitola: „... silvam, quae Zlubichki dicitur... inter Camenicam, et Dubravicam rivulos...“ ERBEN, Reg., I., č. 1064. K tomu srv. K. V. ADÁMEK, ČČM, 1992, str. 445, který tvrdí, že les má název po potoku Slubici, do-

sud tak jmenovaném, jenž ústí do Chrudimky u Stanu. Viz také ŠIMÁK, České dějiny I., 5, str. 1198.

15 - O kolonizační činnosti Valdsas, jež je zároveň typickou ukázkou činnosti cisterciáckého řádu v tomto směru viz H. Müggenthaler, Koloniasatorische und wirtschaftliche Tätigkeit eines deutschen Zisterzienserklosters des 12. und 13. Jahrhunderts, Mnichov 1924.

16 - Viz J. KADLEC, Dějiny kláštera Zlaté koruny, Praha 1948.

17 - CDB, III., 100, str. 115—117; CDM, II., str. 37, č. 30; Reg. I., str. 226, č. 497. — BOČEK vročil tuto nedatovanou listinu k roku 1206; PALACKÝ hned v prvním vydání dějin I., 2, str. 474, kde mu nebyl ještě znám Větší letopis zdárský, vročil jí v léta 1230—1240; výklad o vročení PALACKÉHO ve všech hlavních částech docela se shoduje s kronikou Jindřicha Heimburského. Nejsprávnější zdá se datování V. NOVOTNÉHO, České dějiny, I., 3, str. 907, nejpozději do roku 1235. FRIND, Kirchengeschichte, I., str. 321, této listině nerozuměl a výkladu Palackého neznal a Jana považoval za pána z Riesenberka. Srv. také KALOUSEK, O újezdě libickém, str. 662.

18 - „Ego Iohannes comes, fundans conobium ad honorem Dei et sancte Marie ordinis Cisterciensis, de Ozzek fratres assumens et illi domui mancipans, haec ad ipsius foundationem offero: Nesekove villam forensensem et circa ipsam villam de bonis meis tantum confero, quod annuatim solvet viginti marcas et post quamlibet marcam sedecim strichones annone, VIII siliginis et octo avene. Praeterea cum edificare de lapidibus ceperint, offeram tanta bona, que annuatim solvant XXX marcas ad edificationem, ad claustrum perpetuo pertinenda. Ad claustrum construendum dabo tres carpentarios appreciatos et alios tres beneficiatos; preterea rusticos ad eorum in edificando adiutorium, quotquot fuerint necessarii, carpentariis alimoniam prebiturus. Bona omnia, que ipsi contulerant, foundationi, que ab episcopo Olomucensi dicunt esse impetitoria, recipio et totidem bona de patrimonio meo hereditario ipsi foundationi in presenti restituo, prioribus utiliora. Locum claustrali mansioni in ipsis bonis habillissimum, habentem fluvium nobilium piscibus piscosum, molendinum in claustrum futurum rotarum de subtus vertibilium, lapides, cementum prope locum, ligna super locum et circa locum ad edificia congruentia sufficientia, ortum circa locum; duos fontes ductiles super locum nobiles, et hec bona XX marcarum in fertili terra, duodecim araturas culte terre de pecunia mea instruam. Insuper villam fratris mei Přibizlai nomine Sar redimam et claustrum conferam, ubi sunt prata nobilium foeni infinita, piscationes bone, nemora bona. Preterea silvam ad fundandas villas fertilis fundi copiosam. Insuper quoad vixero, a dando numquam cessabo (odtud psáno jinou rukou) quatuor molendina marcam annuatim solventia ad luminaria ecclesie perpetuo confero. Edificiorum succisa ligna super locum presentare faciam...“ CDB, III., 100, str. 115—117.

19 - FRB, II., 523—524; Jindřich Heimburský k tomu poznamenává: „... Zkrátka tehdejší opat jménem Slávek poslal mu některé mnichy, kteří pět let tu pobýli a ctnostně tam přebývali. Místo to leží v blízkém od nás sousedství a zdá se být příjemno až posud; i založili tam také jakous vinici. Místo samo nazváno cela sv. Bernarda, a ti, kdo tam obývali, byli mnichy. I staral se o ně ve všem dobrý onen muž (t. j. Jan z Polné) a poskytoval jim věrně ze svého, pokud mohl. Konečně přišel tam otec (opat) chtěje dohlédnouti k bratřím, jak se chovají, i shledal tu něco, co se mu nelíbilo, a že

byl ducha velkomyslného, neboť z urozeného stavu pocházel, řekl, že nemohou snášeti lidé jeho takového nedostatku, předstíraje nevím jaký. Později dozvěděl jsem se, že povstal mezi některými jakýs rozkol pro pomluvy. Pročež ve vysoké myslí své povolal tenkrát mnichy nazpátek a hned s nimi domů se vrátil. Toho bylo líto dobrému muži tomu (t. j. Janu z Polné), i nařikal mnoho, že úmysl jeho nedošel konce, jak si byl přál. Takto náhle byl zrušen založený klášter, ale chrám sv. Mikuláše tam zůstal, jmenovaný dlouhý čas potom „na Mnišku“.

20 - Slávek se stal v Oseku opatem po Dětrichovi, který se připomíná naposledy roku 1231; jako opat se Slávek naposledy vyskytuje 22. února 1239, kdy se stal biskupem v Prusích (EUBEL, Hierarchia catholica medii aevi, I., str. 420, pozn. 5: „... eum forsitan episcopum Pomeraniensem fuisse putat“. Srv. také TEIGE, Vorgeschichte des Klosters Saar, Mittheilungen aus dem Benediktiner und Cisterzienser Orden, XIII., 1892, str. 81, dále KRONES, Das Cisterzienser Kloster Saar in Mähren, Archiv für österreichische Geschichte, 85, str. 122 a násl.

21 - Ve starších řádových dějinách se všude uvádí rok 1234; srv. Osecké nekrologium k roku 1234: „... quaemadmodum ex tabula genoseos archicenobii cisterciensis probatur...“ CANIVEZ, II., str. 180, k roku 1237: „Inspectio loci, qui vocatur cella sancti Bernardi, in quo petit abbatiam nostri ordinis fundari abbas de Oceth et transmitti, non expectata licentia capituli generalis de Gradis et de Seddelis abbatibus committitur, ut ad locum personaliter accedentes pensent omnia, que secundum formam ordinis sunt pensanda et statuunt fieri, quod decreverint faciendum autoritate capituli generalis in plenaria ordinis potestate et quid unde etc.“

„Inspecti loci de cella sancti Bernardi, de Cedlyc et de Gradis abbatibus ideo committitur, ut penectis omnibus, que secundum formam ordinis sunt pensanda, si viderint, expedire mittant illuc conventum monachorum de Ocheth, non expectata licentia capitulae generalis et quid inde etc.“ Tamtéž, str. 194.

22 - Kronika Jindřicha Heimburského, FRB, II., str. 524: „... non ideo cessat Christo sua solvere vota; ast hoc, quod potuit, fecit, sua predia tradens fratribus et viduis aliis quoque religiosis; in Drowowicz fecit ipse crucem gestantibus amplam ecclesiam satis et pulehram, quae cernitur ecce, et bona plura dat hiis super aram virginis alme.“

23 - V. NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3, str. 906.

24 - FRB, II., str. 522, 524, 525.

25 - KALISTA, Blahoslavená Zdislava, str. 106—107 upozorňuje na Přibyslava, syna Svarova, připomínaného roku 1194 (CDB, I., 319) a roku 1207 (tamtéž II., 55); ten měl bratra Zdeslava; správně odmítá ztotožnění s Přibyslavem bratrem Jana z Polné i názor SEDLÁČKŮV, projevený v Místopisném slovníku království českého (str. 732), jako by byl Přibyslav z Křižanova zakladatelem města Přibyslavi. Nově opakuje věcně nijak nepodloženou doměnkou, že Přibyslav z Křižanova byl bratrem Jana z Polné L. HOSÁK, Dějiny Hustopečska, 1948, str. 46.

26 - Sibylla svého druhého manžela obdarila pěti dětmi. Zdislava byla nejstarší ze tří dcer, jež dospěly; provdána za ěavla z Lemberka a na Jablonném, mocného pána českého a věrného stoupence krále Václava, vynikla svou zbožností a svatostí. Srv. NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3., str. 967. Dcera Eufemie měla za manžela Bočka z Obřan, pozdějšího spoluzakladatele kláštera a Eliška se stala manželkou Smila z Lichtenburka, zakladatele města Německého, dnes Havlíčkova Brodu.

27 - V. NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3, str. 921, pozn. 1.

28 - FRB, II., str. 526: „... Jakož jsi pravil, ustanovil-lis založiti klášter k počtě Rodičky Páně a sv. Mikuláše vyznavače, vezmi, stav, nalož jak chceš s lesem celým; nyní budeš s to slib svůj vyplniti. Svým i mým jménem vystav klášter k počtě Rodičky Kristovy, neboť já sám bych byl dávno stavěl, kdybych byl mohl, jak dobře víš, ale snad se nelíbilo tak všemohoucímu. Jakkoli jsem nehodný, rád ti odevzdávám les, i pomáhat ti budu, pokud stačím. Přibyslav děkoval mu velmi a sliboval, že bude mu vždy přítelem věrným; i dal mu krásnou číši na počtu přátelství tohoto v ceně 15 hřiven stříbra. Rád přijal ji tenkráté Jan, děkoval mu mnoho a uschoval ji s vážností. Jako moudrý muž prosil jej pan Přibyslav, aby mu dal k tomu zápis aneb aby smlouva tato u přítomnosti mnohých opakována byla. I učinil tak Jan, poněvadž byl muž dobrý a věrný, a jako činí lidé dobří, snadně a lehce povolil k takové prosbě: nebo všecko byl prve odevzdal Pánu, zakládaje jemu nábožně klášter, jest tedy tuto ve Žďáře prvním zakladatelem Přibyslav.“

29 - Boček z Obřan, syn Gerhardův, pocházel z rodu zastávajícího v tehdejší době význačná místa v markraběcích službách na Moravě; sám byl moravským maršálkem v letech 1233—1234, podkomořím moravským a kastelánem znojenským v letech 1234—1240; jeho bratry byli Kuna a Smil, manželkou Eufemie, druhorozená dcera Přibyslava z Křižanova a Sibylly. Srv. V. NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3., str. 864 a 867. L. HOSÁK, Dějiny Hustopečska, str. 48 a n. dokazují, že tento rod pochází nikoliv, jak kronikář Jindřich Heimburský uvádí, z hradu Obřan u Brna, nýbrž že se psal po Zbraslavi u Brna. Takto je doložen Gerhard (Herald), otec Bočkův, po prvé roku 1222, naposledy roku 1240. (CDM, II., 330. Friedrich, CDB, II., 239). Měl syny Bočka, Smila, Kunu, Mikuláše, Havla a Borše. Boček podle HOSÁKA přijal přídomek z Obřan teprve později, asi s dědictvím hradu Obřan po Přibyslavovi z Křižanova, jemuž prý patřil; protože se stal před rokem 1252 správcem provincie pernecké a vlastnil panství Nejdecké v Rakousích, uvádí se též s přídomek z Berneku. Erbem tohoto rodu je štít nahoře dělený třemi pruhy.

30 - Nepomuk, založen 3. června 1145, je čtvrtou filií Ebrachu (založ. 25. července 1127), jenž vznikl jako čtvrtá filiace mateřského kláštera Morimondy (založeného 25. června 1115). Morimond — jak výše řečeno — je mateřským klášterem vlastně všech založení směrem východním, v Bavořích, Horních Francích, Čechách, Lužici a Polsku. Osek (založen 1192) je třetí filií kláštera Valdsas (založen 1. října 1133), který je první filií z Volkerode (založeno 24. září 1131), vzniklého jako druhá filiace Campu u Kolína (založ. 31. ledna 1123): Camp je třetí filií Morimondy a vlastně prvním cisterciáckým klášterem na německé půdě. Srovnej JANNAUSCHEK op. cit., str. 305 a násl. a NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3, str. 111 a násl. Osecký opat Slávek z Riesenburka, který překazil první založení u Nitzkova a byl od roku 1240 biskupem v Prusku, v roce, kdy vznikla nová žďárská filiace z Nepomuku, již nebyl naživu. Srv. ERBEN, Reg., I., 578.

31 - O tom obšírně poučuje kronika Jindřicha Heimburského: „... Potom Přibyslav dal přinésti všechno stříbro a zlato, i zvážil mu (Bočkovi) napřed zlato, potom stříbro, a bylo zlata liber 14, stříbra 104. Les s půdou a to všechno mu odevzdal řka: Milý synu můj, buď pamětliv toho, co jsem ti řekl, nemeškej vykonati to co nejdříve...“ FRB, II., str. 528.

32 - FRB, II., str. 529—530. Srv. CANIVEZ, op. cit., II., str. 367 a 385: „In-

spectio abbatis monachorum, pro qua scribit B. baronus Moraviae non infimus et quam se fundaturum promittit, committitur de Cedelez et Vlegrat abbatibus ut ad locum etc. et sit filia de Pomuch et quid inde etc.“ Následujícího roku: „... De Cedelech et de Vlegrad abbates, quibus commissum fuit negotium abbatias monachorum, pro qua scripsit nobilis vir B. baronus Moraviae non infimus, illud adque inde etc.“

33 - „... Cum igitur fidelis noster baro scilicet dominus Bozko Comes de Berneke et burchrauius de Znoym et socrus domina Sibilia, relicta domni Pribizlai felicis memorie quondam burchraui de Veueri una cum filiabus eiusdem defuncti et suis, uidelicet domina Eufemia consorte prenotati domini B (ockonis) et domicella Elizabeth, cupientes pium prefati defuncti complere uotum, et proprie nichilominus etiam consulere salutem, ad honorem Altissimi et beatissime uirginis dei genitricis Marie et preclari confessoris christi sancti Nycolai statuerunt fundare in Zschar domum Cysteriensis ordinis intitulatam de fonte sancte Marie, filiam Nepomucensis ecclesie utpote ab eadem propagatam. In communi legantes perpetuo eidem nouelle plantationi prenotatam villam Zschar et Berhtoldesdorf, que aliter dicitur Nouauize, et Rorbach aliter dictam Hruschovani et Dobravoda, et lama uillas, cum siluis et aquis et omnibus atinentiis suis, omnique iure sibi competente. Specialiter uero sepedicto domino B. addente Ecclesiam in Heinriches, que morauice dicitur Bitesche et terciam partem de omni uino suo in Morauia de uillis subscriptis, scilicet Scalize, et Puzran, et Zaiechi, et Paulowiz et Nazeratize cum plena decima trium uillarum. uidelicet Cobile, Paulowiz et Zaiechi...“ CDM, III., 184, str. 155—156.

Novošice, německy Bertholdesdorf není Nová Ves, jak mnil STEINBACH. V 15. stol. byla ještě obývána, počátkem 16. století byla již pusta, nyní je docela neznámá; stála u Blučiny; KALOUSEK, Památky archeologické, roč. X., str. 664. Srv. také DROŽ, Dějiny kláštera městečka Žďáru, 1903, str. 20, pozn. 6.

34 - Listina v CDM, III., 179, str. 150, má být správně k 7. červnu 1253 a nikoliv 1252. Srv. ŠEBÁNEK-DUŠKOVÁ, Kritický komentář k moravskému diplomatii, Praha 1953, str. 147.

35 - CDM, III., 223, str. 200—201; viz přílohu I.

36 - Tamtéž, č. 304, str. 295 a 296.

37 - Tamtéž, VI., 370.

38 - Jindřich Heimburský praví o tomto manželství: „Hic tamen Henricus non longo tempore vixit.“ Srv. FRB, II., str. 529. Vskutku Jindřich ze Žitavy, otec Smilův, se vyskytuje v listinách jen do r. 1248, ač je jisto, že žil i později; ale později připomínaný Jindřich je synem Častolovovým. Srv. NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3, str. 906, KALISTA, Blahoslavená Zdislava, str. 120—121, pozn. 49.

39 - Základní data o něm uvádí kronikář Jindřich Heimburský, FRB, II., str. 523, 529, 530, 540. Odtud také je známo, že měl syna Smila. Kromě něho však měl také ještě syny Čeňka a Hynka. Srv. EMLER, Reg. II., 168: Zenko, filius Smilonis, Henco, filius Smilonis.

40 - Srv. GOLL, Čechy a Prusy ve středověku, str. 21; NOVOTNÝ, České dějiny, I., 4., str. 76.

41 - NOVOTNÝ, op. cit., str. 74.

42 - Tamtéž, str. 85.

43 - Tamtéž, str. 94, pozn. 2.

44 - V okolí Václavově se objevuje Smil z Lichtenburka ještě před jeho vítězstvím

nad přívrženci synovými v červenci roku 1249. Srv. ERBEN, Reg. I., 573. V okolí Václavově zůstal až do jeho smrti a připomíná se ještě v několika jeho listinách. Tamže, 579, 611. A snad využil této blízkosti a věrnosti „staršímu králi“ v tom smyslu, jak to učinili jeho příbuzní z rodu Markvarticů; není v této souvislosti možná bez významu, že na listině Přemysla Otakara, vévody rakouského 1251 (tamže, 592 až 593, CDM, III., 142), jedině to listině syna Václavova, v níž je tou dobou uváděn, přichází po prvé jako Smilo de Luochtenburk (Lichtenburk, Lichnice, vzniklo změnčením českého jména rodového hradu Světlice, s nímž je zmínka o Smilovi v zmíněné pasáži kroniky Dalimilovy.)

45 - Brod Smilonis; Reg., II., čís. 1163. Srv. ŠIMÁK, České dějiny, I., 5, str. 1205, dále str. 1209—1211.

46 - „Salvo tamen iure nostro et Zmilonis de Luchtenburch, cui volumus praeiudicium aliquod per gratiam hujus modi generari.“ EMLER, Reg., II., 110—111.

47 - „... qualibet sine causa et contra justiciam...“ EMLER, Reg., II., str. 497.

48 - EMLER, Reg., II., 158, 181, 250.

49 - Tamže, str. 65.

50 - Tamže, str. 216.

51 - Srv. listinu komtura řádu německých rytířů Ludvíka z 2. září 1270, kterou se vzdává „at instantiam et gratiam nobilis viri felicis recordationis dn. Zmilonis dicti de Lichtenberg“ všech práv, která měl řád ke kostelu ve Vallis s. Mariae v Pohledu u Německého Brodu. EMLER, Reg., II., 276—277.

52 - „... et fratrum meorum Zmilonis et Cononis sigillorum feci munimine robore, constituens eosdem fratres meos loco mei prefate fundationis promotores.“ CDM, III., 200, čís. 223.

53 - „... potom také Smil z Lichtenburka, muž bohatý, urozený a štedrý, znamenitý jménem, silou tělesnou a slávou, statný také vojín, počal stavěti a dokonal zde kapli k počtě Rodičky Kristovy...“ FRB, II., 530.

54 - CDM, III., 248—249, čís. 259; „... decimas omnium reddituum et prouentuum, quos de argenti fodinis in Brode, Biela, Zlappanis et Priemezlaves, immo eciam ubicunque per omnes partes hereditatis nostre cultura montium fuerit recipimus...“

55 - „... villam dictam Cappilbobrowe, quam dicte uxoris nostre de parte libere possedimus. Tamže, 331, čís. 336.

56 - „... villam dictam Slaucowitz, quam possident iure feudi ex parte Elysabeth uxoris nostre...“ Tamže, 370—371, čís. 368.

57 - „... capellam in Kotburs cum dote eius et deciman thelonei ibidem pleno iure.“ Tamže, 377 až 378, čís. 375, stvrzení kardinála Quidona z 13. května 1268.

58 - „... duas uillas Iursichowiz et Rednowitz, uulgariter nuncupatas...“ Tamže, IV., 23, čís. 18.

59 - „... za časů Winricha opata zemřel poctivý Smil z Lichtenburka i pochován jest v oné kapli, již byl matce Kristově založil a pěkně vystavěl.“ FRB, II., str. 540.

60 - „... Po smrti Přibyslavově vdova jeho Sibylla vdala se za Jindřicha ze Žitavy, otce pana Smila z Lichtenburka a tak měl otec matku a syn dceru. Než tento Jindřich nebyl dlouho živ, po jeho smrti zůstala Sibylla vdovou a bydlela nedaleko kláštera tohoto již založeného, i stala se jeho ctihodnou zakladatelkou.“ FRB, II., str. 529.

61 - Tamže, str. 522—523.

62 - Srv. ERBEN, Reg., I., 402, 433, 444 a 447.

63 - Srv. KALISTA, Blahoslavená Zdislava. Že by byla paní Sibylla z rodu vittelbašského, jak se domnívá SCHLÖSINGER, Leben und Verrehrung der sel. Zdislava, str. 11 a po něm dominikánky z Řepčína, Blahoslavená Zdislava, první česká svěřice z řádu dominikánského, v pamětním spise k sedmistyletemu výročí založení řádu kazatelského, str. 161, nelze — jak namítal správně už NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3, str. 906 — ničím zatím prokázati.

64 - KALISTA, op. cit., str. 116, pozn. 35 řeší otázku trvání jejich manželství za předpokladu, že nejstarší dcera obou manželů Zdislava zemřela roku 1252 jako matka syna a dcery, a že zeť Boček z Obřan umřel r. 1255 jako otec tří dětí. Možno tedy položit svatbu páně Přibyslavovu s paní Sibyllou někam krátce před nebo po roce 1220.

65 - FRB, II., str. 527; srv. také BRETHOLZ, Brunn, str. 63.

66 - „... dobrá Eufemie a šťastná ona Sibylla (dcera s matkou) obě tenkrát vdovy, bydlely pospolu sloužice pánu Kristu, i vystavěly na blízku nás pěkný dům, tam kde nyní je dům pro nemocné mnichy a sídly v něm...“ FBB, II., str. 537 a j.

67 - Nelze souhlasit s DROŽEM, op. cit., str. 34, který umísťuje tento dům do míst t. zv. Starého dvora. Vylučuje to zmínka kroniky, která o něm mluví v místech pozdějšího klášterního domu pro nemocné, t. zv. infirmatoria, jenž musel být v bezprostřední blízkosti kláštera, ba jeho součástí.

68 - „... měly služku Leogardu a ta uměla vyšívat roucha kostelní. Tyto paní byly zakladatelky kláštera i darovaly mu mnoho skvostných věcí, hedvábná roucha a pěkné stříbrné nádoby. Zde byl dům jejich, ale bydlely také na Křižanově, i přicházely a odcházely dle libosti.“ FRB, II., str. 534 a j.

69 - „... také napsána bible, kterou psal jistý mnich Rudger z Oseku; psátí jí dala nákladem vlastním blažené paměti paní, první zakladatelka, jmenovaná Sibylla...“ tamže, str. 534.

70 - Letopis žďárský větší, FRB II. 550: „... potom v šestém roce t. j. léta Páně 1262 zemřela zbožná paní Sibylla, vdova po Přibyslavovi, prvním zakladateli našem, když byla odkázala vše co měla našemu klášteru, kromě jednoho šatu, v němž byla pochována.“

71 - „... konečně naplnivši míru dobrých skutků, zemřela okolo roku 1279...“ Tamže, str. 551.

72 - FRB, II., str. 529: „... Et tunc degebant, vbi nunc est curia nostra - anđ fores claustru fuerat tunc villula parua, illuc degebant donec loca grata pararent...“

73 - Srv. J. F. SVOBODA, Vlastivěda moravská, okres Žďár, Brno 1937, str. 317, kde tato doměnka prvně vyslovena.

74 - FBB, II., str. 534.

75 - FRB, II., str. 535.

76 - FRB, II., str. 534: „... Post quem Walthelmus de Zedlitz sumiter abbas, qui paruum claustrum posuit cito fratribus suis de lignis illuc, vbi nunc piscina videtur...“ Dnes jsou v nejbližším okolí kláštera rybníky tři, a to na pravém rameni Sázy Pilský a dále pod ní Branský (v 18. století nazývaný ještě Opatský), na levém rameni pak Konventský. Srv. SVOBODA, op. cit., str. 313. Starší jméno rybníka Branského mohlo by snad souviset s činem opata Winricha, jenž v místech původního dřevěného kláštera po jeho zboření dal udělat rybník.

77 - FRB, II., str. 534 a 538: „... Tunc ascendimus huc et fit translatio claustru.“

- Idcirco loquor hic ascendere, nam locus iste - monticulus fuerat, vbi nunc claustrum iacet ipsum....“

78 - FRB, II., str. 532: „...Tunc dominus Botscho iussit fundare capellam - de lignis paruum, quod possent psallere Christo, tunc vbi nunc presens piscina parata videtur....“

79 - Při průzkumu podniknutém autorem této práce v r. 1952 v Jihlavském kraji pro účely Státního památkového ústavu v Praze byla zjištěna v Křižanově při farním kostele hranolová pozdně románská věž s obytnou místností v patře. Srv. též V. RICHTER, Románská architektura na Moravě, Časopis společnosti přátel starožitností, 1952, č. 4, str. 231.

80 - FRB, II., str. 532: „... Atque domum pulchram faciunt, prope nos residentes, tunc vbi nunc domus est infirmorum monachorum...“ a FRB, II., str. 538; „...Tunc iam fundare domum felix iubet illa — Eufemia sibi, veterem mittens monachellis...“ B. DROŽ, Dějiny kláštera a města Žďáru na Moravě, Moravské Budějovice, 1903, str. 34 a n., umísťuje toto sídlo obou vdov bez bližšího zdůvodnění svého názoru — mylně ovšem — do míst Starého dvora.

81 - FRB, II., str. 538: „Ac hospitale facit hec aliud prope claustrum...“

82 - Srv. oddíl této kapitoly o Janu z Polné, pozn. 10 a 11.

83 - I kronikář Jindřich Heimburský se při příležitosti příchodu a usazení přípravné mnišské kolonie ve Žďáře zmiňuje o tom, že v těch místech stála již malá vesnice. FRB, II., str. 529: „...Et tunc degebant, vbi nunc est curia nostra, ante fores claustrum fuerat tunc villula parva...“ V překladu TRUHLÁROVÉ ve Fontes rerum bohemicarum na uvedeném místě je použito slovo domek místo správnějšího označení dvorec.

84 - FRB, II., str. 530: „... veniunt quoque multi — et magnus factus est concursus populorum, Teutunici veniunt, accurrunt atque Moravi — montani multi, veniuntque senes et adulti, cum pueris iuvenes, cum virginibus mulieres — omnes adueniunt...“

85 - B. DROŽ, op. cit., str. 38 a n., umísťuje starou osadu z doby před založením kláštera do míst dnešního města Žďáru nad Sázavou, což je zřejmě chybné. Jinak první vyslovuje doměnkou o tom, že první klášterní tržní ves byla v dnešní polní trati na Starém městě.

86 - FRB, II., str. 534: „... Hic (t. j. opat Fridrich z Nepomuku) tamen instituit fieri fora tunc prope ripam destructa villa, vbi tunc monachi residebant, hec primus fundat Ditwinus, postea iudex — cum reliquis multis, sed nunc nichil est nisi campus...“

87 - FRB, II., str. 534.

88 - FRB, II., str. 534: „... Est tamen ecclesia de lignis atque vetusta — quae fuit ante diu quam claustrum tempore longo — fertur quod sanctus Albertus sanxerit illam...“

89 - G. WOLNY, Kirchliche Topographie von Markgrathum Mähren, Brno 1857—61, odd. II., sv. II., str. 396, uvádí pověst, že v malé hornické osadě vznikl už r. 1135 kostel, což by znělo pravděpodobněji, kdyby datum bylo o sto let pozdější.

90 - B. DROŽ, op. cit., str. 40, si nepovšiml, že kronikář Jindřich celkem jednoznačně uvedl, že starý kostelík se svatovojtěšskou tradicí stál v místech zrušené první klášterní tržní vsi na pravém břehu východního pramene Sázavy a umísťuje jej mylně do míst dnešního farního kostela sv. Prokopa na levém břehu řeky.

III. VZNIK A VÝVOJ KAMENNÝCH KLÁŠTERNÍCH STAVEB A JEJICH VÝZNAM PRO STŘEDOVĚKOU ARCHITEKTURU

1 - S hlediska dějin umění se dosud středověkým vývojem a významem kláštera nikdo soustavně nezabýval. Z porůznu uveřejněných drobnějších studií je nejstarší exkurse F. J. LEHNERA do gotických počátků kláštera a konventního kostela, uveřejněná v Methodu, roč. XXVII.—XXVIII., 1901—02 a stať A. PROKOPA v knize Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, Vídeň, 1904—05, I. — IV. Spíše k historické topografii jsou zaměřeny práce B. DROŽE, at samostatné, jako Dějiny kláštera a města Žďáru na Moravě, Moravské Budějovice 1903 nebo Zámek Žďár a Zelená hora, Žďár 1905 či uveřejněné v časopisech, ponejvíce ve vlastivědném sborníku Žďárský obzor. Ani tyto práce, ani obšírně založené moderní topograficko-historické dílo J. F. SVOBODY Vlastivěda moravská, okres Žďár, Brno, 1937, kterým se dostalo klášteru správnějšího pohledu na jeho dějiny, neměly za úkol hodnocení výtvarné. Zatím co zmíněné starší práce umělecko-historické jeví se v mnohém zastaralé a překonané novými výzkumy a poznatky, novější průkopnické práce všeobecně zaměřené, jako na př. D. LÍBALA Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948, nemohly se objektem zabývat podrobněji. V této monograficky zaměřené studii, porovnávací Žďár zároveň s úhrnným vývojem cisterciácké architektury evropské, se podstatně rozšiřují a doplňují, případně na základě nových měření a výzkumů opravují vývody publikovaných dvou stať A. BARTUŠKA Stavební dějiny cisterciáckého kláštera ve Žďáře v době gotické, Vlastivědný věstník moravský, roč. VI., 1951, čís. 1, str. 19—25 a Středověký vývoj cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou, Katalog výstavy „Sedm set let Žďáru nad Sázavou“, Žďár nad Sázavou 1952, str. 6—19. Ostatní literatura pramenná, speciální či srovnávací je uvedena na příslušných místech v poznámkách.

2 - O. STEINBACH z Kranichsteinu, Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten aus dem Archive des gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren, I.—II., Praha—Vídeň—Lipsko, 1783, str. 75, klade mylně položení základního kamene na den 3. května 1251, Tomuto chybnému údaji — podobně jako některým dalším, jež zaznamenal tento první historik žďárského kláštera — odporují věrohodné zprávy kronikáře Jindřicha Heimburského nejen o příchodu konventu z Nepomuku 5. února 1252, ale i o posvěcení základů v den sv. Kříže roku 1253.

3 - FRB, II., str. 532: „... Nam muratores iam cottidie fabricabant — cedentes lapides et eos melius rescebant — vt cicius claustrum posset fieri bene structum.“

4 - FRB, II., str. 532: „Et quia iam templum modice fuit edificatum — nulla columpna fuit, nec erat testudo parata...“

5 - O rodině Přibyslava z Křižanova a Bočka z Obřan viz podrobně v druhé kapitole této knihy.

6 - Pro umělecký stav kláštera je příznačná i zpráva, že paní Sybilla z Křižanova dala na svůj náklad v Oseku poříditi bibli pro žďárský klášter, na jejímž sepsání pracoval jakýsi Rudgerus. Srv. FRB, II., str. 534.

7 - Kronikář Jindřich se zmiňuje o služebné obou žen Leogardě, která byla zběhlá v umění vyšivačském a jejíž plí vznikla pro chrám potřebná roucha. Také obě vdovy brzy tímto způsobem i jinak obohacují klášter. Srv. FRB, II., str. 534—535:

„Et multas res preclaras domui tribuerunt... — argentea vasa, decora...“ Srv. rovněž FRB, II., str. 538.

8 - FRB, II., str. 537.

9 - FRB, II., str. 534.

10 - V kronice Jindřichově nazýván Smil z Brodu (t. j. Havlíčkova, dříve Německého, který kolem poloviny 13. století založil). Srv. FRB, II., str. 530 a 536: „Tunc erat illa capella sacrata Marie, quam dominus Zmilo de Brot fundauerat ante...“ DROŽ, op. cit., str. 24, umísťuje mylně tuto kapli do míst t. zv. Starého dvora.

11 - FRB, II., str. 536—7.

12 - FRB, II., str. 536.

13 - FRB, II., str. 539.

14 - FRB, II., str. 540: „Omne, quod ex lapide modo cernitur ipse parauit — excepta parte templi nec non capitulo. — Que tamen ipse facit, liniri post fecit alba — et facit, vt templum cum lateribus tegetur.“

15 - FRB, II., str. 545 a 548: „Nam fuit iste locus prius horridus et male cultus — vt pauci possent hic neophiti remanere...“ O tom, kde se zdržoval poté, když opustil Žďár, viz jeho Annales Heinrici de Heimburg (Letopis Jindřicha Heimburského), vydáný J. H. PERTZEM v Monumenta Germaniae, Hist. XVII., str. 716 a n. a J. EMLEREM ve Fontes rerum bohemicarum, III., str. 305 a n.

16 - FRB, II., str. 540: „...hec (t. j. capella) est post fracta, duo sunt altaria facta.“ Srv. též FRB, II., 539.

17 - FRB, II., str. 540.

18 - FRB, II., str. 542.

19 - FRB, II., str. 535 a 538.

20 - Nověji publikován J. EMLEREM ve Fontes rerum bohemicarum, II., str. 550—57, kde uvedeno i předchozí vydání.

21 - FRB, II., str. 551, pozn. 23. Srv. též R. HURT, Konec pánů z Obřan, Vlastivědný věstník moravský, roč. V., 1950, č. 2, str. 98.

22 - Chronicon Zarense (dosud nepublikovaná rukopisná kronika z první třetiny 18. století z archivu cisterciáckého kláštera v Oseku) má zápis z roku 1421: „Vastata est Zara ab Hussitis et incinerata bona rapta et in usus prophanos conversus, abbas salvavit se.“ Pamětní spis Sara Quingentorum annorum vetula z roku 1735, tištěný u J. Kamenického v Litomyšli, uvádí, že k zpusťování kláštera došlo roku 1424, zřejmě podle SARTORIOVA Cistercium bistertium, Vetero-Pragae, 1700 a Ver-teutschtes Cistercium bistertium, Prag, 1708. — STEINBACH, op. cit., I., str. 189, klade husitský vpád do Žďáru k roku 1422. — Pamětní spis Ritus Sarae... etc., Brunae 1723, při popisu tehdejšího stavu konventního kostela zaznamenává, že kostel do roku 1722 zažil tři velké požáry: „Haec ecclesia a fundatione tertium iam sustinuit incendij ignem, per quem tamen (quamvis post primum quem rabies Hussitica sub Zischka duce accendit quadraginta prope annis sine tecto remanserit) nullam unquam in formicibus passa est ruinam.“ Údaj, že se klenba kostela nikdy nezřítla, podobně jako zpráva STEINBACHOVA, op. cit., I., str. 189, že se kostel zachoval při husitském vpádu bez pohromy, nesouhlasí potud, že střední loď má klenbu z pohusitské doby.

23 - V dosavadní historické literatuře (na příklad SVOBODA, op. cit., str. 325) se uvádí, snad vlivem starších zkomolených údajů (na příklad T. PEŠINA, Marš Mo-

ravicus, str. 444 nebo Chronicon Zarense k roku 1425: „...Georgius Podiebradus, baro de Kunstatt, postea rex Bohemiae eripuit de manibus prophanis Zaram et tanquam novus fundator abbatem cum fratribus reduxit.“), chybné datum převzetí ochrany kláštera Jiřím Poděbradským. Ale už STEINBACH, op. cit., I., str. 218, pozn. 32, poukázal na to, že by Jiří Poděbradský, který se narodil r. 1420 (srv. FRB, II., str. 553) byl v té době sotva pětiletý. STEINBACH, op. cit., I., str. 191 a n., však zaznamenal — aniž uvedl pramen své informace — že Jiří Poděbradský se ujal kláštera žďárského kolem roku 1437 (na str. 222 v poznámce 58 uvádí k roku 1437 i vrácení kláštera zlatokorunského do rukou řádu). První listina z klášterního diplomatáře (STEINBACH, op. cit., II., str. 143—5), jež mluví o Jiřím Poděbradském jako o novém štitěti, je z roku 1455.

24 - V knihách pühonných a nálezových (srv. BRANDL, Pühony, V.) je k roku 1481 tento zápis: „Matěj z Jihlavy pohání kněze Linharta opata i konvent kláštera žďárského etc., že otec muoj dílem svým i mistrovstvím svým sdělal jest a zdvihl klášter jich tu ve Žďáru a oni počet s otcem svým udělávše, zuostali mu dlužni XXXIII kop gr. peněz a já po otcí svém právo mám, a to mi zaplatiti nechti.“ Srv. F. ZAPLETAL, Pozdně gotický stavitel žďárského kostela, Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, roč. XLIII., 1930.

25 - Jediný publikovaný plán kostela, který uveřejnil F. J. LEHNER v zmíněném článku, zhodnocujícím po prvé údaje kroniky Jindřicha Heimburského (srv. poznámku 1), je nepřesný a schematický. Nový půdorys byl vypracován ing. arch. J. HYZLEREM roku 1955 pro tuto publikaci.

26 - Srv. S. CURMAN, Cistercienserordens bygnadskonst, I., Kyrkoplanen, Stockholm, 1912.

27 - M. AUBERT, L architecture cistercienne en France, 2. vydání, Paris, 1947, I., str. 152.

28 - AUBERT, op. cit., I., str. 157 a n.

29 - AUBERT, op. cit., I., str. 165 a 182—3.

30 - AUBERT, op. cit., I., str. 165, pozn. 1.

31 - AUBERT, op. cit., I., str. 166, obr. 49.

32 - AUBERT, op. cit., I., str. 119, obr. 31.

33 - AUBERT, op. cit., I., str. 168, obr. 50.

34 - Srv. R. DOHME, Die Kirchen des Cistercienserordens in Deutschland während des Mittelalters, Leipzig, 1869, str. 50 a n. — Henri - Paul EYDOUX, L architecture des églises cisterciennes d'Allemagne, Paris, 1952, str. 40 a obr. 49.

35 - DOHME, op. cit., str. 82.

36 - Srv. G. DEHIO — K. GINHART, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler in der Ostmark, Vídeň — Berlín 1941, str. 233—4.

37 - Srv. D. LÍBAL, Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948, str. 14 a j.

38 - LÍBAL, op. cit., str. 14—17. — J. PAVELKA, Románský Velehrad, Poklady národního umění, sv. XXI., půdorys na obálce. Řešení podobné velehradskému má v chórové části na příklad ve Francii kostel ve Flaran (srv. AUBERT, op. cit., I., str. 208, obr. 85), v Německu řádový chrám v Michaelsteinu (EYDOUX, op. cit., str. 35).

39 - AUBERT, op. cit., I., str. 191—2.

40 - AUBERT, op. cit., I., str. 187, obr. 68.

- 41 - AUBERT, op. cit., I., str. 178, obr. 62.
 42 - AUBERT, op. cit., I., str. 181, obr. 64.
 43 - EYDOUX, op. cit., str. 48, půdorys na str. 12.
 44 - AUBERT, op. cit., I., str. 190 a n., obr. 72; na rozdíl od autorů dosud jmenovaných studií o cisterciácké architektuře rozeznává AUBERT t. zv. Citeaux I. jako provisorium ze dřeva. Citeaux II. jako malý kostel (oratorium), dostavěný roku 1106, Citeaux III. z let 1140—50 a Citeaux IV. z úpravy, skončené roku 1193, kdy došlo k zřízení souvislého pásu dvanácti kaplí na pravouhlém chóru.
 45 - AUBERT, op. cit., I., str. 193—4, obr. 73.
 46 - DOHME, op. cit., str. 101; ROSE, op. cit., str. 40, 62, 250 a j. — EYDOUX, op. cit., str. 64, plán na str. 65.
 47 - DOHME, op. cit., str. 104; ROSE, op. cit., obr. na str. 29, dále str. 39, 41, 44 a j. — EYDOUX, op. cit., str. 64.
 48 - Rekonstrukci půdorysu srv. LÍBAL, op. cit. str. 22; dále srv. týž, Cisterciácký klášterní chrám v Hradišti nad Jizerou, Zprávy památkové péče, roč. VI., 1942, č. 7—8, str. 89—92. Názor o závislosti půdorysu tohoto řádového kostela na dolnorakouském Lilienfeldu vyvrátil V. MENCL v referátě o knize E. BACHMANNNA, Eine spät-staufische Baugruppe im mittelböhmischen Raum, Brno-Lipsko 1940 (Umění Stenc, č. XIII., 1941; č. 3—4, str. 178—180), poukazem na to, že k staršímu pětistrannému uzavřenému presbytáři s transeptem a kaplemi na jeho východní straně, vzniklému před rokem 1230, byl připojen stejnorodní ochoz až teprve v druhé polovině 13. století. Srv. též J. KVĚT, Síňový prostor v chrámové architektuře doby románské a gotické, Památky archeologické, roč. VI—VIII. (XII.), 1936—38, č. 1—4, str. 31, obr. 8 a str. 33—34. Starý názor o závislosti mnichovohradištského půdorysu na Lilienfeldu opakuje však znovu EYDOUX, op. cit., str. 73.
 49 - DOHME, op. cit., str. 138, kde chybně datuje stavbu chóru. Srv. též KVĚT, op. cit., str. 34—35, obr. 9.
 50 - AUBERT, op. cit., I., str. 182—3 a 212—13, obr. 89.
 51 - AUBERT, op. cit., I., str. 189 a 214, obr. 89.
 52 - DOHME, op. cit., str. 115—16, obr. 14. EYDOUX, op. cit., str. 77 a n., plán na str. 79.
 53 - DOHME, op. cit., str. 121; ROSE, op. cit., str. 103, obr. 63 a str. 130, obr. 83; EYDOUX, op. cit., str. 81 a n., plán na str. 83.
 54 - LÍBAL, op. cit., str. 72 a n.
 55 - DOHME, op. cit., str. 139, vidí v Neuburgu výraz „úpadku stylu“, což se mu hlavně jeví v neodstupněnosti stavebních článků a prostoru, jak je na to zvyklý v cisterciácké architektuře; stavba však je přesvědčivým dokladem, že ani cisterciáci se svou ryzí konstruktivností se nemohli trvale stavět v cestu prostorotvornému vývoji gotické chrámové architektury a že „prostorová myšlenka chóru heiligenkreuzského byla tu již přenesena na celou stavbu.“ (KVĚT, op. cit., str. 139).
 56 - DOHME, op. cit., str. 140—41; KVĚT, op. cit., str. 40, půdorys a řez str. 39, obr. 10.
 57 - Srv. LÍBAL, op. cit., str. 124 a týž, Průzkum středověkých zbytků skalického kláštera, Zprávy památkové péče, roč. VI., 1942, č. 4, str. 46—50.
 58 - DOHME, op. cit., str. 143; ROSE, op. cit., str. 101, obr. 61 a j.; EYDOUX, op. cit., str. 83 a n., plán na str. 85.

- 59 - LÍBAL, op. cit., str. 21—27, půdorys na str. 22.
 60 - BACHMANN, str. 58—60, však chybně vykládá cestu tohoto typu k nám přes Podunají, kde jeho výskyt není doložen na žádné z řádových staveb. Původní lilienfeldský chór byl uzavřen pěti stranami desetiúhelníka. Srv. DOHME, op. cit., str. 107—110.
 61 - AUBERT, op. cit., I., str. 203—4 a 115, obr. 29.
 62 - AUBERT, op. cit., I., str. 202—3 a 120, obr. 32.
 63 - ROSE, op. cit., str. 102, obr. 62; EYDOUX, op. cit., str. 36—37, zařazuje půdorys jako přechodní mezi typem clunyským a bernardinským.
 64 - DOHME, op. cit., str. 111 a 113, obr. 12; EYDOUX, op. cit., str. 56 uvádí, že na transeptu byly původně s každé strany dvě pravouhlé kaple.
 65 - DOHME, op. cit., str. 91, obr. 8; EYDOUX, op. cit., str. 55, plán na str. 56.
 66 - DEHIO-GINHART, op. cit., II., str. 233.
 67 - AUBERT, op. cit., I., str. 180—181, obr. 64.
 68 - AUBERT, op. cit., I., str. 121, obr. 34 a 223.
 69 - Srv. LÍBAL, op. cit., str. 73.
 70 - FRB, II., str. 532: „... nam genus hoc lapidum durum fuit atque superbum — vt nullus tale leuiter contundere posset — non nisi per duros ictus homo proficibat.“ O geologickém složení okolí Žďáru srv. SVOBODA, op. cit., str. 1—4 a 314.
 71 - Srv. disertační práce J. DVORÁKA, filosofická fakulta Karlovy university v Praze 1951 a V. KRATINOVÉ, filosofická fakulta brněnské university v roce 1951 o pozdně gotických nástěnných malbách v Čechách a na Moravě.
 72 - Dnes ve sbírkách kláštera a zámku Žďáru nad Sázavou a deponován v Okresním muzeu.
 73 - Srv. poznámku 16.
 74 - Podle zápisu, učiněného při příležitosti otevření tumb v jižní závěrové kapli Zvěstování P. Marie v bývalém konventním kostele dne 19. a 20. května 1947 za účasti odborníků ze Státního památkového ústavu z Brna a antropologického ústavu brněnské university, nelze zatím určit přesnou polohu původních raně gotických hrodek rodiny zakladatele a rodu z Lichtenburka. Po obnově konventního kostela po husitských válkách v druhé polovině 15. století byly zřízeny dvě tumb, jedna v severní závěrové kapli při stěně kněžiště a druhá podobně v jižní kapli, kam byly přeneseny ostatky z původních hrodek. Na stěnách v presbytáři pak zobrazeny nástěnnou malbou jednotlivé postavy pohřbených s příslušnými nápisy u jednotlivých postav. Při obnově kláštera v 18. století byly tyto nástěnné malby zabitely, jejich popis se však dochoval archiválně a plyne z něho, že v severní kapli byly uloženy pozůstatky pohřbu rodu Lichtenburského, v jižní byly soustředěny ostatky rodu z Obřan a Kunštátského. Kamenné tumb, které jsou umístěny ve slepém lomeném výklenku jižní i severní kaple, jsou zbudovány z pískovcových kvádrů. Jejich architektonická výbava je kromě prostého soklu ukončena hrubým profilem krycí desky, která je složena z několika kusů. Na tumbě není nikde stopy po nápisu nebo ozdobě. Otevření tumb v jižní kapli bylo provedeno při příležitosti konservace a restaurace kaple s malbami. Protože v tumbě byly uloženy pozůstatky předků krále Jiřího z Poděbrad, byl požádán antropologický ústav brněnské university o odbornou dokumentaci a Státní foto-měřický ústav v Praze o fotografování nálezu. Po sejmutí krycích kamenů tumb bylo zjištěno dodatečně zalití spar sádrou a šlo patrně o porušení tumb v době kolem

roku 1900, kdy se kaple malovala, při čemž byla i porušená tumba zabezpečena. Po vyjmutí jednotlivých kostí a lebek byly zjištěny zbytky zteřelé původní schránky. Po roztržení a odborném anthropologickém průzkumu materiálu byl pořízen odborný posudek a inventář, načež provedena konservace kostí a jejich uložení v zinkovém pouzdru na původní místo. Srv. S. SOCHOR, Pohřebiště pánů z Kunštátu v klášteře žďárském, Zprávy anthropologické společnosti z 15. dubna 1948, č. 3, str. 5—6 a V. SUK, Ostatky pánů z Kunštátu, tamtéž, str. 6—8.

75 - AUBERT, op. cit., I., str. 267—305; KVĚT, op. cit. str. 1—52; LÍBAL, op. cit., str. 13 a n.

76 - Srv. poznámku 14.

77 - AUBERT, op. cit., I., str. 229—265.

78 - AUBERT, op. cit., I., str. 246 a n.

79 - AUBERT, op. cit., I., str. 250—52; str. 97—101.

80 - DOHME, op. cit., str. 57—60; EYDOUX, op. cit., str. 97 a n.

81 - DOHME, str. 68 a n.; ROSE, op. cit., str. 40, obr. 18, str. 67, obr. 38 a j.; EYDOUX, op. cit., str. 99 a n.

82 - DOHME, op. cit., str. 82; EYDOUX, op. cit., str. 105 a n.

83 - DOHME, op. cit., str. 104; ROSE, obr. na str. 29, 39, 41 a j.; EYDOUX, op. cit., str. 109 a n.

84 - Srv. AUBERT, I., str. 225 a n.

85 - V. MENCL, Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře, Zprávy památkové péče, roč. XI.—XII., 1951—52, č. 9—10, str. 268 a n.

86 - MENCL, op. cit., tab. I., 2.

87 - MENCL, op. cit., tab. I., 3.

88 - LÍBAL, op. cit., str. 39.

89 - MENCL, op. cit., tab. I., 4.

90 - MENCL, op. cit., tab. I., 5.

91 - ROSE, op. cit., str. 29, obr. 9.

92 - LÍBAL, op. cit., str. 27.

93 - Srv. LÍBAL, str. 69.

94 - LÍBAL, str. 73 a n.; V. MENCL, Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948, str. 74—78.

95 - Uveřejněna u STEINBACHA, op. cit., I., str. 71.

96 - FRB, II., str. 544: „...campanile nouum facit hic...“ Z formulace vyplývá, že šlo o další zvonici, kromě již existující zvonice nad křížením.

97 - AUBERT, op. cit., I., str. 352 a n.

98 - AUBERT, op. cit., II., str. 18, str. 309 a 254, obr. 127.

99 - AUBERT, op. cit., I., str. 363, obr. 269.

100 - AUBERT, op. cit., I., str. 377, obr. 288.

101 - AUBERT, op. cit., I., str. 253, obr. 253.

102 - Srv. poznámku 91; EYDOUX, op. cit., str. 110, obr. 174.

103 - Srv. LÍBAL, op. cit., str. 18; ROSE, op. cit., str. 85, obr. 51.

104 - BACHMANN, Eine spätstaufische Baugruppe... str. 48 a 79; srv. poznámku 112.

105 - LÍBAL, str. 17 a j.

106 - Srv. poznámku 69.

107 - BACHMANN, Eine spätstaufische Baugruppe... str. 48.

108 - LÍBAL, op. cit., str. 39—40; BACHMANN, Eine spätstaufische Baugruppe... str. 59, uvádí písecký farní kostel v závislosti na půdorysu minoritského kostela ve Steínu na Dunaji, svěceného tentož roku jako žďárský chór (1264). Jinde (Beiträge zur Geschichte der Kunst im Sudeten — und Karpathenraum, Praha, 1941, str. 19 a 47) zaznamenává v půdorysu Žďáru vliv Slezska a ve vnitřní výstavbě vliv lilienfeldského trojlodí, což nutno odmítnout, neboť nelze prokázat přímou závislost, nýbrž spíše obdobný výskyt shodných znaků na stavbách, vznikajících za podobných podmínek vývojových.

109 - V. MENCL, Výkop nepomuckého kláštera, Zprávy památkové péče, roč. V., 1941, str. 81—83.

110 - Z vnitřní gotické výzdoby bývalého konventního kostela žďárského zachovala se dřevěná plastika Madony v podživotní velikosti, výšky asi 1,20 m. Madona drží na levé ruce Ježíška, v pravé žezlo; na hlavách obou, jež jsou zvláště v partii vlasů velmi přežezány, spočívají nové koruny z poslední opravy. Tělesná osa postavy Madony je mírně vychýlena, tvar a obrys těla je zahalen dosti volně řasenou draperií, při čemž spodní roucho, více přiléhající k tělu Madony, je řaseno ve větších svislých záhybech, dole zalomených, svrchní splývá volně v několika vlnách, vytvářejících uprostřed miskovitě řasy, na obou bocích lehce zvlněné a volně spadající. Z původní sochy je s největší pravděpodobností zachována hlavně celá část od ramen k nohám, včetně roucha, mimo postavu dítěte, které — podobně jako celá hlava a ruce Madony — jsou z pozdější úpravy a hodně přežezány, ačli ne zcela v baroku vytvořeny. Při některé z oprav v 19. či počátkem 20. století dostala socha novou polychromii a další úpravu korun, jež znovu porušila původní ráz. Vznik sochy podle slohových znaků, především podle částí těla s draperií, bylo by možno klást asi do počátku 15. století.

111 - Při ohledání terénu v místech dnešního Starého dvora byla zjištěna jednak dosud zachovaná stará trasa cesty, směřující na Nížkov a Polnou a k řece Sázavě, dále pak zřetelně fortifikační charakter tohoto místa se zbytky valů. O původních stavbách nebylo lze pro nedostatek detailů s naprostou přesností rozhodnouti; dnešní, hospodářským účelům sloužící budova z lomového zdiva na obdélném půdoryse má pouze jediný zachovaný sklep v barokní úpravě. Původní budovy byly však asi převážně dřevěné a je možno do těchto míst, v jejichž okolí se později usadila přípravná mnišská kolonie žďárského kláštera, se značnou pravděpodobností lokalizovat hospodářský dvorec staré slovanské předklášterní osady Žďáru, patřící v době před založením kláštera patrně bratru Jana z Polné panu Přibyslavovi, jehož jméno má vztah k založení dnešního města Přibyslavě. Po založení kláštera stal se tento dvorec hospodářským dvorcem klášterním.

112 - Průzkumem dnešních budov Nového dvora, sloužícího hospodářským účelům, bylo zjištěno, že nejstarším jeho jádrem je střední jednopatrová část, v jejímž přízemí je prostor s typickou renesanční klenbou, asi z poloviny 16. století. Na obě strany byla tato budova prodloužena později a je zaklenuta barokními valenými klenbami s lunetami; podsklepení chybí. Jde o pozdější založení v době růstu klášterního velkostatku s účelem hospodářským, mladší, než je lokalita Starého dvora.

113 - FRB, II., str. 535, 537.

114 - FRB, II., str. 537—38.

- 115 - FRB, II., str. 538: „... tunc ascendimus huc et fit translacio claustrii...“
 116 - Srv. poznámku 14.
 117 - FRB, II., str. 538: „Idcirco loquor hic ascendere, nam locus iste monticulus fuerat, vbi nunc claustrum iacet ipsum.“
 118 - FRB, II., str. 538.
 119 - AUBERT, op. cit., II., str. 1 a n.
 120 - AUBERT, op. cit., I., str. 111, obr. 25.
 121 - AUBERT, op. cit., II., str. 115, obr. 29.
 122 - AUBERT, op. cit., II., str. 131, obr. 43.
 123 - DOHME, op. cit., str. 65.
 124 - VL. NOVOTNÝ, Klášter Zbraslavský, Praha 1948.
 125 - AUBERT, op. cit., II., příloha se schematem klášterní dispozice.
 126 - AUBERT, op. cit., II., str. 92.
 127 - VL. NOVOTNÝ, op. cit., str. 5.
 128 - LÍBAL, str. 17.
 129 - LÍBAL, str. 18.
 130 - FRB, III., Annales Heinrici de Heimburg.
 131 - FRB, II., str., 544: „... reparat quoque fontem...“
 132 - Púdorys u Prokopa, op. cit., II., str. 461 je chybný.
 133 - PROKOP, op. cit., II., str. 461.
 134 - SVOBODA, op. cit., II., str. 99.
 135 - MENCL, Výkop nepomuckého kláštera, Zprávy památkové péče, roč. V., 1941, str. 81–83.
 136 - AUBERT, op. cit., II., str. 24 a n.
 137 - DEHIO-GINHART, op. cit., I., str. 252.

IV. KLÁŠTERNÍ KOLONISACE A STAV KLÁŠTERNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ PODLE NEJSTARŠÍCH URBÁŘŮ

1 - Srv. SVOBODA, Vlastivěda, str. 9–10; o zvolení místa pro klášter praví kronikář: „... repperit (t. j. Boček) ipse locum talem, quem cernitis ecce. — Tunc extirpare silvam precepit ibidem — vt fieret campus, vbi claustrum ponere posset. — Iste locus iacet inter aquas Sasam quoque Polman — in metis ipsis, vbi conueniunt sibi terre arta Moravia, lata Bohemia, sed tamen ambe — sunt domini terre, quicunque est rex Bohemorum.“ FRB, II., 529. Jak je vidět, kronikář Jindřich nazývá jeden pramen řeky Sázavou a druhý Polnou.

2 - FRB, II., 530: „... Klášter tento náleží k právu pražskému, čemuž biskup Bruno, muž opatrný a proslulý i ozdobený ctnostmi všeho druhu hrubě se netěšil, spíše litoval v srdci svém, že nenáleží k právu jeho do Kroměříže, neboť milé mu bylo velmi místo toto; a bylo by to bývalo mnichům také velmi vhod.“

Ještě na počátku 18. století píše probošt olomoucký Václav: „klášter žďárský v království českém ležící“ a „cum ipsum monasterium Žďár in regno Bohemie situm sit.“ (Volná akta v Krajském archivu v Uh. Hradišti, pobožce v Kroměříži.)

3 - FRB, II., str. 530: „... i přišli mnozí a sešlo se velké množství lidu, přišli

Němci, přišli také Moravané, mnoho též horníků, přišli starci i muži, hoši i mládenci, panny i ženy, všichni přišli...“

4 - Vidno z toho, jak velice zesílila církev a její instituce. Naši panovníci té doby — především Přemysl Otakar II. — se snaží podporou těchto církevních institucí zeslabit vliv domácí šlechty. Srv. NOVOTNÝ, České dějiny, II., str. 241 a j.

5 - „... nam fuit iste locus prius horridus et male cultus, vt pauci possent hic remanere...“ FRB, II., str. 545.

6 - FRB, II., 545 a 548; „... bývaloť prve místo toto málo vzdělané a podnebí zde drsné, že málo nováčků zde vydržeti mohlo; proto někteří mniši později odešli do kalu světského, kteří potom nevrátili se více mimo mne sama...“

7 - Srv. HURT, Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě, I., str. 55.

8 - Po prvé je o ní zmínka v prvním žďárském urbáři, jak bude uvedeno níže. Srv. SVOBODA, Vlastivěda moravská, Žďárský okres, str. 311–313.

9 - Archiv český, IX., BRANDL, Listář, 399.

10 - „... incipiendo ab area ville Bratronovicz...“ CDM, X., 32, č. 12.

11 - Selský archiv, III., č. 25; SVOBODA, Vlastivěda, str. 287.

12 - CDM, VII., 591.

13 - Srv. L. HOSÁK, K středověké kolonizaci porůčí Horní Svratky a Oslavy, Časopis přátel starožitností, 1952, str. 73.

14 - Hans SVOBODA, Die Klosterwirtschaft der Cistercienser in Ostdeutschland, Norimberk, 1939. — DOLBERG, Die Cistercienser-Mönche und Conversen als Landwirte und Arbeiter. SMBCC, XIII., 1892. — E. HOFFMANN, Das Converseninstitut des Cistercienserordens, Freiburg 1905. — E. HOFFMANN, Die Entwicklung der Wirtschaft — prinzipien im Cistercienserorden während des 12. und 13. Jahrhunderts, Hist. Jahrbuch, B. XX., sešit 4, Mnichov, 1910. — F. WINTER, Die Cistercienser des nördlichen Deutschlands, 3. sv. Gotha 1868–1871. — Hans MUGGENTHALER, Kolonisations- und wirtschaftliche Tätigkeit eines deutschen Zistercienserklösters im XII. und XIII. Jahrhundert, Mnichov 1924. — J. KADLEC, Dějiny Zlaté Koruny, 1948.

15 - „Hoc registrum est super omnibus bonis monasterii fontis beate Marie uirginis in Sar tam in Bohemia... quod frater Nicolaus...“ Autor děkuje ředitelství archivu Národního musea v Praze za ochotné umožnění studia tím, že urbář na delší dobu zapůjčilo do stát. archivu ve Žďáře nad Sázavou.

16 - V. ČERNÝ, Začátky našich hospodářských účtů (organisační náměty; tam podán také stav literatury o urbářích), Časopis přátel starožitností, 1952, str. 121–133.

17 - F. GRAUS, Krise feudalismu ve 14. století, Historický sborník Československé akademie věd, I., 1953, str. 65–121.

18 - „... mediantibus iudicibus et scabinis, necnon et senioribus opidorum et villarum infrascriptarum, qui protunc vixerunt...“ Nejlepším dilem po té stránce je třetí urbář, kde mnich Vít si všechny povinnosti samostatně ověřil, takže se odpoutal od tradice a zvykoveho práva a y důsledku toho jeho redakci nutno považovat za nejhodnotnější ze všech tří. „... quos census ac proventus propria in persona collegit, et in hanc sequentem formam conscripsit...“

19 - Urbář, fol. 10v: „In Alta Villa sunt XXIX virge... puta III lanei...“

20 - Žďár, Polnička, Hodiškov, Řečice, Kaly, Mirošov, Olešinky, Račice, Horní Bobrová a Křižinkov.

- 21 - GRAUS, op. cit., str. 116.
 22 - MACEK, Tábor v husitském revolučním hnutí, I., Praha, 1952, str. 328.
 23 - GRAUS, op. cit., str. 117.
 24 - U mnohých vesnic není uveden počet lánů a dle dávek nelze posoudit skutečný jejich stav, neboť povinnosti v různých vesnicích z lánů byly rozličné.
 25 - Viz MACEK, op. cit., I., str. 119, který také uvádí dle rukopisu GRAUSOVA rozvrstvení poddaných na panstvích strahovského kláštera, kde k roku 1410 bylo z 551 poddanských usedlostí 75 podsedků, 88 hospodářů s jednou čtvrtí, 148 půllánů, 124 sedláků s 3 čtvrtěmi, 64 celolánů a 52 sedláků s více než jedním lánem pozemků.
 26 - Na panstvích třeboňského kláštera dle statistiky uvedené u MACKA, op. cit., str. 119, bylo v roce 1378:
1,9 % gruntu o výměře	1 lán	10,19 % gruntu o výměře	1/3 lán
9,5 % gruntu o výměře	3/4 lán	24,84 % gruntu o výměře	1/4 lán
39,40 % gruntu o výměře	1/2 lán	4,45 % gruntu o výměře	1/6 lán
1,92 % gruntu o výměře	2/3 lán		
- čili 47,12% gruntů bylo s méně než půllánem. Podobná situace byla na panství zlatokorunském. Srv. KADLEC, Dějiny Zlaté koruny, str. 87.
 27 - F. GRAUS, Dějiny venkovského stavu, I., 107.
 28 - Zdá se, že podsedník je tu toliko název rozlišovací a neznamená tedy poplatnou jednotku a proto je oprávněný názor, že jde o pozdější osadníky usazené na dominikálu.

V. HOSPODÁŘSKÝ RŮST KLÁŠTERA DO VÁLEK HUSITSKÝCH

- 1 - WINTER, Die Cisterzienser im nordöstlichen Deutschland, II., str. 123—137; 145—147.
 2 - CDM, III., 200, č. 223.
 3 - CDM, 295, č. 303.
 4 - CDM, III., 393, č. 390: "... duos uel tres ordinis uestri fratres continue habere possitis, presbytero seculari, qui parrochianos eiusdem de Hotebor ecclesie in administratione spiritualium una cum ipsis fratribus procurabit..."
 5 - "... ut monasterium sive ecclesia in Sar, necnon capella, ibidem in porta sepius frequenter et a Christi fidelibus congruis honoribus veneretur..." CDM, VIII, 131, č. 170.
 6 - "... terciam partem ville Tysschan uulgariter nuncupatam..." CDM, IV., 206, č. 147.
 7 - "... mediam partem ville dicte Chrizan, quam iusto ac hereditario possidemus titulo, domino abbati et cuniventui Fontis sancte Marie virginis de Sar conferimus..." CDM, III., 329, č. 252.
 8 - CDM, V., 289; Reg. II., 639, č. 1483.
 9 - CDM, V., 167, č. 159.
 10 - CDM, VI., 88, č. 116: "... in vila que Pynpaums dicitur eorum dimidium quintum laneum cum duabus curtuculis... villam Szemin cum molendino... in qua villa sunt XII lane..."

- 11 - CDM, VI., 151, č. 200: "... nos Henricus de Lipa regni Bohemie marschalcus summus, Moravie capitaneus... quod cum monasterium in Sar... per predecessores nostros, dominos videlicet de Oberses fundatum et precipue per dominum Gerhardum et Smilonem..."
 12 - CDM, VI., 302, č. 394.
 13 - CDM, VII., 138, č. 190.
 14 - CDM, VII., 441, č. 605.
 14 - CDM, VII., 550, č. 757.
 15 - CDM, VII., 690, č. 982.
 16 - CDM, VI., 372, č. 10.
 17 - CDM, VIII., 174, č. 227.
 18 - CDM, VIII., 181, č. 239: "... villas nostras Bateym et Paweym ac Cesemyn wulgariter nuncupatos..."
 19 - CDM, IX., 163, č. 227.
 20 - CDM, 355, č. 438.
 21 - CDM, XII., 203, č. 211.
 22 - CDM, IV., 285, č. 215: "... ab omni impetitione seu lite, quam ad metas seu terminos monasterii sancte Marie in Sar habuimus, cessimus voluntarie tali pacto..."
 23 - CDM, IX., 46, č. 60: "... in area Radwans in signum facto, per omnes cumulos, qui in metis et limitibus usque ad flumen Zazava nuncupatur..."
 24 - CDM, XIV., 139, č. 150.
 25 - Tato zpráva je pro místní topografii nesmírně důležitá: "... ita videlicet, quod a via Radostouicz, que diuidit Vlczkouiicz et illa via, que de Swyetnov ducit per Vlczkovicz usque ad viam stratom, que ducit de Wrziest in Herarz, ibidem illas omnes metas et limites in roburibus eisdem viis adiacentibus assignauimus usque ad siluam magnam; item ab illa via strata, que ducit de Wrziest in Herarch per limum, quod wulgariter dicitur bahno, usque ad metas et limites antiquas monasterii signatas; ab illis vero metis et limitibus usque ad fontem, qui est sub monte clerici et ille riulus qui de codem fonte fluit usque ad riulum qui nigra Swratczicze appellatur et idem riulus usque ad eundem locum, ubi iste riulus, hoc est nigra Swratczicze appellatur et idem riulus ad eundem locum, ubi iste riulus, hoc est nigra Swratczicze confluit cum flumine Swratka..." CDM, IX., 363, č. 448.
 26 - ŠEBÁNEK, Archivy, str. 250, č. 1202.

VI. VNITŘNÍ ŽIVOT KLÁŠTERNÍHO KONVENTU A POSLOUPNOST ŽĎÁRSKÝCH OPATŮ DO DOBY HUSITSKÉ

- 1 - FRB, II., str. 533.
 2 - FRB, II., str. 533—534.
 3 - FRB, II., str. 534: "... První opat, jmenovaný Fridrich, pod nímž zasvěceny byly základy chrámu, jen jeden rok byl opatem, ku konci téhož roku byl sesazen, potom mnohá léta byl dozorcem nad spíží a sklepem ve Žďáře, potom nad stavbou, později byl také rektorem špitálu."
 4 - FRB, II., str. 534.

5 - Klášter v Sedlci u Kutné Hory byl založen v letech 1142—1144 olomouckým biskupem Jindřichem Zdikem a českým šlechticem Miroslavem jako první cisterciácký klášter v Čechách; V. NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3, str. 112—114; J. ČELAKOVSKÝ, Klášter sedlecký, jeho statky a správa v době předhusitské, Rozpravy akademie, I., č. 58; Praha, 1916.

6 - "... tento třetí opat, vládný a mírný, pobyl zde tři a půl roku a vše dobře spravovav, všem jsa milý z vlastního popudu navrátil se do Sedlce; i zůstal tam a nevrátil se, ale koně a sluhu odeslal zpět. Tenkrát byl v Sedlci opatem Křišťan, pod nímž jsem (t. j. Jindřich Heimburský) složil sliby, a který ze mne učinil mnicha. Po Křišťanovi se stal opatem Walthelm, potom odpočala duše jeho v pokoji", FRB, II., str. 535.

7 - Waldsas, cisterciácký klášter v Bavořích na pomezí Chebska. Byl založen v letech 1128—1133 rytířem Gerwichem a nadán od rodu Vohburků. Kolonie mnichů přišla z Clairvaux. Z Waldsas byl osazen i Sedlec a Osek.

8 - "... ut omnes culpas et multas siue penas pecuniarias, in quibus ipsius monasterii in Saar homines per singulos beneficiarios terrarum Boemie et Moravie in iudiciis legitime condemnantur, ipsi monasterio ad sustentacionem fratrum et conuentus ibidem... largiri misericorditer dignemur", CDM, IV., 106—107, č. 74.

9 - F. VACEK, Soudnictví v Čechách městské a vrchnostní do XV. století, Časopis pro dějiny venkova, XII., 1925, str. 139 a n.

10 - CDM, IV., 97—98, č. 65.

11 - V. NOVOTNÝ, České dějiny, I., 3, str. 423.

12 - Srv., Václav VANĚČEK, K soudní imunitě duchovních statků na Moravě, práce ze semináře čs. právních dějin na fakultě Karlovy university v Praze, XVII., 5—6, 17—47.

13 - FRB, II., str. 534 a 535: "... za onoho času, když bylo léta Páně 1263, byl těžkým a ubohým trpký rok: nebo mírka obilí prodávána za půl hřivny."

14 - FRB, II., str. 538—539: "Když byl Winrich nábožně a chvalitebně patnáct let zde trávil dobře vše řídě a všem jsa milý, přišli silní a odvedli jej násilně, i stal se chtěje nechťeje opatem v Ebrachu. Nábožný a dobrý opat ten zemřel tam. Z odchodu jeho měl klášter škodu nenahraditelnou, neboť tenkrát stal se úpadek kláštera, který dosud by trval, kdyby nynější opat Arnold neposkytoval nápravy."

15 - B. DUDÍK, Dějiny Moravy, VII., str. 46 a 47; pokračovatelé Kosmovi k roku 1282; PERTZ, IX., str. 712.

16 - FRB, II., str. 543: "... když sesazen byl Kaifáš a na Velehrad se navrátil, přijat jest Adam ze Sedlce, muž nábožný a dobrý za opata... Za jeho času rozmohli se loupežníci a poplenili místa naše, jež takto zašla, mnoho to vsí a míst, i slýcháno na tisíce nářků odevšad."

17 - Patrně je to týž Arnold, který se v klášteře jako mnich od počátku připomíná.

18 - FRB, II., str. 544.

19 - "Item depositionem abbatis de Sar per partem abbatis de Pomuc confirmat et ratificat capitulum generale et precipit ipsum cum suis complicitibus excommunicari per provinciam illam in omnibus ordinis abbatibus, committit etiam idem capitulum patri abbati supradicto, ut provideat monasterio de persona idonea et probata per electionem canonicam vel alias, prout secundum deum et ordinem viderit expedire." K roku 1310 CANIVEZ, Statuta, III., str. 322—323; dle výpisů Dr Rud. Hurta.

20 - FRB, II., str. 544 a 545. Vymyšlená je zpráva v Letopisu žďárském kratším, jako by tento Smil měl syna Bočka, od něhož by se odvozoval rod pánů z Kunštátu; jde o anachronismus 15. století.

21 - "... viros igitur religiosos-, abbatem et conuentum monasterii de Sar ordinis Cysterciensis, necnon homines commorantes in possessionibus ipsorum a potestate et iurisdictione beneficiariorum nostrorum et iudicium... tam provincialium, quam eiam ciuitatum quarumlibet regni nostri ex toto eximimus... indulgemus, ut abbas, fratres et homines monasterii sepedicti civitatibus, in villis aut in locis forensibus, quibuscunque non debeant arrestari, detineri, impignorari, capi, vel quomodolibet fatigari... ", CDM, VI., 60; Reg. III., 101, č. 246.

22 - "quod ex omnibus bonis, eorum circumcirca monasterium ipsum infra trium milliariarum spacium sitis nullam generalem bernam, quocienscunque, vel quandocunque eam regno nostro per nos, heredes et successores nostros imponi contingeret, soluere perpetuis temporibus teneantur...", CDM, VI., 330; č. 432, Reg. III., 720—721, č. 1849.

23 - CDM, VII., 570, č. 785.

24 - CDM, III., 292, č. 300.

25 - MÜLLER, Vom Cisterzienserorden, str. 100—102; JAEGER, Klosterleben im Mittelalter, str. 46—47.

26 - CDM, VII., 241;—242, č. 335.

27 - CDM, VIII., 96, č. 130.

28 - "... fauemus, ut in omnibus bonis suis, que nunc habent in Moravia uel acquisierint, aut possederint titulo quocunque, concedente domino, in futurum cippum et patibulum habere debeant ad animaduertendum seu iudicium faciendum in facinorosos et malos, utputa in fures, spoliatores et incendarios homines status et condicionis simplicis seu rusticalis." CDM, VII., 141, č. 193, Reg. III., 215, č. 534.

29 - EUBEL, Liber obligationum et solutionum, Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner und dem Cisterzienserorden, XV., 12, 98.

30 - STEINBACH, op. cit., I., str. 148.

31 - BARTOŠ, České dějiny, II., 6, str. 199.

32 - CDM, XII., 244, č. 256.

33 - STEINBACH, Urkundenbuch, č. 74.

34 - Tamtéž, č. 78.

35 - STEINBACH, op. cit., I., str. 183.

36 - L. DOLBERG, Cisterziensermönche und Conversen als Landwirte und Arbeiter, Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Cisterzienserorden, XIII., str. 26; WINTER, Die Cisterzienser, I., str. 100—109; JAEGER, Klosterleben, str. 36.

37 - Podle řádových předpisů konaly se po celý den od úsvitu až do tmy tyto společné pobožnosti: za ranního šera byla jitřní, po ní prima, později tercie se mši. O polednách sexta, odpoledne nona, večer nešpory a naposledy komplet, jímž byl vlastně den uzavírán. Srv. WINTER, Die Cisterzienser, I., str. 20.

38 - A. NEUMANN, Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a v době Husově, Olomouc, 1926, str. 122—124.

39 - CDM, XV., 202, č. 234.

40 - GRILIENBERGER, Kleine Quellen und Forschungen zur Geschichte des

Zisterzienserordens, Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Cisterzienserorden, XV., str. 277—280.

- 41 - CDM, VI., 60.
- 42 - CDM, VII., 391.
- 43 - CDM, VIII., 174.

VII. MĚSTEČKO ŽDÁR A JEHO OSUDY DO HUSITSKÝCH VÁLEK

- 1 - Viz kapitolu o železářství.
- 2 - Přehnaný je názor DROŽŮV, který se snaží klást vznik vesnice Ždaru již do 10. století. Srv. Dějiny, str. 13.
- 3 - „Plantatio recens.“ „Jest také Ždár jméno slovanské a znamená kraj nově osedlý, ač Němci jmenují rákosí Sar, nepochází Ždár z německého, nýbrž ze slovanského.“ FRB, II., str. 531.
- 4 - J. GEBAUER, Etymologie von Ždár, Archiv für slavische Philologie, III., str. 76—78.
- 5 - J. WISNAR, Untersuchungen zur geogr. Namenskunde, str. 44 a 45.
- 6 - JUNGSMANN, Slovník česko-německý.
- 7 - BRANDL, Rozpravy o jménech topických, Obzor, VIII., str. 130.
- 8 - BRANDL, Glossarium, str. 390; JIREČEK, H., Slovanské právo, I., str. 79.
- 9 - WISNAR, Untersuchungen, str. 44.
- 10 - Český časopis historický, IV., 1.
- 11 - FRB, II., str. 534: „...Hic tamen instituit fieri fora tunc prope ripam destructa villa, ubi tunc monachi residebant, hec primus fundat Ditwinus, postea iudex... sed nunc nichil est nisi campus namque forum Winricus postea rumpens, transferri iussit, ubi nunc fora stare videntur. Est tamen ecclesia de lignis atque vetusta, que fuit ante diu quam claustrum tempore longo, fertur, quod sanctus Albertus sanxerit illam.“
- 12 - ŠIMÁK, České Dějiny, I., 5, str. 517.
- 13 - Tamtéž, str. 518—520.
- 14 - „...necnon homines commorantes in possessionibus ipsorum, sitis infra Crisanc, Bobrow, Nouam Ciuitatem, et in circuitu iam dictorum oppidorum... quos tantummodo in ipso oppido de Sar fore uolumus iudicio subiectos...“, CDM, IV., 404, č. 319.
- 15 - CDM, IX., 293, čís. 394 a 395, čís. 396.
- 16 - CDM, XIII., 472, čís. 431.
- 17 - CDM, VIII., 131, čís. 170.
- 18 - „...ad manus honesti viri domini Swatusconis plebani ibidem nonaginta sexagenas grossorum denariorum pragensium debitorie teneri et deberi, virtute quarum pecuniarum ipsi matutinam missam in ecclesia ipsorum parochiali ad laudem beate virginis Marie et laudabilis confessoris Procopii cottidie temporibus perpetuis tenendam et decantandam...“, CDM, XII., 10—11, č. 18.
- 19 - CDM, XII., 348, čís. 383.
- 20 - „...quare pro parte vestra nobis fuit humiliter supplicatum, ut in relevamen-

premissorum in Sar, in Lauzans, in Bobravia superiori et in Zagec parochiales ecclesias dioecesis olomucensis...“, CDM, XII., 244, č. 256.

- 21 - SVOBODA, Moravská vlastivěda, Žďárský okres, str. 147.
- 22 - DROŽ, Listinné památky z archivu města Ždaru, č. 1.

VIII. SLÁVA A PROSLULOST ŽDÁRSKÉHO ŽELEZA A ŽDÁRSKÝCH HAMRŮ

- 1 - ZYCHA, Das böhmische Bergrecht des Mittelalters, 1920; tam uvedena literatura, týkající se jihlavského horního práva. M. ZEMEK, Vývoj železářství na Českomoravské vysočině, Ždár n. S., 1952.
- 2 - H. JIREČEK, Codex juris bohemicus, I., str. 365—390.
- 3 - G. SKALSKÝ, Stručný přehled vývoje českého mincovnictví, Praha, 1937, str. 18.
- 4 - CDM, č. 259, str. 248.
- 5 - CDM - č. 362, str. 362.
- 6 - CDM, V., č. 159, str. 167.
- 7 - G. WOLNY, Topographie von Mähren, VI., str. 446: „...sein Entstehen dem in dieser Gegend in Betrieb gewesen Bergbaue zu verdanken habe...“
- 8 - J. KOŘAN, Staré české železářství, str. 21—24.
- 9 - Tamtéž, str. 29.
- 10 - MENDL, Reg., VI., č. 573, str. 321.
- 11 - „qui eandem curiam a primo extruxit seu plantavit...“, CDM, IX., č. 394, str. 293—294.
- 12 - CDM, 293, č. 394.
- 13 - CDM, XIII., č. 431, str. 472.
- 14 - CDM, č. 150, str. 139.
- 15 - „...adversus Nicolaum filium Iaklini iudicis de Losnicz laici Olomucensis diocesis seu contra quamlibet aliam personam pro eodem in figura iudicii legitime intervenientem cum querela proponit et dicit: quod licet silve ab area Radwancz usque ad flumen, quod vulgariter Sazawa nuncupatur, in terra Boemie ad plagam occidentalem situate, locate et posite cum omnibus usibus, fructibus, utilitatibus... ad dictum abbatem, conventum et monasterium in Sar, tamen dictus Ieklinus pater Nicolai predicti, qua temeritate ductus nescitur, ante annos plures pro adhuc in vita existente diebus silvas subintravit.“ CDM., XIV., 139—144, č. 150.
- 16 - O tom, že kostel a klášter značně tehdy zpustl, zmiňuje se ještě i daleko pozdější spis Risus Sarae... sive gaudia dedicationis ecclesiarum“, Brno, 1723.
- 17 - Gruntovní knihy přibyslavské, č. 1 a 2; městské knihy přibyslavské z roku 1441 a 1470. Státní ústřední archiv Praha.
- 18 - Archiv český, IX., 374, č. 5, BRANDL, Z listin kláštera žďárského.
- 19 - Tamtéž, 378, č. 11.
- 20 - F. J. SVOBODA, Vlastivěda moravská, Žďárský okres, str. 47.
- 21 - Městská kniha přibyslavská, I., fol. 6.
- 22 - Tamtéž, fol. 7.
- 23 - Tamtéž, II., fol. 4.
- 24 - SVOBODA, Vlastivěda moravská, Žďárský okres, str. 208—209.

In nomine sancte et Individue trinitatis. P. C. C. C. C. C. Amen. Nos Hermannus quondam Otakaris deo gratia
 Dux Bohemie et Marchio Moravie universis christi fidelibus imperium. Quoniam ut ait apostolus omnes membra queque aqua diluimus. de gestis
 hominum digna celebri et perpetua memoria. temporis lapsu propositi ab humana recordatione quereat elabi et in dubium reuocari apud posteros. Summi operis
 potuit est fide instrumentorum eiusmodi personam. Per tam tamen ea que ad omnipotentis dei iure dantes et eorum potestate cultum et animarum regendum
 diuofant. Cum igitur fidelis noster Baro saluati dno Borke Comes de Hernecke et Burchardus de Huesyn et socius dno Sibila relictus domini
 Præbiteri felix memorie quondam Burchardus de Veneri una cum filiis eiusdem defuncti et suis uelitis. dno Luserna consorte priorati dno B.
 et domella Elizabeth capientes pium ipsam defuncti complere notum. et ipse nichilominus eam consuleret saltem. Ad honorem altissimi et beatissime
 uirginis dei genitricis marie. et ipsius consessoris sancti Nicolai flammant fundare in hysce domo hospitalium ordinis ministrorum de sancto
 fratre marie filiam Agnomocem ecclesie uxor ab eadem paratam. In eorum legatione ipse eadem nouelle plantatione pueritiam uillam et scholam
 et Borchardus deo qui aliter dicit Henricus et Kolbach alteri dictam Hruschowan et Bohardus et Jama uillam cum filijs et aquis et omnibus
 pertinentiis suis. omniaque iura sibi cõperente. Specialiter uero sepelendo dno B. addente etiam in hysce que uocantur de Burchard et terram
 partem de omni uno suo in metena de uillis sub seque. fili Scilicet et Burchardus. haterch. Dunowiz. et Auerantur cu plenis decima tam uillis
 uideb. Cobde. Paulowiz. et haterch. Nos de pro y manuo consilio pbenite nro assensu firmitate donacione corate. eandem signi nri pueri et sigilli
 cu testium munimine uallo mandatum roborari. Sunt autem hec nomina testium huius rei. scilicet uenerabilis dno Albinus Karpon eps. et dno Leonid eps.
 et dno Albinus ppos. frater Petri de monte in Brama. dno Pard. et Twerliche. et Sudomar frater. tam Hlitz. et Slauob frater. frater Henricus come
 uir. et Mlyota frater. frater Smit. et Chino. et Spicil frater. et Bozebenis. Bohusche. et Hartman frater. Jaruz de Dollen. et nepos eiusdem.
 Nezamzel. et Ramboz frater. Bohusche de Cowal. et Jan de Wofohnow. et Marobus frater. Paulus et frater eiusdem de Selechowiz.
 Acta sunt hec Brunne Anno græ millo. ccc. LXXV. Indictione decima.

1. Zakládací listina žďárského kláštera, potvrzená roku 1256 králem Přemyslem Otakarem II. Foto: Archiv okresního musea ve Žďáře na Sázavou.

REJSTRÍK JMENNÝ A VĚCNÝ

A

- Adam, řeholník, Žďár klášter, 224, 331, sklep mistr, 225, převor, 218
Adam, opat, Žďár klášter, ze Sedlece, 108, 312
Adam II., opat, Žďár klášter, 112
Adam, písař, Žďár, 222
Adam, povozník, Žďár, 124, 206
Adam II. z Hradce, 190
Adam z Chlebského, 167
Adam z Konice, manželka Anna, 102, 111
Adam Pehem, Žďár, 123
Adam Polonides, světský kněz, Žďár klášter, 237
Adam Radňovský, tesařský mistr, 198
Adámek K. V. 293
Alberich, cisterciácký opat, nástupce Robertův, Cîteaux, 19, 21
Albert, biskup, Řezno, 29, 264, 265
Albert, hamerník a prokurátor farního kostela, Žďár, 130, 131
Albert, kněz, Rozsochy, 222
Albert, kníže münsterberský, vnuk Jiřího z Poděbrad, 181, jeho bratr Karel, 183
Albert, probošt, Petrov, Brno, 29, 264, 265
Albert, řeholník, Žďár klášter, 28, 105, 106
Albert Kreuzpurger, Jihlava, 121
Albert Sedlnický z Choltic a na Bartošovicích, nejvyšší sudí opavského knížectví, 214
Albrecht, hamerník, 138, bratr Hanušův, 139
Albrecht z Lichtenburka a na Hostimi, 166, 167
Aleš, bratr Jana Hlaváče, 153
Alfons Salinus, biskupský rada a sekretář kardinála Dietrichštejna, Olomouc, 236
z Allenwertu Lobenštejn Jan, kanovník a kustos, Olomouc, 222, 223, 225
Alexander III., papež, 99
Alexander IV., papež, 99, 110
Allek, řeholník, Žďár klášter, 28, 105, 106
Alodistori Melichar, řeholník, Žďár klášter, 237
z Alšic Štyls Kašpar, úředník, Žďár klášter, 216
Altrichter Anton, 11
Alžběta, sestra Eufemie z Křižanova, 263, 264
Ambrož, kosař, 140
Ambrož, opat, Žďár klášter, 138, 141, 185, 323, 335
Anderlyn, Žďár, 124
Andruš, Žďár, 124
Anežka, dcera Eufemie z Křižanova, 36
Anna Frendlovská, 133
Anna z Jindřichova Hradce, vdova po Smilovi z Obřan, 109
Anna, rychta, Vysoké, 162
Antonín Gaetani, arcibiskup z Kapue, nuncijs, Praha, 232
Antonín Fleming, opat, Zbraslav, visitátor řádu, 218, 219, 223
Antonín Wadinger, zvaný Vadianus, zpovědník cisterciáček na Starém Brně, opat, Žďár klášter, 218, 249 - viz Vadianus
Arnold, řeholník, Žďár klášter, 28, 105, 106, 109, opat, 43, 56, 62, 126, 196, 293
z Asparu Dysdl Petr, farář, Zaječí, 229
Aubert M., 303, 306, 308
Augsburg, 142
z Augsburgu Jan, řeholník, Žďár klášter, 43
augšpurská konfese, 243
Augustin, hamerník, Žďár, 133, jeho bratr Jeroným, 138
Augustin Konšel, Nové Dvory, 137
Aulps, cisterciácký klášter, Francie, 57

B

- Babín u Žďáru, 135, 160, 162, 166, 168, 175, 311, 319, pustá ves, 241
 Bachmann E., 304, 307
 Balcar Šelndorf, vladyka modřického panství, 248
 Baltazar, řeholník, Žďár klášter, 37, 105, 106
 Barbora, manželka Mikuláše z Račic, 169
 Barbora, manželka rychtáře Václava, Sklené, 169
 Barbora, manželka rychtáře Mikuláše, Stržanov, 164
 Barnabaca Jan Vincenc, převor u svatého Tomáše, Brno, 240
 Bartoušov, o. Havlíčkův Brod, 32
 Bartoloměj, kníže münsterberský, 183
 Bartoloměj, převor, Žďár klášter, 186
 Bartoloměj, řeholník, Žďár klášter, 105, 106, 109
 Bartoloměj Jalví, generální prokurátor cisterciáckého řádu, 236
 Bartoš F. M. Dr., 313
 na Bartošovicích Albert Sedlnický z Choltic, nejvyšší sudí opavského knížectví, 214
 Bartušek Antonín, Dr., 11, 12, 301
 Basil z Carpineta, převor u svatého Tomáše, Brno, 223, 225, 330
 Beaulieu, cisterciácký klášter, Francie, 54, 56
 Bedřich z Žerotína, hejtman moravský, 248
 Bělá, viz Česká Bělá
 Benedikt z Nursie, zakladatel benediktinského řádu, 19, 20
 benediktinský řád, 19, 21
 Benedikt XII., papež, 110, 111
 Benedikt Waltenberger, opat, Zábrdovice, 240
 Beneš, hamerník, Fiklov, 149
 Beneš, hospodář a podpřevor, opat, Žďár klášter, 135, 161, 176, 319, 335
 Beneš, komoří, jeho bratr Milota, 29, 264, 265
 Beneš, tesař, 141
 la Bénissons-Dieu, cisterciácký klášter, Francie, 57
 Berka z Dubé a Lipé, Zbyněk, arcibiskup, Praha, 246
 Berka z Dubé a Lipé, Ladislav, komorník markrabství moravského, držitel Velkého Meziříčí, 220, 221
 Berlín, 293, 303
 Bernard z Clairvaux, zakladatel cisterciácké řehole, 20, 21, 293
 Bernard Frendlovský, hamerník, 133
 berně, 152, 162, 164, 206
 z Berneku Boček z Obřan - viz Boček z Obřan
 z Bílkova Pražma Petr a na Ejvanovicích, 214
 z Bílkova Šebor Pražma, držitel Chropyně, 239
 z Bílovic Kuneš, rádce Žižkův, 154
 biskupské desátky, 21
 Bíteš Velká, 29
 Bítov, o. Znojmo, děkan Lukáš Laetus, 328
 z Bítova Jindřich z Lichtenburka, 159
 z Bítova Smil, 159
 Bítovec u Dolní Bobrové, 68, 72, 75, 81, 96, 97, 177, 280—288, pustá ves, 175, dvůr, 72
 z Blažkova Jakub, dvořák, 167
 Blahut, Žďár, 124
 Blatnice, o. Mor. Budějovice, 159, 167
 Blučina, o. Židlochovice, 297, kostelní podací, 113, 167, 176, 315, desátky, spor, 167, 318, dvůr, 167
 z Blindsdorfu Šponar Daniel, biskupský úředník, 258
 Bobrůvka, o. Žďár, 33, 34, 67, 68, 72, 75, 82, 96, 176, 221, 241, 280—288, 298, kostelní podací, 68, 168, 241, rychta, 163, 164
 Bobrůvka, řeka, 68
 Boček z Obřan a Berneku, purkrabí znojemský, maršálek moravský, podkomoří brněnský, zakladatel žďárského kláštera; manželka Eufemie, bratři: Kuna, Smil: 26, 27, 29, 30, 33, 35, 37, 41, 42, 50, 59, 68, 99, 100, 102, 123, 154, 162, 175, 195, 196, 263—265, 294, 297, 299, 301
 Boček z Kunštátu a na Polné, 135, 167, 168, 180, 183
 Bohdalec, o. Žďár, 68, 72, 75, 81, 95, 177, 241, 278—288, rychtář Jan Pucovský, 95
 Bohdal, farář, Horní Bobrová, 68
 z Bohuňovic Jakub starší a na Veselí, prokurátor markrabství, 214

- Bohuslav, purkrabí lichtenburský, 33
 Bohuš, první manžel Sybilly z Křižanova, 26, 34, 35
 Bohuš, jeho bratr Hartmann, 29, 264, 265
 Bohuš z Ivanovic, 125
 Bohuš z Kovalu, 29, 264, 265
 Boucherat Mikuláš, generální opat cisterciáckého řádu, 235
 Bonport, cisterciácký klášter, Francie, 61
 Bonifác IX., papež, 113, 115, 125
 Borghese, kardinál, Řím, 227, 233, 234
 Borotín, 153
 Borová, o. Havlíčkův Brod, 146
 Borše, syn Gerhardův, bratr Bočka z Obřan, 296
 Bořek z Miletínka, 153
 z Boskovic a na Třebové Ladislav, jeho bratr Jaroslav, 158, 167, 318, 319
 z Boskovic a na Třebové Jaroslav, 167
 z Boskovic a Černé Hory Dobeš, 159
 Božejov, o. Pelhřimov, hamr, 140, hamerníci: Martin, 140, Vencel, 140, Hanušek, 140
 z Brabantu Jan, první převor, senior, Žďár klášter, 28, 105, 106
 brakteáty, 127
 Brandl Vincenc, Dr., 9, 117, 303, 309, 314, 315, 318, 320—323
 z Brandýsa Jan, 153
 z Branice Jindřich Šíp, 214
 Branišov, o. Bystřice n. Peršt., 70, 72, 75, 85, 168, 177, 229, 241, 245, 280—288, rychtář, 98, mlýn, 77, 98, 229
 z Bratčic Zbyslav, 23
 Bratronovice, les u Světlava, 67, 309
 Bretholz Bertold, Dr., 299
 Brikcí z Křižanova, 320
 Brod Smilův, Německý - viz Havlíčkův Brod
 Brno, 30, 38, 107, 195, 224, 237, 256, 264, 265, 291, 299, 300, 301, 304, 315, městská rada, 113, 224, městský písař, 202, kupci, 153, měšťané Rudger, 26, Jiří Stremond, 327, dům žďárského kláštera, 113, sv. Jakub, fara, 113, Petrov, kapitula, probošt, Albert, 29, 264, 265, kanovníci: Jan Jerger, 329, Eckhart Schwoben, 330, Martin Schmolzer, 329, minorité, 26, 30, 35, sv. Tomáš, augustiniáni: převor Basil z Carpineta, 223, 225, 330, převor Jan Vincenc Barnabaca, 240, klášter cisterciáček Králové, Staré Brno, 51, 57, zpovědník Antonín Wadinger, pozdější opat žďárský, 218, 219, 249, špitál u sv. Ducha, 26, komandér špitálu johanitů Wachsmann, 68, Jiřík Florstet, 68, zemské úřady: zemský soud, 248, podkomoří brněnský, Boček z Obřan, 27, pukrabí Přibyslav z Křižanova, 26, hejtman Karel z Lichtenštejna, 226; filosofická fakulta, 305, státní archiv, 9, 10, 185, 263, 318, 323, 326—328, 330—334; městský archiv, 10, 226, 321, Státní památkový ústav, 305
 z Brna Mikuláš, tesařský mistr, 186
 Brtnice, panství, 172
 Bruno, olomoucký biskup, 30, 292, 308
 Břeněk z Riesenburka, 103
 Buzek z Radešina, panoš, 162
 z Buzkova Mikuláš, rytíř, žďárský úředník, 162, 330
 z Buzkova Zbyněk, rytíř, syn Mikuláše z Buzkova, 168
 Budeč, o. Žďár, 167
 Buková, o. Žďár, 32, pustá ves, 111
 Burián z Jemničky, jeho bratr Václav, 184
 Bystřice, potok, vtékající do Sázavy ve Žďáře, 123
 na Bystřici z Ojnic a Miloticích, Mikuláš, 162
 Bzenec Ondřej z Markvartic na Klimkovicích, hofrychtář biskupského dvora, 214

C

- Campo u Kolína nad Rýnem, cisterciácký klášter, 296
 Canivez Josephus Maria, 293, 295, 296, 312
 z Carpineta Basil, převor sv. Tomáš, Brno, 330
 Caspar Erich, 293
 Cataneus Kamil, prokurátor pražské nunciatury, 223
 Cerroni J. P., 326
 Cibotín, o. Havlíčkův Brod, 32
 Cikháj, o. Žďár, 67
 Cinelli, kardinál od sv. Jiří, Řím, 229
 cisterciácký řád, 9, 19—23, 33—35, 233, 234, 237, visitátor generální, 219, 220,

generální opat, 220, Vincenc Longus, řádový správce, 220
 Cîteaux, kolébka cisterciáckého řádu, 19, 20, 44, 45, 60, 66, 69, 304, generální opat, 233, 235, 236, 238, generální opat Štěpán Harding, 20, Mikuláš Boucherat, 235, generální kapitula, 233, 235
 Civalli Jan Křtitel, světcí biskup, kanovník, Olomouc, 240
 Cizkrajov, o. Dačice, 199
 Clairvaux, druhá kolébka cisterciáckého řádu, 20, 44, 46, 61, 312, sv. Bernard, viz Bernard z Clairvaux
 Claveides Václav, farář, Žďár, 328, 333
 Clavides Jan, farář, Žďár, 231
 Clermont, cisterciácký klášter, Francie, 54
 Cluny, benediktský reformní klášter, 305
 Cuculuc Michal, opat velehradský a sedlecký, 332
 Curman S., 303

Č

Čáslav, 38, 153, 195, 291
 Častolov, bratr Smila z Lichtenburka, 31
 Častolov, otec Jindřicha z Žitavy, 297
 z Častolovic Půta, 153
 Čech Petře, Žďár, 123
 Čechořovský z Čechořovic Jiří, 218
 Čehomez, o. Žďár, 175
 z Čechtína Václav Hrubický, 218
 Čelakovský J. Dr., 312
 Čeněk Kuna z Kunštátu, 159, 319
 Čeněk z Přibyslavi, 103, 153
 Čeněk z Lipé a z Ronova, 103, 104, 130, 153
 Čeněk, syn Smila z Lichtenburka, 297, 298
 Čeněk ze Zvole, 169
 Čepel Jiří, hamerník, 137
 Čermák Karel, 293
 z Černé Hory Dobeš z Boskovic, 159
 Černý Václav, Dr., 309, 319
 Česká Bělá, o. Havlíčkův Brod, 31—33, 128, 298
 České Budějovice, Josef Pinkas, kanovník, 70
 z Českého Ostrova Burjan, 169
 Český Krumlov, purkrabí Konrád z Petrovic, 179, státní archiv, 322
 Česminer, Žďár, 124

Čitlicher, Žďár, 124
 Čuska Mates, primátor, Polná, 316

D

Dalečín, o. Bystřice n. Pern., 112
 Dalimil, kronikář, 30, 298
 Damián, farář, Nové Město na Mor., 125
 Daniel Pulík, 136
 Daniel Šponar z Blindsdorfu, biskupský úředník, 248
 Dárko Velké, rybník, 163—165, 168, 179, 320
 z Deblína Jeneč, 29, 264, 265
 Dehio-Genhart, 303, 308
 Dembinský Lukáš z Dembiné, biskupský rada, hofmistr kardinála Dietrichštejna, 217, 221
 desátky, 120, 125, 152, 221
 Dětrich Jan, opat, Žďár klášter, 126
 Dětrich, opat, Osek, 295
 Dětrich z Leskova, rychtář, Nová Ves, 163
 Dietrichštejn František, kardinál, biskup olomoucký, 56, 58, 59, 166, 172, 174, 199, 207, 210, 218—228, 231, 234, 254, 258, 268—276, 325, 331—333, 335
 Dietrichštejn Maxmilián, kníže, 149
 Dietrichštejnové, rod, Polná, 139, 241
 Dijon, cisterciácký klášter, Francie, 19, 20, 46
 Dittrich z Frieberka, důlní podnikatel, 32
 Ditvin, lokátor, první rychtář, Žďár, 39, 118, 300, 314
 Diviš Jan ze Žerotína, 239
 Dlouhá Ves, o. Havlíčkův Brod, 32
 Dobeš z Boskovic a Černé Hory, 159
 Dobrá, o. Žďár, hamr, 140, 141, hamerníci Nikl Chromý, 140, Beneš, 140, Hanuš, 140, Kašpar, 140, Rehoř, 140
 Dobrá Voda, o. Velké Meziříčí, 27, 29, 30, 67, 71, 73, 75, 82, 83, 85, 92, 160, 161, 168, 177, 241, 263, 264, 278—288, 297, rychtář, 92, dvůr, 164, 169, 320, Burjan z Českého Ostrova, 169, Dobrovodský Jan, 164
 v Dobré Vodě z Českého Ostrova Videňský Jiřík, 228
 Dobrilugk, cisterciácký klášter, 47
 Dobřenský z Dobřenic Jan, 316
 Dohme R., 303—306, 308
 Dolberg L., 309, 313

Dolní Bobrová, o. Žďár, 75, 80, 82, 84, 96, 97, 168, 177, 186, 241, 256, 278—288, 314, rychtář, 255, Lorenc, rychtář, 255, kostelní podací, 168, pivovar, 186
 Dolní Hamry, o. Žďár, 133
 Dolní Sokolovec, o. Chotěboř, 16
 Dorota, manželka Ondry, Rečice, 164
 Dorota, vdova po hamerníku Bernardu Frenldovském, 133
 Doubravice, řeka, 16, 24, 31, 32, 293
 z Doubravice Puška, 153
 Doubravník, o. Tišnov, 200
 Dráždany, 116
 Drlík Jan, dvůr, Jámy, 165
 Drobovice, komenda německých rytířů, 23, 24, 25, 293, 295
 Drož Bedřich Dr., historioграф Žďáru, 10, 297, 299, 300, 301, 302, 314, 318, 321, 324—328, 332
 z Dubé a Lipé Ladislav, držitel Velkého Meziříčí, komoří makrabství moravského, 220, 221
 Dubenský Ondřej, truxas olomouckého biskupa, 247
 Dubský z Třebomyslic Vilém, držitel Nového Města na Moravě, 220, 221, 224, 225, 255, 330
 z Dúbravice Zbyněk, 161
 Dudík Beda Dr., historioграф moravský, 312
 Dušková S. - Šebánek J., 297
 Dvořák J., 305
 Dysdl z Asparu Petr, farář v Zaječí, 229

E

Eberbach, cisterciácký klášter, Německo, 53
 z Eberka Zikmund Šmídl, úředník na Polné, 228
 Ebrach, cisterciácký klášter, Německo, 42, 45, 53, 54, 56, 57, 296, opat Winrich z Valdsas, 54, 108, 312
 Eder ze Strážnice a na Tavíkovcích Vavřinec, 214
 Edmund Tiraquell, cisterciácký prokurátor, Řím, 233, 234
 Egreš, Žďár, 123
 les Echarlis, cisterciácký klášter, Francie, 57
 na Ejvanovicích a z Bílkova Petr Pražma starší, 214

z Ekhartovic Václav Vacula, úředník žďárského kláštera, 218, 224, 225, 245
 Ekhart ze Schwoben, opat, Velehrad a Žďár, 217, 218, 221, 224, 231, 248, 329, 330
 Ekward, kamenický mistr, otec kronikáře Jindřicha Heimburského, 39, 43, 59, 62, 107
 Eliáš z Valdsas, řeholník, Žďár klášter, 28, 105, 106
 Eliška, manželka Smila z Lichtenburka, 29, 33, 295
 d'Elvert Christian, 318
 Emler Josef, Dr., 9, 292, 298, 302
 Enderle, hamerník, Pořežín, 139, 149
 l'Epau, cisterciácký klášter, Francie, 57
 Erben Karel Jaromír, 293, 296, 298
 l'Escale-Dieu, cisterciácký klášter, 45
 Eubel J., 313
 Eufemie, dcera Přibyslava z Křížanova, manželka Bočka z Obřan, 23, 27, 29, 34—38, 41, 42, 59, 106, 196, 263, 264, 295—297, 299, 300
 Evžen III., papež, 21
 Eydoux Henri Paul, 303—306

F

Fabio Ursolini, agent kardinála Dietrichštejna, Řím, 221, 223
 Favel Hensel, Žďár, 124
 Feith Václavův, hamerník, 138—140, 316
 Fenc Vencel, Žďár, 124
 Ferdinand I., král, 138, 185
 Ferreri Jan Štěpán, nuncius, Praha, 223, 225
 la Ferté, cisterciácký klášter, Francie, 20, 61
 Fiklův hamr, 133, 140, 141, 163, 185, hamerníci: Fikl, 133, Lorenc, 134, Mikuláš, 133, Vaněk z Horek, 134, Beneš, 149, Janek, 149
 z Fiklu Frencl, hamerník, 184
 z Fiklu Prokl, syn Valův, hamerník, 138, 142, 169
 z Fiklu Řehoř, syn Václav, hamerník, 135
 z Fiklu Toman, hamerník, 136
 Filip Spinelli, nuncius, Praha, 220, 221
 Filip, Žďár, 124
 Flaran, cisterciácký klášter, Francie, 303
 Fleming Antonín, visitátor řádu, opat, Zbraslav, 218, 219, 223

Flexel Mikuláš, hamerník, 135, rychtář, Havlíčkův Brod, 136
 Florstet Jiřík, komandér johanitů, Staré Brno, 168
 Fontenay, cisterciácký klášter u Dijonu, Francie, 20, 21, 45, 47, 51
 Fontaine Jean, cisterciácký klášter, Francie, 45
 Fontefroide, cisterciácký klášter, Francie, 47, 61
 Foucauld de la Roche, kardinál, protektor cisterciáckého řádu, 235
 Francouz Jindřich, řeholník, Žďár klášter, 28, 105, 106
 František kardinál Dietrichštejn, biskup olomoucký, viz Dietrichštejn
 Frencl, hamr (Heršův), 133, 141, 163, hamerníci: Frenclůvský Bernard, Dorota, vdova, děti: Tomáš, Jiřík, Ondřej, Anna, 133, Frenclůvský Ondřej, 133, Frenclůvský Tomáš, 133, Frenclůvský Zikmund, 133, hamerník Řehoř, 133 hamerník Janek, 149
 Frencl, hamerník, Fiklov, 184
 Friedel, Žďár, 124
 Fridrich z Nepomuku, opat, Žďár klášter, 28, 39, 41, 105, 106, 116, 118, 121, 300, 311
 Fridrich, řeholník, Žďár klášter, 105, 106 z Frieberka Dittrich, důlní podnikatel, 32
 Friedrich Gustav, Dr, 291, 292, 296
 Frind J. Dr, 294

G

Gaetani Antonín, arcibiskup z Kapue, nuncijs, Praha, 232
 Garrus Jan Nilinus, kardinál, Řím, 233
 Gebauer Josef, Dr, 314
 Gedeon z Olešničky a na Moravci, 167
 Gerhard, novic, Žďár klášter, 107
 Gerhard, opat, Zlatá Koruna, 177
 Gerhard, otec Bočka z Obřan, 296, synové Boček, Smil, Kuna, Mikuláš, Havel, Borše, 296
 Gerhard z Obřan, syn Bočka z Obřan, jeho manželka Jitka, 33, 36, 42, 109
 Gerlach, notář Smila z Lichtenburka, 34
 Gerwich, rytíř, zakladatel kláštera Valdšasy, 312
 Ginhart K., 303
 Glock, Žďár, 124

Goll Jaroslav, Dr, historik, 297
 Gotha, Německo, 293, 309
 Gotried, řeholník, Žďár klášter, 109
 Graus František, Dr, 76, 309, 310, 318, 326, 328
 z Greifenthalu Martin Václav, probošt kapituly, Olomouc, 240
 Grillenberger, 313
 groš český, 127, 144, 145
 Grozl Petr, kosař, Velká Losenice, 139, 140

H

haberská stezka, 15, 127, 291
 Hadburg Václav, dvůr, Zvole, 165, 169
 Hájek Václav, Žďár, 255
 Hajman Krušina z Lichtenburka, manželka Anežka, 115
 Hajman, Žďár, 124
 Haklin, měšťan, Jaroměřice nad Rokytou, 117, 125
 hamry, 121, 242
 Hamerschmid Mikuláš, příbuzný Vegpanka, Jihlava, 121, 122, 130
 Hamříštně u Nové Vsi, o. Žďár, 141
 Hánek, syn hamerníka Vaňka z Horek, hamerník, Ronov, 134, 137
 Hanuš, hamerník ze Šlakhamru, jeho bratr Albrecht, 134, 135, 162
 Hanuš z Horek, hamerník, švagr Matešův, 137
 Hanuš, kosař, 141
 Hanuš Lang, Žďár, 124
 Hanuš Laver, Žďár, 124
 Hanuš Petr Stewdler, Žďár, 124
 Hanuš Pinter, Žďár, 124
 Hanuš Rudel, Žďár, 124
 Hanuš, rychtář, Žďár, jeho syn Jeroným, 85, 122, 124, 169, 324, 325
 Hanuš, Žďár, 124
 Hanuš, slepý, Žďár, 123
 Hanuš, řezník, Žďár, 124, 204
 Hanušek, hamerník, Polnička, 132
 Hanušek, hamerník, jeho bratr Václav, 134, 135, 139, 140
 Hanušek, hamerník a rychtář, Žďár, 132, 195, 324
 Harding Štěpán, opat, Cîteaux, 20, 21
 Hartman, bratr Bohuše, 29, 264, 265
 Hartvik ze Šenfeldu, 140
 Hasoniša, Žďár, 124
 Hašek Ostrožský, 154

Havel, hamerník, 139
 Havel Gerhardův, bratr Bočka z Obřan, 296
 Havel z Lemberka a na Jablonném, manžel bl. Zdislavy, 30, 295
 Havel, mlynář, 140
 Havel, opat, Žďár, zv. Kabelka, 73, 132, 171, 186, 187, 245, 258, 324, 335
 Havel, řezník, Žďár, 124, 204
 Havlíčkův Brod (dříve Německý Brod, Smilův Brod), 15, 31, 33, 66, 109, 113, 127, 128, 145, 154, 291, 295, 298, 302, rychtář Mikuláš Flexel, hamerník, 130, měšťan Pavel Teller, 138
 Hecht Jošt z Rosic, 160
 Heiligenkreuz (Sv. Kříž), cisterciácký klášter, Rakousy, 45, 63, 304, Jiří Meleczy, opat, Žďár, 185, Šalomoun, řeholník, Žďár, 28, 105, 106
 Heimburský Jindřich, kronikář, člen žďárského kláštera, syn kameníka Ekwarda, 9, 15, 18, 25—28, 33—36, 38—43, 59, 62, 105—108, 116—119, 121, 195, 196, 292—294, 296, 297, 300, 301, 302, 308, 312
 Hejnlín Vegpank, měšťan, Jihlava, 121, 130
 Heisterbach, cisterciácký klášter, Německo, 46
 Hel, Žďár, 124
 na Helfenštejně Jan z Pernštýna, 184
 Helkel, Žďár, 124
 Heník, Žďár, 124
 Henslin, řeholník, Žďár klášter, 109
 Henslin, Žďár, 124
 Henzl, syn Řehořův, hamerník, 136, 137, 140
 Henzl starší z Ronova, hamerník, 137
 Henzl příbuzný Henzlův, hamerník, 137
 Herálec, o. Žďár, 104, 311
 Herbert, řeholník, Žďár klášter, 28, 105, 106, 109
 Herman, řeholník, Žďár klášter, 28, 105, 106
 Herold, Žďár, 124
 Heršův hamr, 124, 130, 133
 Heřman z Přibyslavi, 103
 Hesov, o. Žďár, 141
 Hlaváč Jan, 153
 Hlinné, o. Žďár, 72, 75, 80, 81, 94, 96, 104, 165, 170, 177, 241, 273, 279—288, 309, rychta, 94, 164, rychtář Jiřík, 96,

165, Vavřinec, 164, Ondra z Řečice, 164, Vávra, syn Jana Martinovia, 170, Olmír, 165
 z Hodonic Štávka Mikuláš, syn, opat žďárský Linhart, kněz Jan, 177, 322
 Hoffmann Eberhard, 293, 309
 Honorius III., papež, 22
 Honz, hamerník, bratr Jilkův, 137
 z Horek Hanuš, hamerník, 134
 z Horek Vaněk, hamerník, 134
 Horní Bobrová, o. Žďár, 33, 67, 72, 73, 75—77, 83, 84, 108, 113, 121, 166, 177, 249, 256, 280—288, 309, rychtář, 74, 80, 258, rychtář Martin Mašín, 255, Michal, 91, kostelní podací, 99, 161, 165, 241, farář Bohdal, 68
 Horní Bory, o. Velké Meziříčí, 168, rychta, 164, Štěpán, 164, kostelní podací, 241
 horní právo, 127
 Horní Rozsíčka, o. Bystřice n. Peršt., Štěpán, dvořák, 167, Jan doktor, 167
 Horní Rožinka, o. Bystřice n. Peršt., 72, 75, 98, 280—288, rychtář, 98, mlynář, 98
 Horní Svatka, 309
 z Horštejna Jan Štěpán, hejtman, Polná, 134
 Hortensius, Ondřej, opat, Velehrad, 332
 Hosák Ladislav, Dr, 295, 296, 309
 na Hostimí Albrecht z Lichtenburka, 166
 Hošek Jakub, biskupský úředník, 218
 Hrabíše z Bobrové, synové Zdeněk, Všebor, Mikuláš, 103
 z Hradce Adam II., 140
 z Hradce Zachariáš, 140
 z Hrádku a na Novém Zámku Mikuláš, podkomoří markrabství moravského, 214 na Hrádku Vilém z Kunštátu, 170
 Hrbek, Olešinky, 92, 169
 Hromádko z Jistebnice, husitský hejtman, 153
 Hron z Náchoda, 30
 Hrubický Václav z Čechtína, 218
 Hrubý František, Dr, 318
 Hrušky, o. Slavkov, 103, 115, 168. Mikuláš na Bystřici z Ojnic a Milotic, 162
 Hrušovany u Brna, o. Židlochovice, 29, 159, 241, 263, 264, 297, 310, 333
 Humpolecký z Rybenska Jan Jiří, kanovník, Olomouc, 240
 Humpolec, 127

Hurta, farář, Ždár, 216, 230, 243, 328, 333
 Hurt Rudolf, Dr, 293, 302, 309, 312, 330
 Hurt, Mirošov, 91
 Hus Jan, mistr, 153, 318
 husitská revoluce, 144, 150—155, 175, 243
 husitské války, 23, 229
 z Hustopěče Jeroným, farář Kučerov, 229
 Hychl, Ždár, 124
 Hykl, hamerník, Ždár, 132, 324
 Hynek Božek z Kunštátu, 168, 183, 184
 Hynek, syn Smila z Lichtenburka, 32, 297, 298
 Hynek, opat, Ždár klášter, 110
 Hynek z Ronova, bratr Čeněkův, 153
 Hynek z Koldštejna, 154
 Hyzler Josef, ing. arch., 11, 303

Ch

z Chlebského Adam, 167
 Chlumek, les, Rečice, o. Ždár, 169
 Chobot, rybník, Ronov, o. Ždár, 137
 z Choltic Albert Sedlnický a na Bartošovicích, nejvyšší sudí opavského knížectví, 214
 Chok Lorenc, Ždár, 124
 Chorawer, Ždár, 124
 Chorin, Braniborsko, 47
 Chotěboř, 31, 32, 66, 153, 298, 310, farní kostel, 34, 99, clo, 34
 Chotěbořský Šebestián, opat, Louka u Znojma, 227
 Chrlice u Brna, 328
 Chropyň, statek, 239, 241, pivovar, 239, Šebor Pražma z Bílkova, 239
 Chrudimka, řeka, 24, 294
 Chučosl, Ždár, 124
 Churtsmalc, Ždár, 124
 Chvalovice, o. Znojmo, 72, 81, 84, 85, 97, 159, 173, 177, 227, 241, 280—288, rychtář, 97
 Chudenice, o. Klatovy, 117

I

Iglinus, Ždár, 124
 imunity klášterní, 29
 Innocenc II., papež, 21
 Innocenc IV., papež, 29
 Irena - Marie, matka Kunhuty, manželky krále Václava I., 35
 z Ivanovic Bohuš, 125

J

na Jablonném Havel z Lemberka, manžel bl. Zdislavy, 2, 30, 295
 Jáchym, Ždár klášter, 230
 Jakel, Ždár, 124
 Jax, švec, Ždár, 124, 205
 Jaxo, krejčí, Ždár, 124, 204
 Jaxo, povozník, Ždár, 124, 206
 Jakub, dvořák z Blažkova, 167
 Jakub, hamerník, 136, 139
 Jakub Hošek, biskupský úředník, 218
 Jakub Jan Wacker z Wackenfelsu, scholastik a oficiál, Olomouc, 225, 254, 276
 Jakub, Olešinky, 92
 Jakub Oliverius, agent kardinála Dietrichštejna, 23, 33, 234
 Jakub, opat, Nepomuk, 124
 Jakub, opat, Ždár klášter, 211
 Jakub, rychtář, Nové Dvory, 137
 Jakub starší Vojska z Bohuňovic a na Veselí, prokurátor markrabství moravského, 214
 Jámy, o. Ždár, 27, 29, 30, 71, 74, 75, 80, 82, 83, 85, 90, 100, 177, 241, 245, 263, 264, 273, 278—288, dvůr, 165, 172, rychtář, 165, Václav Jamský, 165, jeho syn Mikuláš, 165, mlyn, 77, 90
 Jamský Václav, hamerník, 134, 135, jeho syn Mikuláš a Matouš, 135
 Janauschek L., 293—296
 Jankov, o. Pelhřimov, 23
 Janovice, o. Pelhřimov, 25
 Januš, Ždár, 124
 Jan XXI., papež, 30
 Jan z Augspurku, řeholník, Ždár klášter, 43, 105, 106
 Jan Vincenc Barnabaca, převor, Sv. Tomáš, Brno
 Jan Božek z Kunštátu, 167, 168, 183
 Jan z Brabantu, řeholník, první převor, senior, Ždár klášter, 28, 105, 106
 Jan z Brandýsa, 153
 Jan Křtitel Civali, světitel biskup olomoucký, kanovník, 240
 Jan Clavides, farář, Ždár, 231
 Jan Dobrovodský, dvůr Dobrá Voda, 164
 Jan Dobřenský z Dobřenic, 316
 Jan Drlik, dvůr Jámy, 165
 Jan Štěpán Ferreri, nuncijs, Praha, 233
 Jan Garrius Nilinus, kardinál, Řím, 233
 Jan, hamerník, 137, na Ronově, 140

Jan Hlaváč, 153
 Jan, doktor, Horní Rozsička, 167
 Jan Jiří Humpolecký z Rybenska, kanovník olomoucký, 240
 Jan Hurta, farář, Ždár, 216, 230, 243, 328
 Jan Hus, mistr, 153, 318
 Jan Hvězda z Vicemilic, rádce Žižkův, 154
 Jan Jerger, scholastik, Olomouc, administrátor žďárského kláštera, 217, 245, 248, 329
 Jan Jindřich, markrabě moravský, 110—112
 Jan Kačír, dvůr, Zvole, 169
 Jan II. Kaifáš z Velehradu, opat, Ždár klášter, 105, 106, 108
 Jan z Kladné, 97, a Olešinky, 161, 165
 Jan kramář, měšťan, Přibyslav, Dorota, jeho manželka, 140
 Jan Krumbach, Ždár, 222, 231, 256
 Jan Lobenstein z Allenwertu, kanovník, Olomouc, 222, 223, 225
 Jan, rychtář, Lhotka, 67, 164
 Jan z Lomnice na Meziříčí, 160, 166, 167, 168, podkomoří moravský, 267, 319
 Jan Lucemburský, český král, 109
 Jan Městecký, 153
 Jan z Meziříčí, bratr Jaroslava, 125, 160
 Jan Mošovský z Moravčina a na Strážsku, podkomoří markrabství moravského, 222
 Jan Olešenský, 97
 Jan, opat, Osek, 267
 Jan z Pernštejna a na Helfenštejně, 184
 Jan, opat, Plasy, 178
 Jan Peškův, Kozlov, jeho bratr Mikuláš, 113
 Jan Peškův, dvůr, Zvole, 169
 Jan Pohanka, dvůr Zvole, 170, jeho manželka Dorota, 170
 Jan z Polné, syn Zbyslava z Bratčic, 18—29, 38, 39, 290, 293, 294, 300, 307
 Jan Polcer, měšťan, Jihlava, 138, 142, 169, 184, 185
 Jan, biskup, Praha, 99, 100
 Jan z Pirkštejna, 104
 Jan Pucovský, Bohdalec, 95
 Jan Puš, Ždár, 124
 Jan, rychtář, Radňovice, jeho manželka Anna, děti Brikcí, Kunhuta, Alžběta, Mandalena, Anna, 170
 Jan z Riesenburka, 294
 Jan z Rožmberka, 178, 179, 321, 322
 Jan ze Sázavy, syn Vilémův, 136
 Jan Blažej, jeho manželka Anna, Skleně, 77
 Jan, rychtář, Stržanov, 170
 Jan z Tasova, 102
 Jan Trčka z Lipé na Přibyslavi, 141, 163, držitel Polné, 185
 Jan Trocheus, převor, Ždár klášter, 223, 225
 Jan Viscovinus, kanovník, Olomouc, 328
 Jan, rychtář, Vysoké, 162
 Jan z Vysnova, jeho bratr Matěj, 29, 264, 265
 Jan ze Zaháně, 180
 Jan ze Zvole, 163, 169
 Jan, převor, Zlatá Koruna, 178
 Jan I. z Nepomuku, řeholník, Ždár klášter, 28, podpřevor, 28, převor, 28, opat, 28, 105, 106, 108
 Jan, řeholník, Ždár klášter, 28, 105, 106
 Jan, řeholník, Ždár klášter, 125
 Jan, novic, Ždár klášter, 109
 Jan II., opat, Ždár klášter, 42
 Jan III. z Nepomuku, opat, Ždár klášter, 108
 Jan IV. z Nepomuku zv. Sasík, opat, Ždár klášter, 109, 335
 Jan V., opat, Ždár klášter, 112
 Jan VI., opat, Ždár klášter, 112, 335
 Jan VII., Dětrich, opat, Ždár klášter, 112, 125, 126, 154
 Jan VIII., opat, Ždár klášter, 159, 160, 164, 175, 324, 335
 Jan IX., opat, Ždár klášter, 177
 Jan, převor, Ždár klášter, 319
 Jan Perchtold, řeholník, Ždár klášter, 109
 Jan, vrátný, Ždár klášter, 224
 Jan, Ždár, 124
 Jan Žejdic ze Šentfelda a na Polné, 228
 Jan Železný, kardinál, biskup, Olomouc, 154
 Jan Bedřich mladší z Žerotína a na Strážnici, 214
 Jan Diviš z Žerotína, 239
 Jan Žižka z Trocnova, 154
 Janek, hamerník, Fiklov, 149
 Janek, mlynář, Světliv, 93
 Jaroslav z Boskovic a Meziříčí, bratr Ladislava, 125, 167, 318
 Jaroslav ze Šemberka, 163

- Jaroměřice nad Rokytnou, měšťan Haklin, 125
 Jaroš, dvůr Radešín, 96
 Jelito, mlynář, Horní Bobrová, 91
 Jemnice, o. Dačice, 195
 z Jemničky Burián a Václav, bratří, 184
 Jeneč z Deblína, 29, 264, 265
 Jerger Jan, viz Jan Jerger
 Jeroným, hamerník; Ždár, 133, jeho bratr Augustin, 138, rychtář, Ždár, 134, syn rychtáře Hanuška, 169
 Jeroným z Hustopeče, farář, Kučerov, 222
 z Jesenice Jiřík, 167
 Jihlava, město, 15, 32, 38, 153, 195, 318, hornictví, 116, horní právo, 127, 142, 143, 315, městská rada, 121, 136, měšťané Albert Kreuzpurger, 121, 130, Hejnlín Vegpank, 121, 130, Jan Polcer, 138, 142, 169, 184, 185, Paul Lýdl, 137, Matěj, 303, Venc Krédle, 137, kostel sv. Jakuba, 53, 58, minorité, 53, 58, řeka, 17, 292
 Jilek, hamerník, syn Niklův, 137
 Jimram z Doubravice, 103
 Jindra, Ždár, 105, 106, 123
 Jindřich Francouz, řeholník, Ždár, 28, 105, 106
 Jindřich Heimburský, kronikář, syn kameníka Ekvarda, Ždár klášter, 15, 18, 25—27, 33—42, 59, 62, 107, 108, 116, 119, 121, 195, 196, 292—294, 296, 297, 300, 301—303, 308, 312
 Jindřich z Hradiště, řeholník, Ždár klášter, 109
 Jindřich z Lichtenburka a Bítova, 189
 Jindřich starší z Lipé, nejvyšší maršálek království českého, 104, 109, 125, 311
 Jindřich z Luban, podsklepní, Ždár klášter, 109
 Jindřich Meinsinger, Norimberk, 140
 Jindřich münsterberský, 177, 180, 312
 Jindřich Šíp z Branice, 214
 Jindřich I. z Nepomuku, opat, Ždár klášter, 42, 107
 Jindřich II., opat, Ždár klášter, 105, 106, 109
 Jindřich, převor, Ždár klášter, 167
 Jindřich, řeholník, Ždár klášter, 28, 105, 106, 109
 Jindřich z Velehradu, řeholník, Ždár klášter, 105, 106
 Jindřich Zdik, biskup, Olomouc, 312
 Jindřich ze Žitavy, syn Častolovův, 30, 297, 298
 Jindřichův Hradec, profesor Josef Kořínek, 70, státní archiv, 145
 Jireček Hermenegild, 127, 291, 314—317
 Jirka, kovář, Sobinov, 140
 Jiří Cepl, hamerník, 137
 Jiří Frenclovský, 133
 Jiří, rychtář, Hlinné, 96
 Jiří Komprta, syn Martinův, 169
 Jiří Meleczy, člen kláštera Heiligenkreuz, bývalý kanovník vratislavský, opat, Ždár klášter, 185
 Jiří, opat, Osek, visitátor řádu, 180
 Jiří Poděbradský, král český, 43, 74, 129, 132, 141, 159, 162—164, 175—178, 180, 181, 303, 305, 306, 320, 324
 Jiří, kníže münsterberský, vnuk Jiřího z Poděbrad, 181
 Jiří Stremond, měšťan, Brno, 327
 Jiří Vrat, opat, Zbraslav, visitátor řádu, 236
 Jiří, opat, Ždár klášter, 323
 Jiří, převor, Ždár klášter, 214, 215, 328
 Jiřík, 89
 Jiřík Cechočovský z Čechočovic, 218
 Jiřík Florstet, komandér řádu sv. Jana na Starém Brně, 168
 Jiřík, hamerník, jeho bratr Štěpán, 136, 140
 Jiřík, rychtář, Hlinné, 165
 Jiřík z Jesenice, 167
 Jiřík Košvic, kloboučník, Polná, 126
 Jiřík, farář, Kučerov, 229
 Jiřík Najpauer, Přibyslav, 137
 Jiřík, dvůr, Radešín, 96
 Jiřík, rychtář, Slavkovice, jeho manželka Kateřina, dcery Marta a Manda, 164
 Jiřík Šlakhamský, vdova Mariana, syn Melichar, 136
 Jiřík Videňský z Českého Ostrova v Dobré Vodě, 228
 Jiříkovic, o. Ždár, 33, 34, 67, 72, 75, 81, 82, 85, 94, 171, 172, 177, 241, 273, 279—288, 298, Ondruš, 94, Šimek, 94, Mikuláš, 94
 Jiříků Mates, primátor, 316
 z Jistebnice Hromádka, husitský hejtman, 153
 Jitka, manželka Gerharda, syna Bočka z Obřan, 109

- Jívové, o. Velké Meziříčí, 71, 72, 93, 160, 161, 165, 278—288, 320
 Johel, Ždár, 124
 Jošt, markrabě moravský, 112
 Jošt Hecht z Rosic, 160, 319
- K
- Kabelka zv. Havel, opat, Ždár klášter, 186, 187, 245, 258, 324, 335
 Kačír Jan, dvůr, Zvole, 169
 Kadlec Jaroslav, Dr. 294, 309, 310, 318
 Kadov, o. Ždár, 170
 Kaifáš, Ždár klášter, 312
 Kaik, Ždár, 124
 Kaisheim, cisterciácký klášter, Německo, 46
 Kájov, o. Český Krumlov, 199
 Kalas Vladimír, předseda MNV, Ždár, 8, 11
 Kalina Petr starší, Ždár, 256, 331
 Kalista Zdeněk Dr. 293, 295, 297, 299
 Kalixt II., papež, 21
 Kalousek Josef Dr. 291, 294, 297
 Kalv. o. Tišnov. 72, 75, 80, 94, 95, 177, 241, 279—288, 309
 Kamenický J., 302
 Kamenice n. Lipou, 16, hamr, 149, hamerník Kašpar, 149
 Kamil Cataneus, protonotář nunciatury, Praha, 223
 Kamenice, řeka, 292, 293
 Karel, markrabě moravský, 110, 111, 112, 202
 Karel z Lichtenštejna, hejtman markrabství moravského, 206
 Karel, kníže münsterberský, syn Jiřího z Poděbrad, 138, 141, 181, 183—185, 187, 214, 215, 221, 222, 250, 254
 Karel Podstatský, kanovník olomoucký, 240
 Karel Zeman, řeholník, Ždár klášter, 56, 61, 336
 z Karpineta Basil, převor u sv. Tomáše, Brno, 223, 225, 330
 Kašpar, hamerník, bratr Benešův, 141
 Kašpar, řeholník, Ždár klášter, 237
 Kašpar Kyštmíd, hamerník, Polnička, 132
 Kašpar Neyber z Neyperku, sekretář kardinála Dietrichštejna, 221
 Kašpar Štyl z Alšic, úředník ždárský, 216
 Kateřina Lorencová, vdova po hamerníku, 134
 Kateřina, manželka rychtáře, Slavkovice, 164
 Kateřina z Valdštejna a na Telči, 136, 140
 Kazda Martin starší, Ždár, 224, 256
 Kdousov, farář, Lukáš Laetus, 328
 Kedruta, správkyně špitálu, Ždár, 196
 z Kladné a Olešinky Jan, 97, 161, 165
 Kladsko, 181
 Klášterní Skalice, o. Kolín, cisterciácký klášter, 46
 Kliment VIII., papež, 218, 219, 223, 225, 235
 Koberice, o. Slavkov, desátky, 158, 159
 Koblasa Matěj, Dolní Rozšicka, 167
 Kobylí, o. Hustopeče, 29, dvůr, 169, 218, 291, desátky, 156, 158, 159, 263, 265, 297, kostelní podací, 99
 z Koldštyna Hynek, 154
 Kolín, 15, 127, 316
 z Konice Adam, 111
 Konrád, novic, Ždár klášter, 107
 Konrád, řeholník, Ždár klášter, 105, 106, 109, převor, 109, opat, 110
 Konrád, biskup, Olomouc, 115
 Konrád z Petrovic, purkrabí, Český Krumlov, 179
 Konrád z Valdsasu, řeholník, Ždár klášter, 105, 106
 kontribuce, 252
 Koudela Michal ze Žitenic, rádce Žižkův, 154
 Korvín Matyáš, správce uherského království, 164, 177, 180
 Kořán J. Dr. 315, 316
 Kořínek Josef, profesor, Jindřichův Hradec, 70
 Kosmova kronika, 17, 291, 312
 Kostnice, církevní sněm, 153
 Košvic Jiří, kloboučník, Polná, 126
 Kotlasy, o. Ždár, 72, 82, 97, 102, 160, 166, 168, 177, 241, 273, 280—288, 319
 z Kovalu Bohuš, 29, 264, 265
 Kozlov, o. Velké Meziříčí, 66, 72, 75, 81, 82, 97, 113, 177, 280—288, tvrz, 165, Jan z Kladné, 97, Mikuláš a Jan, synové Petra, 113, pustá tvrz, dvůr, 168
 Krakov, 329
 Královec, 329
 Kramář Jan, měšťan, Přibyslav, Dorota, jeho manželka, 139, 140, z Kranichštejn-

- na Otto Steinbach, poslední opat ždárského kláštera, viz Steinbach Otto
 Krapl, Křižanov, 93
 Kratinová V. Dr, 305
 Krátká Ves, o. Havlíčkův Brod, 32
 Kratzer Simon z Schönsberka, správce ždárského panství za kardinála Dietrichštejna, 58, 59, 132, 241
 z Kravař a Meziříčí Václav a Jiřík, 160
 Kressenbrunn na Moravském Poli, 31
 Kreuzpurger Albert, měšťan, Jihlava, 121
 krise feudalismu, 149, 155
 Krédle Venc, koňsel, Jihlava, 137
 Krokocín, o. Velká Bíteš, 97, 161, 165
 Kroměříž, 154, 207, 215, 218, 240, 268, 276, 308, biskupská kancelář, 257, biskupský dvůr, 234, biskupské statky, 239, biskupský hofmistr Lukáš Dembinský z Dembině, 217, Bzenec, Ondřej na Klimkovicích, 214, manský soud, 217, 218, 221, 242, 250, 251, 253, 254, kapitulá, probošt Ekhard Schwoben, 330, děkan a farář u Panny Marie, Lukáš Laetus, 328, 329, státní archiv (bývalý arcibiskupský archiv), 10, 318, 328—334
 Kroner V., 295
 Krumbach Jan, Ždár, 222, 231, 256
 Krušina Hajman z Lichtenburka, jeho manželka Anežka, 115
 z Krutěnic Přibík, 103
 Kryštof, kněz, Rozsochy, 222
 Kryštof, řeholník, Ždár klášter, 248, 249
 Kryštof, pisář duchovní, Přibyslav, 316
 Kryštof Pruskovský, 222
 Křídlovky, o. Znojmo, 29, 72, 74, 75, 81, 84, 85, 97, 159, 177, 280—288, rychtář, 97, Matěj Schaller, 184, 185, Vilém z Kunštátu a na Hrádku, 170
 Křišťan, opat, Sedlec, 312
 Sv. Kříž, cisterciácký klášter, viz Heiligenkreuz
 Křižanov, o. Velké Meziříčí, 30, 36, 37, 67, 71—73, 81, 83, 92, 93, 108, 121, 160, 161, 165, 166, 195, 278—288, 299, 310, 314, Pátek, švec, 93, Krapl, 93, Petřík Křižáv, 93, Rybka, 93, Vaneček, 93, kostel, 300, 320
 z Křižanova Přibyslav, kastelán, Veverí, purkrabí brněnský, jeho manželka Sybilla, dcery Eufemie a Alžběta, 26—28, 30, 33, 35, 68, 263, 264, 296, 301
 z Křižanova Briki, 320
 Křižínkov, o. Velká Bíteš, 71, 72, 75, 80, 83, 85, 95, 160, 165, 177, 241, 279—288, 309, rychtář, 95, 103, dvůr, 165, 169, Václav Hadburk ze Sobošic, 165, 169, Jan Kačír, 169
 z Křižínkova Mikuláš Jakub, 320
 Kubátová Taťána Dr, 326
 Kučerov, o. Vyškov, 25, 159, kostelní podací, 99, 241, farář Jiřík, 229, Jeroným z Hustopeče, 229
 Kudelka Florián, 291
 Kunc, švadlí, Ždár, 124, 205
 Kuneš z Bílovic, rádce Žižkův, 154
 Kuneš, hamerník, Ždár, 121, 130, rychtář, 122
 Kunhuta, manželka Václava II., 26, 34
 Kuno, bratr Bočka z Obřan, 29, 264, 265, 296
 Kunrát z Velehradu, řeholník, Ždár klášter, 28, 105, 106
 Kunredl, hamerník, 138
 z Kunštátu Boček, 135, 168, 180, 183
 z Kunštátu Kuna Čeněk, 159, 167, 319
 z Kunštátu a Poděbrad Viktorin, otec Jiřího z Poděbrad, 153
 z Kunštátu a na Hrádku Vilém, 170
 z Kunštátu Jiří Poděbradský, král český, viz Jiří Poděbradský
 z Kunštátu Jan a na Rožnově, 183
 z Kunštátu Hynek Boček a na Polné, 168, 183, 184
 z Kunštátu rod, 9, 43, 50, 162, 176, 184, 305, 306, 313
 Kutná Hora, 32, 113, 127, 153, horní právo, 142, 144
 Květ J. Dr, 304, 306
 Kytšmíd Kašpar, hamerník, Polnička, jeho syn Mikuláš, 132

L

- Ladislav Berka z Dubé a Lipé, komorník markrabství moravského, držitel Velkého Meziříčí, 220, 221
 Ladislav z Boskovic a na Třebové, 158, 167, 318, 329
 Ladislav mladší z Boskovic, hejtman markrabství moravského, 222, 224, 227
 lánská visitace, 174
 Lauben Valentin, biskupský oficiál, vicekancléř kardinála Dietrichštejna, Olomouc, 217, 218, 276

- Laetus Lukáš, kanovník olomoucký, administrátor ždárského kláštera, 216, 217, 244, 245, 248, 333
 Lang Hanuš, Ždár, 124
 Laver Hanuš, Ždár, 124
 Ledeč nad Sázavou, 127
 Lehner F. J., 292, 301, 303
 Lejský Augustin z Rosenpachu, ždárský úředník, 227
 z Lemberka Havel a na Jablonném, manžel bl. Zdislavy, 30, 295
 Leogarda, služebná Sybilly a Eufemie, 36, 299, 301
 Leopold, tesař, Ždár klášter, 37, 107
 Leopold, řeholník, Ždár klášter, 105, 106, 209
 z Leskova Dětrich, rychtář, Nová Ves, 163
 Letovice, držitel panství Čeněk z Lipé, 30, farář Petr ze Zvole, 188, 229
 Letovský Rehoř, pisář, Ždár, 256, 331
 Lhotka, o. Ždár, 67, 71, 73, 75, 80, 82, 83, 88, 120, 164, 171, 177, 241, 278—288, rychtář, 67, 164, Jan, 164, jeho syn Petr, 170, Michal, 88, Bratroňovice, les, 88
 Lhotka u Vojnova Městce, pustá ves, 162, 163, 175
 Lhota u Brna, fara, 29, 99, 100
 Líbal Dobroslav Dr, 301, 303—305, 307, 308, 326
 Libice u Chotěboře, 15, 16, 38, 195
 libická stezka, 15, 120, 292
 libický les, 26, újezd, 16, 24, 25, 291
 z Lichtenburka, 32, 50, 162, 176, 298, 305, Albrecht na Hostimi, 166, 167, Hajman Krušina, jeho manželka Alžběta, 32, 115, Jindřich a z Bitova, 159, Oldřich, 126, 128, 196, Rajmund, 126, 128, Smil, spoluzakladatel ždárského kláštera, syn Jindřicha ze Žitav, 30—34, 36, 42, 50, 99, 100, 107, 108, 128, 257, 295, 302, 313, purkrabí Bohuslav, 33
 z Lichtenštejna Karel, hejtman markrabství moravského, 226
 Lilienfeld, cisterciácký klášter, Dolní Rakousy, 57, 304, 307
 Lina, dcera rychtáře Jana, Nová Ves, 163
 Linhart z Hodonic, ždárský opat, předtím převor, Zlatá Koruna, opat, Zlatá Koruna, opat Nepomuk, 67, 134, 158—160, 163, 167, 171, 177—180, 266, 267, 303, 318, 319, 322
 z Lipé Jan Trčka, držitel Polné, 141, 163, 185
 z Lipé Jindřich, nejvyšší maršálek království českého, 109, 125, 311
 z Lipé a Dubé Ladislav Berka, komorník markrabství moravského, držitel Velkého Meziříčí, 220
 z Lipé Čeněk, na Letovicích a Ronově, 130
 z Lipé a Tempelštejna Perchtold, 158
 Lipsko, 291, 301, 304
 Litoměřice, státní archiv, 10, 316, 330
 Litomyšl, klášter, 292, 302
 Lobenštejn z Allenwertu Jan, kanovník a kustos, Olomouc, 222, 223, 225
 z Lobkovic Ladislav mladší, místodržící hejtmanského úřadu moravského, 222, 224, 227
 Loc-Dieu, cisterciácký klášter, 57
 Loccum, cisterciácký klášter, Německo, 45, 53
 z Lomnice na Meziříčí Jan, nejvyšší komorník desk olomouckých, 160, 166—168, 267, 319
 Longpont, cisterciácký klášter, Francie, 56, 57
 Longus Vincenc, řádový generální správce, 220
 Lorenc Chok, Ždár, 124
 Lorenc, hamerník, Polnička, vdova Kateřina, 134, 149
 Lorenc Kramář, Ždár, 316
 Lorenc, rychtář, Dolní Bobrová, 255
 Lorenc Nimrichter, rychtář, Ždár, 224, 256
 Lorenc Paar, Ždár, 123
 Lontes Marcel, papežský protonotář, Řím, 223
 Losenice Velká, viz Velká Losenice
 Lovaň, 293
 Louka u Znojma, premonstrátský klášter, opat Šebestián Chotěbořský, 227
 Lucius II., papež, 22
 Ludvík, komtur německých rytířů, Brno, 298
 Ludweik, Ždár, 124
 Lukáš Dembinský, biskupský rada, Olomouc, 221, 217
 Lukáš, kněz, Ždár, 214, 215, 328
 Lukáš Laetus, kanovník olomoucký, ad-

ministrátor žďarského kláštera, viz Laetus Lukáš
 Lýdl Paul, konšel, Jihlava, 137

M

Macek Josef Dr, 76, 310, 318, 326
 Magdalena, vdova po hamerníku Jiřikovi, 136
 magdeburské právo, 128
 Macourov, o. Havlíčkův Brod, 32
 Maixnerin, Žďár, 124
 Malín, o. Kutná Hora, 102
 Manda, dcera rychtáře Jiřika, Slavkovicce, 164
 Manetín, o. Plasy, farář Melichar, člen kláštera, Žďár, 332
 Mankov, dvůr u Račice, 68, 177, pustá ves, 72, 175, Olemír, 165, 228
 z Manova Václav, panoš, 135
 Marek, horní mlynář, Radešinská Svratka, 90
 Marek Lontes, papežský protonotář, Řím, 223
 Marek, syn Ondřejův, 137
 Marienthal, cisterciácký klášter, Německo, 45
 Marienstatt, cisterciácký klášter, Německo, 46, 56
 Marjana, vdova po Jiřiku Šlakhamerském, 136
 Markéta, dcera rychtáře Mikuláše, Stržanov, 164
 Markvartici, rod, 298
 z Markvartic Ondřej, Bzenec, na Klimkovicích, hofrychtář biskupského dvora, 214
 Maršan, Žďár, 123
 Marta, dcera Jiřika, rychtáře, Slavkovicce, 164
 Martin, hamerník, 140, 141
 Martin, syn Janův, rychtář, Nová Ves, 163
 Martin Kazda starší, Žďár, 224, 256
 Martin Kompřta, jeho syn Jiřík, 169
 Martin, konšel, Nové Dvory, 137
 Martin Mašín, rychtář, Horní Bobrová, 255
 Martin Schmolzer, kanovník, Brno, 329
 Martin Václav z Greifenthalu, probošt olomoucký, 240, 328
 Martin z Vratislavi, tesařský mistr, 198, 199

Maruše, vdova po Jiřiku Najpauerovi, Přibyslav, 137
 Maruše, vdova po hamerníku Řehořovi z Ronova, 139
 Maška K. J., 291, 321
 Mašín Martin, rychtář, Horní Bobrová, 255
 Mates Čuska, primátor, Polná, 316
 Mates z Pořežina, hamerník, 137, 139, 140, manželka Voršila
 Mates Jiřík, primátor, 316
 Matěj z Jihlavy, 303
 Matěj Koblasa, Dolní Rozsička, 167
 Matěj, Nové Město na Moravě, 89
 Matěj Schaller, rychtář, Křídlovky, 184, 185
 Matěj z Ronova, syn hamerníka Řehoře, jeho manželka Voršila, 137
 Matěj, bratr Jana z Vyšnova, 29, 264, 265
 Matějek F. Dr, 319, 321
 Matouš Augustin Lejský z Rozenpachu, správce žďarského panství, 133, 227
 Matouš Jamský, syn Mikuláše Jamského, 135
 Matouš, jeho bratr Jan z Vyskova, 29
 Matyáš Korvín, správce uherského království, 164, 177, 180, 181
 Matyáš I., císař, 240, 242, 260
 Maulbronn, cisterciácký klášter, Německo, 45, 57
 Maxmilián, kníže Dietrichštejn, 149
 Medlov, o. Židlochovice, 160, vinné desátky, 161, 321
 Meleczy Jiří, řeholník, Heiligenkreuz, bývalý kanovník vratislavský, opat žďarského kláštera, 185
 Melichar Alodistori, řeholník, Žďár klášter, 237, administrátor fary, Manetín, 332
 Melichar, hamerník, 149
 Melichar, syn Jiřika Šlakhamerského, 30
 Mělkovice u Žďáru, pustá ves, 175, 241
 Městecký Jan, 153
 Měřín, o. Velké Meziříčí, 113, panství, 160, 319
 Mencl Václav Dr, 304, 306—308
 Mendl B. Dr, 315, 326
 Mertl Šindler, Žďár, 124
 Method, časopis, 292, 301
 z Meziříčí a Lomnice Jan, bratr Jaroslava, 115, 125, 160, 165—167, podkomoří moravský, 267, 319
 z Meziříčí a Lomnice Jaroslav, 125

z Meziříčí a Kravař Václav a Jiřík, 160
 Mezon z Telče, biskup olomoucký, 329
 Miertl, hamerník, 140
 Michaelstein, cisterciácký klášter, Německo, 303
 Mikul, bratr Bočka z Obřan, 29, 264, 265
 Michal Cuculuc, opat velehradský a sedlecký, 332
 Michal, hamerník, Polnička, 94, syn Zikmund, 137
 Michal Koudela ze Žitenic, rádce Žižkův, 154
 Michal, Lhotka, 88
 Michal, Žďár, 123
 Michal, rychtář, Horní Bobrová, 91
 Michal Těrbusič, řeholník, Žďár klášter, 237
 Michal, sládek, Žďár, 324
 Michal, farář, Žďár, předtím oltářník v kostele sv. Mořice v Olomouci, 229, 331
 Míka Antonín Dr, 318
 Mikeš, hamerník, 141
 Mikuláš, bratr Bočka z Obřan, 29
 Mikuláš Boucherat, generální opat cisterciáckého řádu, 235
 Mikuláš z Brna, tesařský mistr, 186, 198
 Mikuláš na Bystřici z Ojnic a Milotic, 162
 Mikuláš z Buchova, 162, 168, 320
 Mikuláš Flexel, hamerník, rychtář, Havlíčkův Brod, 130
 Mikuláš Gerhardův, bratr Bočka z Obřan, 296
 Mikuláš, hamerník, Žďár, 113, 130, 134
 Mikuláš, hamerník mladší, Žďár, 122
 Mikuláš Hammerschmied, švagr jihlavského měšťana Vespánka, 121, 122, 130
 Mikuláš, hospodář kláštera, autor prvního urbáře. Žďár klášter, 12, 71, 72, 109, 122, 309
 Mikuláš z Hrádku a na Novém Zámku, podkomoří markrabství moravského, 214
 Mikuláš z Křižínkova Jakub, 320
 Mikuláš Jamský, syn Václava Jamského, 135, 165
 Mikuláš, syn rychtáře Johlína, rychtáře ve Velké Losenici, 130, 315
 Mikuláš Kytšmíd, hamerník, Polnička, 132
 Mikuláš, mlynář, Horní Bobrová, 91
 Mikuláš Moučka, dvůr, Řečice, 95, 165, 169

Mikuláš Němec z Rotenštejna, 153
 Mikuláš I., opat, Žďár klášter, 109
 Mikuláš II., opat, Žďár klášter, 110
 Mikuláš III., opat, Žďár klášter, 110
 Mikuláš V., opat, Žďár klášter, 112, 114, 115
 Mikuláš, syn Peškův, jeho bratr Jan, Kozlov, 113
 Mikuláš z Polničky, hamerník, 130
 Mikuláš z Račic, dvůr Olešinky, 169
 Mikuláš, dvůr, Račice, 95
 Mikuláš, rychtář, jeho manželka Barbora, dcera Markéta, strýc Valentin, Stržanov, 164
 Mikuláš, rychtář, Vysoké, 162
 Mikuláš, řeholník, Žďár klášter, 28, 105, 106
 Mikuláš, srpař z Přibyslavi, 140
 Mikuláš, Světnov, 93
 Mikuláš Štávka z Hodonic, 177, synové žďarský opat Linhart, kněz Jan, 322
 Mikuláš, Jiřikovicce, 94
 Mikuláš, uhlíř, Slavkovicce, 89
 Mikuláš Vodička, žďarský úředník, 221, 222, 224, 227, 240, 256
 z Miletinka a Hradiska Boček, 153
 Milič, bratr Slavibor, 29, 264, 265
 Milota, jeho bratr komoří Beneš, 264, 265
 z Milotic a Ojnic Mikuláš na Bystřici, 162
 Miroslav, šlechtic, 312
 Mirošov, o. Žďár, 72, 75, 77, 81, 83, 92, 166, 168, 177, 184, 241, 278—288, 309, dvůr, Václav Zetík, 91, 319, 161, Hurta, 91, mlýn, 184
 Mírov, o. Zábřeh, 223
 Mitrov, hrad, o. Bystřice n. Peršt., 153
 na Mitrově Samuel Radešinský z Radešovic, 221
 z Mitrovic Štěpán Miroslav, 329
 Mnichovo Hradiště, cisterciácký klášter, 24, 33, 45, 57, 128, 295
 Modlíkov, o. Žďár, 146
 Modřice, panství, vladka Balcar Šelndorf, 248
 Mohuč, arcibiskup, 227
 Molesme, cisterciácký klášter, Francie, 19
 Morava, řeka, 239
 na Moravci Gedeon z Olešničky, 167
 z Moravčina Mošovský Jan a na Strážisku, podkomoří markrabství moravského, 222

- z Moravčina Mošovský Štastný, hejtman pražského hradu, 255
 Moravské Budějovice, 291, 300, 301
 Morimond, cisterciácký klášter, Francie, 20, 53, 61, 296
 Maulbronn, cisterciácký klášter, Německo, 61
 Moučka Mikuláš, dvůr Řečice, 95, 165
 Muggenthaler Hans, 294, 309
 Mur Nikuš, Žďár, 123
 Mur mladík, 124
 Mur starý, Žďár, 124
 Murcholer, Žďár, 124
 Mühlendorf, 31
 Müller Řehoř, 293, 313
 Münsterberský Bartoloměj, kníže, 183
 Münsterberský Albrecht, kníže, 183
 Münsterberský Karel, kníže, syn Jiřího z Poděbrad, 138, 141, 184, 185, 187, 214, 215, 221, 222, 250, 254
 Münsterberský Jindřich, 177, 180, 322
 Münsterberský Viktorin, syn Jiřího z Poděbrad, 129, 143—145, 163, 164, 177, 179, 251, 316, 320
 Münsterberská knížata, 43, 165, 181, 183, 186, 249, 254
 Münsterberský Karel, kníže, 183
- N
- Načeratice, 29, 72, 75, 82, 84, 85, 98, 159, 177, 280, 288, pustá ves, 170, desátky vinné, 263, 265, 297, rychtář, 98
 z Náchoda Hron, 30
 Najdek, o. Žďár, 141, 142, hamr, 137, 138, 163, 169, harmonici, Albrecht, 138, Frencl z Fiklu, 184, Polcz Jan, 138, 169, Prokl Jan z Fiklů, 139, 169, Václav syn Řehořův, 137, 138, 184, 185, Vencel, 138, Venceslav, 138, rychtář, 138
 Najpaur Jiřík, Příbyslav, 137
 Náměšť nad Oslavou, 161
 Narr Placidus, biskup v Melfi, nuncius, Praha, 40
 Nejedlý Zdeněk Dr, 328
 Nemlostovice, 29
 Německý Brod, viz Havlíčkův Brod
 německí rytíři, 23, 25, 26, 33, 293
 Nepomuk, cisterciácký klášter, 24, 27—29, 53, 57—59, 63, 109, 296, 297, 301, 307, 308, 312, opat, 115, Jakub 114, Linhart z Hodonic, pozdější žďárský opat, 178, Perchtold, 27, 105, řeholník Seifrid, 179
 z Nepomuku Fridrich, žďárský opat, 39, 41, 58, 105, 106, 116, 118, 121, 300
 z Nepomuku Jan I., žďárský opat, 108
 z Nepomuku Jan III., žďárský opat, 108
 z Nepomuku Jan IV., zv. Sasík, žďárský opat, 109, 335
 z Nepomuku Jindřich I., žďárský opat, 42, 107
 Neyber z Neyperku Kašpar, sekretář kardinála Dietrichštejna, 221
 Neuburg, cisterciácký klášter ve Štýrsku, 46, 303
 Neumann Augustin dr., 313, 318
 Nezamysl, jeho bratr Ratibor, 29, 264, 265
 Nikel, Žďár, 124
 Nikel švec, Žďár, 124, 205
 Nikel chromý, hamerník, 139, 140
 Nikel hamerník, syn Jilek, 137
 Nikl Pivrla, hamerník, 138
 Nikola, Olešinky, 92
 Nikuš Meer, Žďár, 123
 Nilinus Jan Garrus, kardinál, Řím, 233
 Nimrichter Lorenc, rychtář, Žďár, 224, 256
 Nix, Žďár, 124
 Nížkov, o. Žďár, prvotní cisterciácký klášter, 24, 25, 27, 38, 294—296, 307, kostel sv. Mikuláše, 25
 Noirlac, cisterciácký klášter, Francie, 45, 56
 Norimberk, 142, 309, Pavel a Jindřich Meinsinger, 140
 Nová Ves, o. Žďár, 15, 68, 71, 73—75, 80, 82, 83, 85, 104, 177, 241, 278—288, 297, rychtář, 89, Děťřich z Leskova, 163, Martin, syn Janův, 163, louka Hamřiště, 89
 Nové Dvory, o. Žďár, rychtář Jakub, 137, konšelé, Augustin, 137, Martin, 137
 z Nových Dvorů panoš Petr Talafuse, rychtář Bobrůvka, pastorek Ondřej, matka Ofka, 164
 Nové Město na Moravě, o. Žďár, 108, 121, 165, 314, 316, držitel panství Vilém Dubský z Třebomyslic, 220, 221, 225, 255, městské knihy, 141, hamr zv. Peklo, 141, farář Damián, 125, měšťan Matěj, 89
 na Novém Zámku a Hrádku Mikuláš, pod-

- komoří markrabství moravského, 214
 Novosice, 29, 159, 263, 264, 297, 319, pustá ves, 168, 184, desátky, 167
 Novotný Václav Dr, historik, 293—297, 299, 308, 309, 312
 z Nursie Benedikt, zakladatel benediktinského řádu, 19, 20

O

- Obazine, cisterciácký klášter, Francie, 47
 občiny, 120
 obilnářství, 150
 Obřany, hrad u Brna (dnešní Brno), 43, 182, 176, 296, 305, 311
 z Obřan Boček, purkrabí znojemský, maršálek moravský, podkomoří brněnský, zakladatel žďárského kláštera, jeho manželka Eufemie, 26, 27, 29, 30, 33, 35—37, 41, 42, 50, 59, 68, 100, 123, 154, 162, 175, 195, 196, 263, 265, 299, 300, 301
 z Obřan Gerhard, syn Bočkův, 42
 z Obřan Smil, 43
 Obyčtov, o. Žďár, 72, 73, 75, 81, 94, 160, 165, 177, 273, 279—288, 319, 320, rychtář, 77, 94, kostelní podací, 168, 241
 Odík, konvrš, Žďár klášter, 28, 105, 106
 odúmrť, 120, 166, 222
 Ofka, matka Petra Talafuse, panoš z Nových Dvorů, 164
 z Ojnic Mikuláš na Bystřici a z Milotic, 162
 Oldřich z Lichtenburka, 126, 128, 196
 Oldřich ze Zvole, 184
 Oldřich, biskup, Pasov, 178
 Olešinky, o. Bystřice n. Peršt., 72, 74, 75, 81, 83, 92, 161, 177, 241, 278, 288, 309, dvůr, 92, 172, Jakub, 92, Nikola, 92, dvůr Kunikovský, Mikuláš z Račic, Barbora manželka, Hrbek a Šárka, 169, Strychův mlýn, 169
 z Olešinky a Kladné Jan, 161, 165
 z Olešinky Gedeon a na Moravci, 167
 Olešenský Jan, 97
 Olevrius Jakub, agent kardinála Dietrichštejna, 233, 234
 Olmír, Mankov, 165
 Olomouc, 177, 244, 313, biskup, 24, 25, 169, 182, 187, 214, 215, 232—242, 244, 245—251, 257, 294, 334, Jindřich Zdik, 16, 312, Bruno, 30, 292, 308, Konrád, 115, Jan Zelezný, 154, Mezon z Teiče, 325, Stanislav Pavlovský, 217, 218, 221, 230, 243, 250, 253, 254, 258, 334, 336, František kardinál Dietrichštejn, 56, 58, 59, 172, 174, 199, 207, 210, 218—228, 231, 234, 254, 255, 256, 258—262, 268—276, 287, 325, 331, 332, 333, 335, světitel biskupové Václav IV. žďárský opat, 186, Jan Křtitel Civalli, 240, kapitula 235—240, probošt Martin Václav z Greifenthalu, 240, 308, 328, scholastik Jan Jerger, administrátor žďárského kláštera, 217, 245, 325, 329, Jan Jakub Wacker z Wackenfelsu, 225, 254, 276, 333, kanovníci Lukáš Laetus, administrátor žďárského kláštera, 216, 217, 245, 248, 328, 329, 333, Jan Jiří Humpolecký z Rybenska, 240, Jan Lobenštejn z Allenwertu, 222, 223, 225, Karel Podstatský, 240, Ekhard Schwoben, pozdější opat velehradský a žďárský, 329, 330, Jan Viscovinus, 328, sekretář kardinála Dietrichštejna Alfons Salinus, 236, Vavřinec Zwitter, 236, kancléř Stanislava Pavlovského, 276, vícekancléř Valentin Lauben, 217, 276, biskupská konsistoř, 229, dómský kostel, 16, 17, 24, oltář sv. Václava, 329, sv. Mořic kostel, kazatel Ekhard Schwoben, 329, 330, oltářník Michal, farář, Žďár, 229, 331, kostel P. Marie Sněžné, 329, kostel sv. Petra, 328
 Ondra z Řečice, rychtář, Hodiškov, 164
 Ondřej, pastorek Petra Talafuse z Nových Dvorů, 164
 Ondřej Dubenský, truksas olomouckého biskupa, 247
 Ondřej, Žďár klášter, 28, 105, 106, 109
 Ondřej, farář, Žďár, 229
 Ondřej Bzenec z Markvartovic a na Klimkovicích, hofrychtář biskupského dvora, 214
 Ondřej Hortensius, opat, Velehrad, 332
 Ondřej Frenclovský, hamerník, 133
 Ondřej Svoboda, tesařský mistr, 199
 Ondruš, Jiřkovice, 94
 Opava, 30, 119, 143, 316, nejvyšší soudí Albert Sedlnický z Choltic a na Barošovicích, 214
 Osek, cisterciácký klášter, 10, 24, 27, 45,

- 55, 61, 294, 302, 312, 321, 323, opat, 185, Jan, 267, Jiří, 180, Slávek z Riesenburka, 25, 294—296, řeholník Rudgerus, 36, 299, 301
 Oslava, řeka, 16, 38, 292, 309
 Oslavany, klášter cisterciáček, 26, 48, 53, 57, 113
 Ostrov nad Oslavou, o. Žďár, 320
 Ostrožský Hašek, 154
 Ota Braniborský, poručník Václava II., 32
 Otto, hamerník, Žďár, 126
 Otterberg, cisterciácký klášter, Německo, 57
 Ourscamp, cisterciácký klášter, Francie, 45, 47
- P
- Paar Lorenc, Žďár, 123
 Palacký František, historik, 294
 Paprocký Bartoloměj z Hlohol, 329
 Paraver, Žďár, 123
 Pardubice, 154
 Parduš, bratr Sudomíra a Twerdcheho, 29, 264, 265
 Paříž, 303
 Paschal II., papež, 19
 Pasov, biskup Oldřich, 178
 Pavel II., papež, 178
 Pavel V., papež, 223, 227, 232, 235, 238
 Pavel, hamerník, 139
 Pavel LvdI, konšel, Jihlava, 137
 Pavel Meinsinger z Norimberka, 140
 Pavel z Poježína, hamerník, 139
 Pavel z Rojetína, dvorák, 218, 330
 Pavel Rumpfar Přibyslav, dcera Voršila, 137
 Pavel ze Světnova, mlynář, 93
 Pavel Teler, měšťan, Havlíčkův Brod, 138
 Pavel ze Židlochovic, 29, 264, 265
 Pavel, Žďár, 124
 Pavlovice Velké, o. Hustopeče, 29, 173, desátky, 241, 263, 264, 297, 329
 Pavlovský, hamerník, 134
 Pavlovský Stanislav, olomoucký biskup, 217, 218, 230, 243, 250, 253, 254, 258, 329, 330, 334
 Pavlovský Zikmund, hamerník, syn hamerníka Pavlovského, 134, 135
 Pehem Adam, Žďár, 123
 Pešina, Sklené, 89
 Pelhřimov, 127
 Peluch, Žďár, 124
 Perchtold z Lipé a z Tempelštejna, 158
 Perchtold, opat, Nepomuk, 29, 105, 106
 Pernek, Dolní Rakousy, 296
 z Pernštejna Jan a na Helfenštejně, 184
 z Pernštejna Vilém, nejvyšší maršálek království českého, 160, 165, 166, 319
 z Pernštejna Vitek, 153
 z Pernštejna Vratislav, kancléř království českého, 167, 329
 Perugia, Itálie, 329
 Peška Jan, dvůr Zvole, 169
 Petr Dysdl z Asparu, farář, Zaječí, 229
 Petr Grozl, kosař, 140
 Petr Janův, rychta Lhotka, 170
 Petr, bratranec Jakubův, hamerník, 139
 Petr Kalina starší, Žďár, 256
 Petr Pražma starší z Bilkova a na Ejvanovicích, 214
 Petr, syn Viléma ze Sázavy, 136, 142
 Petr Šersa, zedník, Velké Meziříčí, 228
 Petr Talafus z Nových Dvorů, panoš, rychtář Bobruvka, 164, pastorek Ondřej, matka Ofka, 164
 Petr ze Zvole, farář, Letovice, 168, 229
 Petr, řeholník, Žďár, 105, 106, 109
 Petr, Žďár, 124
 Petrovice, o. Žďár, 89, 115, 170, 221, desátky, 158, 159, 166, 241, dvůr, 70
 z Petrovic Konrád, purkrabí, Český Krumlov, 179
 Petře Čech, Žďár, 123
 Petře Sragern, Žďár, 124
 Petřík Křtův, 93
 Pikárec, o. Bystřice n. Pernšt., 160, rybníky, 165
 Pinkas Josef, kanovník, České Budějovice, 70
 Pinter Hanuš, Žďár, 124
 z Pirkštejna Žofie Ptáčková, manželka Viktorina münsterberského, 316
 Písek, děkanský kostel, 53, 58, 307
 pivovarnictví, 156
 Pivrla Nikl, hamerník, 139
 Pius II., papež, 321
 Placidus Narr, biskup v Melfi, nuncius, Praha, 240
 Plesná, o. Hlučín, 29, 264, 265
 Plasy, cisterciácký klášter, 34, opat Jan, 378, převor Therbušitz Melichar, člen žďárského kláštera, 332
 Plzeň, 332

- Počátky, o. Chotěboř, 67, 72, 75, 81, 96, 128, 177, 242, 280—288
 Počátky, o. Žďár, 67, 71, 73—75, 80, 82—85, 87, 88, 171, 177, 241, 258, 279—288, rychtář, 67
 z Poděbrad a Kunštátu Jiří, král český, druhý zakladatel žďárského kláštera, 43, 74, 129, 132, 141, 159, 162, 164, 175—178, 180, 181, 303, 305, 310, 320, 324
 z Poděbrad Viktorin, otec Jiřího, krále českého, 153, 154
 Podolí, o. Žďár, 168, 184, 241
 Podstatský Karel, kanovník, Olomouc, 240
 Pohled, o. Havlíčkův Brod, klášter cisterciáček, 33, 63, 127, 298
 Pohanka Jan, Dvůr Zvole, jeho manželka Dorota, 170
 Pohanka Josef ing., Žďár, 11
 Pokojov, o. Žďár, 72, 75, 81, 82, 83, 85, 97, 160, 168, 177, 241, 273, 280—288, 319, rychtář, 97, mlynář, 77
 Polcr Jan, měšťan, Jihlava, 138, 142, 169, 184, 185
 Polešovice, o. Uh. Hradiště, Václav Vaula z Ekartovic, 224, 225
 Polná, o. Havlíčkův Brod, 140, 180, 179, 307, 316, panství, 135, 136, 143, 149, 163, 168, zámek, 144, 317, urbář panství, 136, 139, 148, 317, potok, 16, 27, 308, patronátní právo, 25, plebán Světoslav, 24, kloboučník Jiří Kašvic, 126
 z Polné Hynek Boček z Kunštátu, 183, 184, 135
 z Polné Jan, syn Zbyslava z Bratčic, 18—29, 38, 39, 293, 294, 296, 300, 307
 z Polné, Jan Trčka z Lipé, 185
 z Polné, Jan Žejdlíc z Šenfelda, 228, hejtman Jan Špan z Horštejna, 134, úředník Zikmund Smídl Heniger z Eberka, 228, Šimon Šleglovský z Šicendorfu, 316, primátor Mates Cuska, 316
 Polnička, o. Žďár, 16, 66, 72, 73, 75, 82, 83, 85, 94, 120, 141, 162, 171, 175, 242, 258, 279—288, 309, rychta, 94, 170, hamr, 130, 132, 163, 77, 149, hamerníci Hanůšek, 132, Kašpar Kytšmíd, 132, Lorenc, 149, Mikuláš, 130, 132, Řehoř, 149, Vencslav, 132, 137
 Polonides Adam, kněz, Žďár, klášter, 237
 Pontigny, cisterciácký klášter, 20, 45, 46, 53, 56, 61,
 Potěhy, o. Čáslav, 23, 25
 Pouzdřany, o. Hustopeče, 29, 173, desátky, 263, 264, 297
 Porežín, o. Žďár, hamr, 138, 139, 149, hamerníci, Enderle, 139, 149, Havel, 139, Kunredl, 138, Melichar, 149, Mates, jeho manželka Voršila, 137, Pavel, 139, Řehoř Ronovský, 139, Toman, 139, Zikl, 138
 Praha, 142, 291, 294, 297, 301—303, 306, 308, 315, 316, 318, 326, císařský dvůr, 247, 249, 251, 254, nejvyšší kancléř, 251—253, nejvyšší purkrabí Zdeněk ze Šternberka, 179, komorní soud, 254, Hrad, 255, hejtman Šťastný Moršovský z Moravěna, 255, nuncius, 227, Ferreri Štěpán, 223, 225, Gaetani Antonín, 232, Narr Placidus, 250, Filip Spinelli, 220, 221, 223, prokurátor Kamil Cataneus, 223, arcibiskup (dříve biskup), 64, 227, 247, 250, Vojtěch Slavnikovec, 118, 120, 300, Jan biskup, 99, 100, Zbyněk Berka z Dubé a Lipé, 246, kapitula u sv. Víta, 179, Emausy klášter, opat, 232, jezuitská kolej, 239, Karlov, opat, 232, Strahov, klášter, 79, Karlova univerzita, 305, 312, 326, Státní památkový ústav, 300, Státní ústřední archiv, 10, 132, 315, 330—332, 334, arcibiskupský archiv, 328, 329, 334, archiv Národního musea, 70, 122, 309
 právo t. zv. magdeburské, 119, 121
 Pražma Šebor z Bilkova, držitel Chropyně, 214, 239
 Prokeš, kovář, Sobinov, 146
 Prokl, syn Valův, hamerník, Fiklov, 138, 169
 Prokop, kněz, rádce Žižkův, 154
 Prokop, markrabě moravský, 172
 Prostějov, farář Lukáš Laetus, 328
 Pruskovský Kryštof, 222
 Přemysl Otakar II., král český, předtím markrabě moravský, 29—32, 42, 107, 108, 127, 128, 263, 264, 298, 309, 335
 Přerostlý, hamr, 149, hamerník Václav, 149, Samuel, 149
 Příbík z Krutěnic, 103
 Příbík, hamerník, 140
 Přibyslav, o. Žďár, 25, 295, 307, 317, městská rada, 143, horní právo, 134, 135, 137, 140, horní písař Veith, 316, rychtář, 137, městské knihy, 132, 133,

- 135, 143, 315, 316, měšťané Jan Kramář, 139, Mikuláš, srpař, 140, Jiřík Najpauer, 137
 Příbyslav, bratr Jana z Polné, 24, 25, 27, 28, 38, 294, 295, 307
 Příbyslav z Křižanova, kastelán na Veveří, purkrabí brněnský, dcery Eufemie, Alžběta, 26—28, 30, 32, 33, 35, 68, 127, 128, 263, 264, 295, 296, 298, 301
 z Příbyslavě Čeněk, 153
 Příbyslavice, o. Velká Bíteš, 23, 25
 Přísečno, o. Chotěboř, 15
 Pucovský Jan, Bohdalec, 95
 Pulík Daniel, 136
 Puš Jan, Žďár, 124
 Puška z Doubravic, 153
 Půta z Častolovic, 153

Q

Quido, kardinál, Řím, 298

R

- Rabenštejn u Rýmařova, 112
 Rablin, Žďár, 123
 Rablinus, Žďár, 124
 Račice, o. Žďár, 68, 72, 75, 80, 95, 177, 241, 279—288, 309, dvůr, Mikuláš, 95, 169
 Raděnice, o. Velké Meziříčí, 72, 82, 97, 165, 177, 280—288, 161
 Radešín, o. Žďár, dvůr, 68, 70, 72, 75, 81, 96, 162, 177, 232, 280—288, 330, pivovar, 173, 241, Jaroš, 96, Jiřík, 96, Bucek z Radešína, 162, Kunhuta, 330
 Radešínský z Radešovic Samuel, na Radešíně a Mitrově, 221, 332
 Radešínská Svratka, o. Žďár, 68, 72, 74 — 77, 80, 82, 83, 85, 90, 170, 177, 228, 278—288, rychtář, 90, Marek mlynář horní, 90, Štěpán, mlynář dolní, 90, kostelní podací, 241
 Radňovice, o. Žďár, 33, 34, 67, 71, 75, 82, 83, 89, 90, 177, 241, 273, 278—288, 298, Jan, manželka Anna, děti Brikcí, Kunhuta, Alžběta, Mandalena, Anna, 170
 z Radňovic Radňovský Adam, tesařský mistr, 198
 Radomín les u Žďáru, 126, 166, 167, 168, 319, pustá ves, 241
 Radostín, 66, 168, 180, 242
 Radostovice, o. Ledeč nad Sáz., 311
 Rajhrad, benediktinský klášter, 185
 Rajmund z Lichtenburka, 126, 128, 196
 Ransko, dn. Staré Ransko, o. Chotěboř, hamry a slévárny, 16, 139, 149, hamerníci Hanuš, 139, Hanůšek, 139, Jakub, 139, Nikl, 139, Pavel, 139, Václav, 139
 Ratibor, jeho bratr Nezamysl, 29, 264, 265
 Ravfaf, Žďár, 124
 Reichkoler, Žďár, 124
 Reichzuetl, Žďár, 123
 rentovní hospodářství, 20, 55, 120
 Riddagshausen, cisterciácký klášter, Německo, 45
 z Riesenburka Slávek, opat Osek, 25, 296
 z Riesenburka Jan, 294
 z Riesenburka Břeněk, 103
 Riblinus, Žďár, 124
 Richter Václav Dr, 300
 Robert, cisterciácký opat, 19
 Robert, olomoucký biskup, 26
 roboty, 65, 120, 151, 152, 157, 171, 172, 174
 de la Roche Foucault, kardinál, protektor cisterciáckého řádu, 235
 z Rojetína Pavel, dvořák, 218, 330
 Royamont, cisterciácký klášter, Francie, 45, 57
 Rokl z Fiklova, syn Valův, 142
 z Rokyc Střelec David, 186
 Ronov n. S., o. Žďár, 31, 130, 141
 z Ronova Čeněk a Zdeněk z Lipé, 104, 130, 153, hamry, 137, hamerníci Henzl, 137, Honz, 137, Jan, 137, Jílek, 137, Mates, 137, Michal, 137, Nikl, 137, Řehoř, 137, Šimek, 137, Zikmund, 137, papírna, 137
 z Ronova Henzl starší, 137
 z Ronova Hánek, hamerník, 137
 z Ronova Matěj, syn Řehořův, manželka Voršila, 137
 Ronovský Řehoř, hamerník, 139
 z Rosic Jošt Hecht, 160
 Rotlín, Žďár, 124
 Roučka, mlynář, Horní Bobrová, 91
 z Roupova Vilém, 333
 Rousměrov, o. Velké Meziříčí, 68, 72, 73, 75, 81, 92, 83, 177, 241, 278—288, rychtář, 92
 z Rozenpachu Matouš Augustín Lejský, žďárský úředník, 227

- Rozsochy, o. Bystřice n. Peršt., Kněží Albert a Kryštof, 222
 z Rožmberka Jan, 321, 322, 178, 179
 z Rožmitálu Zdenek Lev, 153
 na Rožnově Jan Kuna z Kunštátu, 183
 Rudel Hanuš, Žďár, 124
 Rudgerus, řeholník, Osek, 299, 301
 Rudger, měšťan, Brno, 26
 Rudolf, řeholník, Žďár klášter, 28
 Rudolf II., císař, 214, 247, 268
 Rulch, Žďár, 124
 Rumplár Pavel, Příbyslav, dcera Voršila, 137
 Rupert, novic, Žďár klášter, 105—107
 Rybka, Křižanov, 13
 z Rybenska Jan Jiří Humpolecký, kanovník, Olomouc, 240
 rybníkářství, 150, 156, 167
 rychty, 161, 163
 Rymic, rychtář, Žďár, 250

Ř

- Řečice, o. Žďár, 72, 73, 75, 81, 95, 164, 165, 171, 177, 228, 241, 245, 279—288, 309, dvůr, 169, 172, 165, rybník, 165, Mikuláš Moučka, 95, 169
 z Řečice Ondra, rychta Hodiškov, 164
 Řehoř Říha Letovský, rektor žďárské školy, městský písař, 222, 224, 256, 331
 Řehoř, opat, Sedlec, 180, 267
 Řehoř X., papež, 107
 Řehoř, kosař, 140
 Řehoř, hamerník, Ronov, 139, 140
 Řehoř, hamerník, Fiklov, 133, 135
 Řehoř, hamerník, Frenclov, 133
 Řehoř, hamerník, Polnička, 149
 Řehoř, hamerník, 136, 137
 Řezno, 47, biskup Albert, 29, 264, 265
 z Řičan Václav, 159
 Říha Řehoř Letovský — viz Řehoř Říha Řím, 218, 316, 329, papež Pavel II., 178, Kliment VIII., 223, kardinálové, Borgese, 233, 227, de la Roche Foucault, protektor cisterciáckého řádu, 235, Jan Gavius Nilinus, 233, papežský legát Vavřinec, 178, Oliverius Jakub, agent kardinála Dietrichštejna, 233, 234, Fabio Ursolini, agent kardinála Dietrichštejna, 221, 223, Edmund Tiraquel, protektor cisterciáckého řádu, 233, 234, Bartoloměj Jolii, 236, vatikánský archiv, 331, 332

S

- Samotín, o. Žďár, 32
 Sázava, o. Žďár, hamr, 136, hamerníci Enderle, 136, Henzl, 136, Jakub, 136, Jan, 146, Jiřík, 136, Petr, 136, 142, Řehoř, 136, Sázavec, 136, Štěpán, 136, Vilém, 136
 Sázava, řeka, 15, 17, 19, 27, 28, 31—33, 38, 39, 59, 64, 103, 104, 121, 122, 123, 130, 133, 141, 196, 300, 307, 308, 311, 315, 322, 327,
 Sázavský Václav, hamerník, 135
 Salinus Alfons, biskupský rada, sekretář kardinála Dietrichštejna, 236
 Samuel Radešínský z Radešovic, na Radešíně a Mitrově, 221, 232
 Samuel, hamerník, hamr Přerostlý, 149
 Santini Giovanni, barokní stavitel, 48, 49, 54, 60, 62, 63
 Sazomín, o. Žďár, 16, 72, 75, 81, 97, 115, 160, 166, 168, 177, 241, 273, 280—288, 310, 311, 319, mlynář, 77, 97, 115
 Sedlec, cisterciácký klášter, u Kutné Hory, 24, 27, 33, 46, 48, 57, 128, 230, 295, 297, 311, opatí Cuculuc Michal, 332, Křišťan, 312, Řehoř, visitátor řádu, 180, 267, členové Adam, opat, Žďár klášter, 105, 106, 108, 312, Valthelm, opat, Žďár klášter, 39, 59, 299, 312
 Sedlnický Albert z Choltic a na Bartošovicích, nejvyšší sudí opavského knížectví, 214
 Seifrid, řeholník, Zlatá Koruna, 178
 Schaller Matěj, Křídlovky, rychtář, 184, 185
 Schmolzer Martin, kanovník, Olomouc, Brno, 328
 z Schönsperka Šimon Kratzer, správce žďárského kláštera za kardinála Dietrichštejna, 58, 59, 132
 Schulpfort, cisterciácký klášter, Německo, 56, 57
 ze Schwoben Ekhard, kanovník Olomouc, opat Velehrad a Žďár, 217, 218, 224, 248, 329
 Silvanes, cisterciácký klášter, Francie, 45
 Skalice, o. Mor. Krumlov, 29, 304, dešátky, 263, 264, 297
 Skalský Gustav Dr, 315
 Sklené, o. Žďár, 67, 71, 75, 76, 80, 82, 83, 85, 88, 89, 177, 241, 273, 278—

- 288, rychta, 67, 68, 169, 171, Jan Blažej a Anna, 67, Václav a Barbora, 68, 169, sedláci Jiřík, 89, Pecha, 89, Polomar, 89
ze Skuhrova Tas, syn Ježek, 115
Slapy, administrátor Therbussitz, člen žďárského kláštera, 332
Slávek z Riesenburka, opat, Osek, 25, 294—296
Slavibor, jeho bratr Milič, 29, 264, 265
Slavkovice, o. Žďár, 33, 67, 71, 75—77, 80, 82, 83, 85, 89, 170, 177, 241, 273, 278—288, 298, rychta, 164, Jiřík, manželka Kateřina, dcery Marta a Manda, 164, Mikuláš uhlíř, 89
Slavonice, o. Dačice, 199
Slintlinus, Žďár, 124
Smil z Bitova, 159
Smil z Lichtenburka, syn Jindřicha ze Žitavy, spoluzakladatel žďárského kláštera, 30—34, 42, 50, 99, 100, 107, 108, 128, 257, 295, 297, 302, 313
Smil, bratr Bočka z Obrán, 29, 33, 36, 43, 264, 265, 296
Soběslav I., český kníže, 16, 24
Soběslav II., český kníže, 292
Sobiňov, o. Chotěboř, hamr, 16, 145
ze Sobušic Václav Hardburk, 165
Sochor Stanislav ing., 305
Spinelli Filip, nuncius, Praha, 220, 221, 223
Sragern Petře, Žďár, 124
Staněk, Žďár, 124
Stanislav Pavlovský, biskup, Olomouc, 217, 218, 221, 230, 243, 250, 253, 254, 258, 329, 330, 334
Stefl, Žďár, 124
Stein na Dunaji, minoritský klášter, 307
Steinbach Otto z Kranichštejna, poslední žďárský opat, historiograf kláštera, 9, 10, 179, 297, 301, 302, 303, 306, 313, 316, 322, 323, 325, 328, 329—334, 336
Stevdler Hanuš, Žďár, 124
Stloukal Kamil Dr, 329
Strahov, premonstrátský klášter, 310
na Strážnici Jan Bedřich mladší, 214
Stremond Jiří, měšťan, Brno, 327
Stržanov, o. Žďár, 16, 66, 72, 73, 80, 96, 120, 162, 171, 177, 242, 258, rychta, 164, 170, rychtář Jan, 170, Mikuláš, manželka Barbora, dcera Markéta, strýc Martin, 164
Stříbrné Hory, o. Žďár, 127
Střítež u Božejova, o. Pelhřimov, 17
Střížov, o. Jihlava, 17
ze Studnice a Svratečky Dorota, 169
Sudomír, bratr Parduš a Twerdche, 29, 264, 265
Svatušek, plebán, Žďár, 125, 314
Světňov, o. Žďár, 66, 72, 73, 75, 77, 81—83, 93, 104, 120, 162, 171, 176, 177, 242, 258, 279—288, 311, rychtář, 93, Mikuláš, 93, Pavel mlynář, 93, Janek mlynář, 93
Světoslav, plebán, Polná, 24
Svitava, řeka, 17
Svoboda F. J., historiograf, Žďár, 10, 299, 301, 302, 305, 308, 309, 315, 316, 319, 328
Svoboda Ondřej, tesařský mistr, Žďár, 199
Svratečka, dvůr, 68, 169, Burián a Václav z Jemničky, 184
ze Svratečky a Studnice Dorota, 169
Svratka, řeka, 38, 168, 311
Sybilla z Křižanova, manželka Přibyslava z Křižanova, dcery Eufemie a Alžběta, 26, 29, 30, 33, 34—37, 41, 42, 107, 263, 264, 295, 297—299, 301

Š

- Šárka, dvůr, Olešinky, 169
Šalomoun z Heiligenkreuzu, řeholník, Žďár klášter, 105, 106
Šebánek Jindřich Dr, 9, 293, 297, 311
Šebestián Chotěbořský, opat, Louka, 227
Šebor Pražma z Bilkova, držitel Chropyně, 214, 239
z Šelnberka Jaroslav, 163
Šelndorf Balcar, vladyka modřického panství, 248
z Šenfeldu Jan Žejdlíc, na Polné, 228
z Šenfeldu Hartvík, 140
Šersa Petr, zedník, Velké Meziříčí, 228
z Šicendorfu Šimon Šleglovský, úředník na Polné, 316
Šidlo, novic, Žďár klášter, 105, 106, 109
Šimák J. Dr, 293, 294, 298, 314
Šimek, hamerník, 137
Šimek, Jiříkovice, 94
Šimek, písař, Sobiňov, 146
Šimek, Vysoké, 88
Šimon, opat, Žďár klášter, 184, 324
Šimon, řeholník, Žďár klášter, 28, 105, 106
Šimon Kratzer z Schönsperka, správce žďárského panství, 58, 132, 241
Šimon Šleglovský z Šicendorfu, viz Šleglovský Šimon
Šindler Mertl, Žďár, 124
Šíp Jindřich z Branic, 214
Škrdlovce, o. Žďár, 16, 66, 120, 168, 176, 180, 242
Šlakhamr, o. Žďár, 135, 136, 141, 149, 163, hamerníci Hanuš, 135, 162, Jiřík, 136, Zikl, 135, 149, Zikmund, 133, 135
Šlapanov, o. Havlíčkův Brod, 31—33, 128, 298
Šlepskorb, Vysoké, 88
Šmidl Zikmund Heniger z Eberka, úředník, Polná, 228
Špan Jan z Horštejna, hejtman, Polná, 124
Špičkajl, Žďár, 124
Šponar Daniel z Blinsdorfu, biskupský úředník, 248
Štávka z Hodonic Mikuláš, 177
ze Šternberka Zdenek, nejvyšší purkrabí, 178, 179
Štěpán, opat, Žďár klášter, 136, 324
Štěpán z Boru, rychtář, Horní Bory, 164
Štěpán Harding, opat, Citeaux, 20
Štěpán, hamerník, 136
Štěpán, bratr hamerníka Řehoře, 316
Štěpán, dvořák, Horní Rozsčicka, 167
Štěpán Ferreri, nuncius, Praha, 225
Štěpán, dolní mlynář, Radešinská Svratka, 90
Štěpán Miroslav z Mitrovic, 329
Štěpán Tkadlec, purkmistr, 316
Štokholm, 9, 185, 303
Štysl Kašpar z Alšic, úředník žďárského kláštera, 216, 218, 330
Štuttgart, 293
Šusta Josef Dr, 293
- T
- Tábor, středisko husitského hnutí, 310, 318, 326
Talafus Petr z Nových Dvorů, rychta Bobrůvka, pastorek Ondřej, matka Ofka, 164
Tas ze Skuhrova, syn Ježek, 115
na Tavíkovických Vavřinec Eder ze Štvanice, 214
z Telče Mezon, biskup, Olomouc, 329
Telč, 199, 328
na Telči Kateřina z Valdštejna, 136, 140
Teler Pavel, Havlíčkův Brod, 138
z Tempelštejna Perchtold a z Lipé, 158
Těrbašič Michal, řeholník, Žďár klášter, 237
Těšany, o. Židlochovice, 67, 310
Těšínský Václav, pekař, Žďár, 223, 224, 256
Thoma, Žďár, 124
Thomel, Žďár, 124
Tiraquel Edmund, cisterciácký prokurátor, 233, 234
Tišnov — Předklášteří, klášter cisterciáček, 33, 46, 47, 48, 53—57, 58, 61
Tkadlec Štefan, purkmistr, 316
Toman z Pořežína, hamerník, 138
Toman z Fiklova, hamerník, 136
Toman, hamerník, bratr Mikuláše srpaře, 140
Tomáš, opat Skotů, Vídeň, 104
Tomáš, opat, Žďár klášter, 184, 214, 215, 216, 244, 328
Tomáš Frenclovský, 133
z Totic Václav, 167
Trávníček František Dr, 118
Trčka Jan z Lipé, držitel Polné, 141, 163, 185, hamry, 163
Trčka Burian z Lipé, držitel Polné, 141
z Trnavy Vikart, 293
Trocheus Jan, převor, Žďár klášter, 223, 225
z Trocnova Jan Žižka, 154
trstenická stezka, 16
Třebíč, benediktinský klášter, 15, 53, 55, 57, 166, 291
z Třebomyslic Vilém Dubský, držitel Nového Města na Moravě, 221, 224, 225, 255, 330
Třeboň, augustiniánský klášter, 79, 310, státní archiv, 322
na Třebové Ladislav z Boskovic, 158, 167, 318, 319
Tuchov, o. Čáslav, 23
Tupadly, o. Čáslav, 23, 25
Twerdche, jeho bratři Parduš a Sudomír, 29, 264, 265

U

Uherský Brod, 174, 321
 Uherské Hradiště, 308, státní archiv, 10, 328
 Urban, VI., papež, 114
 Urban VIII., papež, 22
 urbáře, 125, 126, žďárské, 10, 321
 Ursolíní Fabio, agent kardinála Dietrichštejna, 221, 223

V

Vacek, Fr., 312, 318
 Václav I., král český, 26, 30, 31, 34, 35, 105
 Václav II., král český, 23, 24, 108, 127, 130, 293, 295, 297, 298
 Václav IV., král český, 112, 152
 Václav Boženka z Totic, 167
 Václav Claveides, farář Žďár, 328, 333
 Václav Vacula z Ekartovic, úředník žďárského kláštera, dříve správce v Polešovicích, 218, 224, 225, 248
 Václav Fiklovský, syn Řehořův, hamerník 135, 141, 142
 Václav Hadburk ze Sobušic, dvůr, Zvole, 165, 169
 Václav Hájek, rychtář, Žďár, 255
 Václav hamerník, hamr Přerostlý, 140
 Václav, hamerník, Najdek, jeho bratr Hanušek, syn mistra Řehořka, 137, 138, 139, 184, 185
 Václavův hamr, 130
 Václav Hrubický z Čechtína, 218
 Václav Jamský, rychtář, Jámy, 165, hamerník, jeho syn Mikuláš, 134, 135
 Václav z Jemničky, jeho bratr Burian, 184
 Václav z Kravař a Meziříčí, jeho bratr Jiřík, 160
 Václav z Manova, panoš, 135
 Václav, probošt kapituly, Olomouc, 308
 Václav z Řičan, 159
 Václav Sázavský, hamerník, 135
 Václav a Barbora, rychta, Sklené, 68
 Václav Tešínský, pekař, Žďár, 223, 224, 256
 Václav Vejmluva, opat, Žďár, 133, 200, 256
 Václav, rychtář, Vysoké, 162
 Václav Zetík, dvůr, Mirošov, 91, 161, 319

Václav I., opat, Žďár klášter, 105, 106, 110
 Václav II., opat, Žďár klášter, 335
 Václav III., opat, Žďár klášter, světící biskup olomoucký, 183, 185, 186, 207, 209, 324, 335
 Václav, Žďár, 123
 Vacula, Václav z Ekartovic, viz Václav Vacula
 Vadián, opat, Žďár klášter, viz Wadinger Antonín
 valdenští, 329
 Valdsasy, cisterciácký klášter, Německo, 24, 33, 294, 296, 312, řeholníci Eliáš, Žďár klášter, 28, 105, 106, Winrich, opat, Žďár klášter, 37, 39, 42, 54, 59, 107, 226
 z Valdštejna Kateřina a na Telči, 136, 140, 154
 Vala, syn hamerníka Vaňka z Horek, 134
 Valentin Lauben, biskupský oficiál a vicekancléř, Olomouc, 217, 218, 276
 Valentin, strýc rychtáře Mikuláše, Stržanov, 164
 Válka Josef Dr, 318, 321
 Valusissant, cisterciácký klášter, Francie, 57
 Vaňka, hamerník, 140
 Vaněček Václav Dr, 312
 Vaněk z Horek, hamerník, 134
 Vaněk, Křižanov, 93
 Vatín, o. Žďár, 160, 166, 168, 175, 177, 241, 273, 280—288, 311, 319
 Vaux-de-Cernay, cisterciácký klášter, Francie, 57
 Vávra, syn Jana Martinovia, rychtář, Hlinné, 170
 Vavřinec Zwetler, biskupský sekretář, kanovník, Olomouc, 236
 Vavřinec Eder ze Štvanice a na Tavíkovcích, 214
 Vavřinec, rychtář, Hodiškov, 164
 Vegpank, Hejnlín, měšťan, Jihlava, 130, 121
 Veith, horní písař, Přibyslav, 316
 Vejmluva Václav, opat — viz Václav Vejmluva
 Velká Bíteš, 195, 199, kostelní podací, 263, 264, 297
 Velká Losenice, o. Žďár, Grozl, kosař, 139, hamr, 139, 140, hamerníci Ambrož, 140, Feith, 140, Grozl, Petr, 140, Havel

mlynář, 140, Jan Kramář, 139, Mikuláš z Přibyslavě, 140, Miertl, 140, Nikl chromý, 140, Rehoř, 140, Toman, 140, rychtář Mikuláš, syn Jaklinův, 315
 Velké Meziříčí, 37, 121, 199, 319, držitel panství Ladislav Berka z Dubé a Lipé, 220, 221, Petr Šersa, zedník, 228
 Velké Pavlovice — viz Pavlovice
 Velký Újezd, farář Lukáš Laetus, 329
 Velehrad, cisterciácký klášter, 26—28, 45, 48, 53, 55, 57, 61, 236, 296, 309, 312, opati Cuculus Michal, opat, Sedlec, 332, Hortensius Ondřej, 332, Ekhart Schwoben, 217, 218, 248, 336, řeholníci Jan II. Kaifáš, opat, Žďár klášter, 42, 105, 106, 108, Jindřich, Žďár klášter, 28, 105, 106, Kunrát, Žďár klášter, 28, 105, 106
 Venc Kredle, konšel, Jihlava, 137
 Venc z Polničky, manželka Dorota, 137
 Venc z Najdeku, hamerník, 138, 140
 Venc Fenc, Žďár, 124
 Veneda z Venedic, 153
 Vencslav, hamerník, Polnička, 132
 na Veselí a z Bohuňovic Jakub starší, prokurátor markrabství moravského, 214
 Veitla, pustá ves u Žďaru, 160, 162, 168, 169, 175, 241, 258, 319, 324
 Veveří, hrad u Brna, purkrabí Přibyslav z Křižanova, 26, 263, 264
 z Vícemilic Jan Hvězda, rádce Žižkův, 254
 Videň, 236, 291, 293, 301, 303, klášter u Skotů, opat Tomáš, 104
 Videňský Jiřík z Českého ostrova, 228
 Vikart, vnuk Jana z Polné, 23
 Vikart z Trnavy, 293
 Viktorin z Poděbrad, otec Jiřího z Poděbrad, 153, 154, 175
 Viktorin, kníže münsterberský, syn Jiřího z Poděbrad, 129, 143, 144, 145, 163, 164, 177, 179, 254, 316, 320
 Viktorin ze Šlakhamru, bratr Zikmunda, 135
 Vilém Dubský z Třebomyšlic, držitel Nového Města, 220, 221, 224, 225, 255
 Vilém z Kunštátu a na Hrádku, 170
 Vilém z Pernštejna, nejvyšší mářšálek království českého, 160, 165, 166
 Vilém z Roupova, 333
 Vilém ze Sázavy, hamerník, 136
 Vilémov, benediktinský klášter, o. Chotěboř, 15, 23
 Vinaře, o. Čáslav, 23, 25
 Vincenc, hamerník, 136
 Vincenc Longus, řádový správce, 220
 Vít, opat Žďár klášter, autor třetího urbáře, generální komisař řádové provincie, 9, 71, 72, 87, 93, 158, 159, 161, 166, 167, 168, 170, 171, 177, 180, 181, 184, 185, 291, 309, 318, 319, 323, 335
 Vladislav II., kníže, 16
 Viscovinus Jan, kanovník, Olomouc, 528
 Vodička Mikuláš, úředník, Žďár klášter, 221, 224, 227, 240, 256, 331
 Vojnův Městec, o. Chotěboř, 16, 30, 66, 108, 112, 120, 167, 176, 180, 211, 228, 240, 242, 320, rychtář, 162, 167, 168, pivovar, 320, mlýn, 167, 168, 320, cechy, 320, Mikuláš, rytíř z Buchova, 162
 Vojtěch Slavnikovec, druhý biskup pražský, 39, 118, 120, 300, 314
 Volešín u Obyčtova, pustá ves, 165, 175
 Volkmar kantor, řeholník, Žďár klášter, 109
 Voršila, manželka Matěje z Ronova, 137, 139
 Vrat Jiří, opat Zbraslav, generální visitátor řádu, 236
 Vratislav, kanovník Jiří Meleczy, opat, Žďár klášter, 185
 z Vratislavi Martin, tesařský mistr, 199
 Vratislav z Pernštejna, kancléř království českého, 165, 167, 329
 Vrchlabí, 145
 Vříšř, o. Žďár, 104, 311
 Vysoké, o. Žďár, 67, 71—73, 75, 79, 83—85, 87, 171, 177, 241, 258, 278—288, 309, rychtář, 67, 87, Václav, Anna, Mikuláš, Jan, Zikmund, 162, rychtářův syn, 88, sedláci Šimek, 88, Šlepskorb, 88, les zv. Hadůvky, 88
 z Vyskova Jan, jeho bratr Matouš, 29, 264, 265
 Vyšší Brod, cisterciácký klášter, 24, 55

W

Wacker z Wackenfeldu Jan Jakub, scholastik, kancléř kardinála Dietrichštejna, 224, 225, 254, 276, 334
 Wachsmann, komandér špitálu johanitů, Brno, 68

- Wadinger Antonín zv. Vadianus, zpo-
vědník cisterciáček, Klášter Králové,
Brno, opat, Žďár klášter, 218, 219,
222—224, 226, 231, 249, 252, 256,
329
- Walthelm ze Sedlece, opat, Žďár klášter,
37, 39, 59, 299, 312
- Waltenberger Benedikt, opat, Zábřdovice,
240
- Wigand, řeholník, Žďár klášter, 28, 105,
106, 109
- Wilhering, cisterciácký klášter, Rakousko,
45, 47
- Winrich z Valdsas, opat, Žďár klášter,
opat Ebrach, 37, 39, 42, 54, 59, 105,
106, 107, 108, 118, 119, 121, 299,
312, 314
- Winter Zikmund, 293, 309, 310, 313,
316
- Wirik, řeholník, Žďár klášter, 28, 105,
106
- Wolny Gregor, historiograf moravský, 300,
315, 322, 323, 326, 328, 332, 333
- Z
- Záborná, o. Havlíkův Brod, 24
- Zábřdovice - Brno, klášter, opat Benedikt
Waltenberger, 240
- ze Záhane Jan, 180
- Zachariáš z Hradce, 140
- Zaječí, o. Břeclav, 29, 113, 173, desátky,
159, 166, 263, 264, 297, 319, kostelní
podací, 99, 241, 315, kostel sv. Jana
Křtitele, farář Ondřej, 229, Petr Dysdl
z Asparu, 229
- Zaperel ze Žďáru, hamerník, 135
- Záviše, vnuk Jana z Polné, 24
- Zbraslav, cisterciácký klášter, 61, 308,
opat, visitátor řádu, 216, 217, 222,
232, 245, 248, opat Antonín Fleming,
218, 223, 236
- Zbyněk Berka z Dubé a Lipé, arcibiskup,
Praha, 246
- Zbyněk z Buchova, rytíř, syn Mikulášův,
168, 180
- Zbyněk z Dúbravice, 161
- Zbyslav z Bratčic, 23
- Zdeněk ze Šternberka, nejvyšší purkrabí,
178
- Zdeněk z Ronova, 103, 130
- Zdeněk Lev z Rožmitálu, 163
- Zdeněk, konvrš, Žďár klášter, 105
- Zdislava, manželka Havla z Lemberka,
293, 295, 297, 299
- Zdik Jindřich, biskup olomoucký, 16, 312
- Zeman Karel, řeholník, Žďár klášter, 56,
61, 336
- Zemek Metoděj Dr, 11, 12, 315, 321
- Zemiller Zachariáš, biskupský kaplan,
218
- zemská berně, 126, 313
- zemské desky, 170, 214, 215, 241, 242,
254
- Zetik Václav, dvůr, Mirošov, 91, 16
- Zikl ze Šlakhamru, hamerník 136
- Zikmund Frendl, hamerník, 133
- Zikmund Lucemburský, císař, 113, 122,
130, 153, 154
- Zikmund Pavlovský, hamerník, 134, 135
- Zikmund, rychtář, Vysoké, 162
- Zikmund Šmidl Heniger z Eberka, úřed-
ník, Polná, 228
- Zlatá Koruna, cisterciácký klášter, 24, 33,
55, 57, 63, 294, 309, 310, 318, opat
Linhart z Hodonic, 178, 179, Gerard,
177, převor Linhart z Hodonic, 177,
Jan, 178, mnich Seifrid, 178
- Znojmo, purkrabí Boček z Obřan, 27, 29,
30, 263—265, 296, 297, město, 30, 35,
113, 119, 123, 195
- Zvole, 72, 75, 82, 84, 88, 222, 245, 280
—288, rychtář, 98, dvůr, Jan Pohanka,
a Dorota, 170, Jan Peška, 169, kostelní
podací, 168, 229, 241
- ze Zvole Jan, 163, 164
- ze Zvole Čeněk, 169
- ze Zvole Oldřich, 184
- ze Zvole Petr, farář Letovice, 168, 229
- Zwetl, cisterciácký klášter, Rakousy, 46
- Zwetler Vavřinec, sekretář kardinála Diet-
richštejna, kanovník, Olomouc, 236
- Zygl, hamerník, Šlakhamr, 149

Ž

- Žďár klášter, založení a počátky, 28, 70,
263—265, 292—300, klášter, 17, 18,
33, 35—37, 53—55, 63, 99, 110, 120,
127, 128, 130, 138, 141, 149, 150,
153—155, 158—161, 163, 174, 177,
179, 218, 225, 226, 228—230, 242,
247, 256, 268, 291, 295, 296, 297, 300,
301, 303, 313, 322, 323, 332—334,

- 335, kostel konventní, 25, 33, 37, 41
—58, 132, 154, 175, 176, 179, 186,
238, 305, 306, 307, kaple P. Marie,
33, 34, 42, 107, 125, 102, kaple 11.000
panen, 43, oltáře, Cyrila a Metoděje,
179, Jana Křtitele, 42, 107, Jakuba,
42, 107, Kříže, 179, Michala, 179, 186,
Navštívení Panny Marie, 50, Petra, 42,
107, Václava, 179, Všech svatých 186,
kostel sv. Markéty, 37, 99, opat, 135,
168, 182, 183, 221, 222, 247, 251,
253, 313, 315, 320, 325, 334, opati,
Adam I., 108, Adam II., 122, Ambrož,
138, 141, 185, 312, 323, Arnold ze
Žďáru, 43, 56, 109, 196, 293, 314, 322,
Beneš I., hospodář, 176, převor, 176,
opat, 135, 161, 176, 319, 337, Fridrich
z Nepomuku, 39, 41, 58, 105, 106, 116,
300, Havel zv. Kabelka, 132, 171, 173,
186, 187, 245, 258, 324, Jan I. z Ne-
pomuku, převor, 28, 105, 106, opat,
108, Jan II. Kaifáš z Velehradu, 42,
105, 106, 108, 312, Jan III. z Ne-
pomuku, 105, 106, 108, Jan IV. zv.
Sasík z Nepomuku, 109, Jan V., 112,
Jan VI., 112, Jan VII. Dětrich, 112,
126, Jan VIII., 175, Jan IX., 171, 177,
Jan X. zv. Mecenáš, 186, Jindřich z
Nepomuku, 42, 107, Jiří Meleczy, 185,
323, Konrád II., 110, Linhart Štávka
z Hodonic, 67, 134 158, 159, 160, 163,
167, 171, 177—180, 266, 267, 303,
318, 319, 322, Mikuláš II., 110, Mi-
kuláš III., 110, Mikuláš V., 176,
Schwoben Ekhard, 217, 218, 221, 231,
248, 239, 330, Steinbach Otto z Kra-
nichštejna, 10, 179, 297, 301, 302, 303,
307, 313, 316, 322, 323, 328, 330—
336, Šimon, 184, 186, 324, Štěpán,
136, 186, 324, Tomáš, 184, 214, 215,
216, 228, 244, Václav I., 110, Václav
III. světicí biskup olomoucký, 183, 185,
186, 198, 323, 324, 331, 335, Wadinger
Antonín zv. Vadianus, 222—224, 226,
231, 249, 252, 329, Walthelm ze Sed-
lece, 37, 39, 59, 299, Václav Vejmluva,
133, 135, 200, Winrich z Valdsas, 54,
105, 106, 107, 108, 118, 119, 121, 298,
299, 312, 314, Vít, autor třetího ur-
báře, generální komisař řádu, 87, 93,
158, 159, 161, 166, 167, 168, 170, 171,
180, 184, 185, 291, 318, 323, 335,
- správcové Jan Jerger, scholastik, 245,
248, Lukáš Laetus, kanovník, 244, 248,
329, převorové: Adam, 218, 224, sklepník,
225, Bartoloměj, 109, 186, Jan, 28, 319,
Jan Trocheus, 223, 224, 225, Jindřich,
167, Konrád, 109, Jiří, 214, 215, 328,
členové: Albert, 28, 105, 106, Allek,
28, 105, 106, Alodistori Melichar, 237,
Baltazar, 237, Eliáš z Valdsas, 28, 105,
106, Gerhard, 107, Gotfried, 109, Heim-
burský Jindřich - viz Heimburský; Hen-
celin, 109, Herbert, 109, Heřman, 105,
106, Jan, 105, 106, 109, Jan z Augus-
purku, 43, Jan z Brabantu, 28, 105,
Jan novic, 105, 106, 109, Jan Perch-
told, 109, Jindřich, 109, Jindřich Fran-
couz, 28, 105, Jindřich z Hradiště, 109,
Jindřich Konrád, 109, Jindřich z Luban,
podsklepní, 109, Kašpar, 237, Konrád
švábský, 107, 109, Kryštof, 218, 248,
Kunrát z Velehradu, 28, 105, 106, Leo-
pold, 109, Lukáš 214, 215, 328, Mi-
kuláš, autor prvního urbáře, 71, 72, 122,
309, Mikuláš, 28, 105, 106, 109, Ondřej,
28, 105, 106, 109, Petr, 109, Petr, 109,
Rudolf, 28, 105, 106, Rupert, 28, 105,
106, Šalamoun ze Sv. Kříže, 28, 105,
Šidlo, 109, Šimon, 28, 105, 106, Těr-
bušič Michal, 237, Wigand, 28, 105,
106, 109, Wirik, 28, 105, 106, Zdislav
konvrš, 28, 105, 106, Zeman Karel, 56,
61, 316
- Žďár nad Sázavou, ves, 30, 263, 264,
městečko, 38—40, 70, 71, 73, 76, 82,
87, 113, 118—120, 121—126, 132, 146,
154, 162, 176, 180, 195, 200, 216—218,
228, 243—260, 278—288, 333—335,
město, 174, 196, 227, 228, 241, 257,
259, 260, 262, 268—276, 333, radnice,
196, 259, 325, rynek, 171, 259, 325,
Dolní ulice, 17, 195, 259, 273, Horní
ulice, 171, 196, 259, 273, Veselská
ulice, 171, 196, 259, 273, špitál, 196,
tvrz, 196, 336, rychtář, 197, 226, 246,
255, 333, Ditvin, lokátor a první rych-
tář, 39, 118, 300, Hájek Václav, 255,
Hanuš, 85, 122, 124, 169, 324, 326,
Hanušek, 132, Jeroným hamerník, 133,
134, Kalina Petr, 250, Nimrichter Lo-
renc, 224, 256, předseda MNV Kalas
Vladimír, 7, 8, 9, 11, městský znak,
31, 34, 182, 157, 158, 169, mlýny, 74,

- 76, 86, 205, 327, cechy, 201—213, městský pivovar, 174, 186, 216, 244—246, 251, 258, 259, 325, farní kostel sv. Prokopa, 39, 40, 113, 118, 120, 186, 197, 237, 300, 314, 336, faráři: Jan Clavides, 231, 333, Jan Hurta, 215, 230, 333, Michal, 331, Svatušek, 314, kostel sv. Trojice, 246
 Žďárské urbáře, 77, 70—78, 122, 151, 159, 171, 184, 204—206, 245, 308—310, 329, 321, 327
 Žejdlíc Jan ze Šenfeldu na Polné, 228
 Želetice, fara, 332
- Železné Horky, hamr, 140, hamerníci Hanušek, 140, Henzl, 140, Jan, 140, Jiřík, 140, Příbík, 140, Váňa, 140
 Želiv, premonstrátský klášter, 23
 ze Žerotína Jan Bedřich mladší a na Strážnici, 214, 248
 ze Žerotína Jan Diviš, 239
 ze Židlochovic Pavel, 29, 264, 265
 Žitavský Jindřich, jeho syn Smil z Lichtenburka, 30, 297, 298
 Žitenice 23, Michal Koudela, rádce Žižkův, 154
 Žofie Ptáčková z Pirkštejna, manželka Viktorina Münsterberského, 318

SEZNAM FOTOGRAFIÍ OBRAZOVÉ ČÁSTI

(za str. 336)

1. Zakládací listina žďárského kláštera, potvrzená roku 1256 králem Přemyslem Otakarem II.
2. Nejstarší žďárský urbář z roku 1407 (první strana).
3. Listina městečka Žďáru z roku 1450 o odkoupení území pusté vsi Vetly od kláštera žďárského.
4. Listina kardinála Dietrichštejna z roku 1607, kterou se potvrzují a rozšiřují výsady Žďáru a zároveň se dosavadní městečko povyšuje na město.
5. Pečeti opatů: a) Beneše, b) Jana IV., zv. Sasíka z Nepomuku, c) Jana VI., d) Jana VIII., e) Ambrože.
6. Pečeti opatů: a—b) Václava II. a konventu, (opatská pečeť oválná se stojící postavou, konventní kruhová, uprostřed zobrazení studniční P. Marie), c) Víta, (poškozená; uprostřed stojící postava s infulí), d) Havla, (uprostřed stojící postava).
7. Nejstarší pečeť městečka Žďáru v době předhusitské s lichtenburským znakem.
8. Východní část bývalé opatské budovy někdejšího cisterciáckého kláštera.
9. Západní průčelí bývalé opatské budovy.
10. Vnitřek bývalé opatské budovy s gotickým portálem.
11. Průčelí bývalého konventního, dnes farního kostela.
12. Severní část příčné lodi konventního kostela.
13. Kněžiště konventního kostela s úpravou z 19. století.
14. Severní závěrová kaple konventního kostela zvenčí.
15. Západní portál konventního kostela.
16. Jižní portál konventního kostela se zazděným vstupem z odstraněného ambitu.
17. Raně gotické okno na jižní straně příčné lodi konventního kostela, zazděné asi v 18. století.
18. Konventní kostel, střední loď, pohled k západu.
19. Konventní kostel, střední loď, pohled k východu.
20. Severní boční loď konventního kostela od západu.
21. Severní boční loď konventního kostela od východu.
22. Jižní boční loď konventního kostela od západu.
23. Pohled z jižní boční lodi do jižní závěrové kaple konventního kostela.
24. Klenba jižní kaple s pozdně gotickými nástěnnými malbami.
25. Pozdně gotické malby v jižní závěrové kapli konventního kostela.
26. Pohled ze severní boční lodi do severní závěrové kaple konventního kostela.
27. Pozdně gotické nástěnné malby v severní závěrové kapli konventního kostela.
28. Pozdně gotické malby v severní závěrové kapli konventního kostela.
29. Část pozdně gotické malířské výzdoby severní závěrové kaple.
30. Gotická dřevorezba Madony z počátku 15. století v konventním kostele.
31. Náhrobek opata Václava III. (1541—1561) v konventním kostele.
32. Střed svorníku gotické klenby s lichtenburským znakem; dnes ve sbírkách Státního zámku ve Žďáře nad Sázavou.

33. Studniční kaple od severovýchodu.
34. Západní část kvadratury kláštera od jihu (dnešní konvent).
35. Část západního traktu klášterní kvadratury, t. zv. konvent od západu.
36. Reprodukce rytiny, představující obnovitele kláštera žďárského krále Jiřího z Poděbrad z knihy O. Steinbacha o dějinách žďárských z roku 1783.
37. Pohled na budovy kláštera roku 1678, kresba P. Karla Zemana, uveřejněná v knize O. Steinbacha roku 1783.
38. Celkový pohled na klášter od východu s břehu t. zv. Konventního rybníka.
39. Z nálezů v tumbě v jižní kapli konventního kostela: hliněná středověká nádobka.
40. Z nálezů v tumbě v jižní kapli konventního kostela (z pohřebiště pánů z Kunštátu): lebka dospělého muže.
41. Z nálezů v tumbě v jižní kapli konventního kostela: pravý femur 47,7 cm dlouhý s exostosou na vnitřní straně.
42. Celkový pohled na historické jádro města Žďáru nad Sázavou.
43. Pohled na farní kostel sv. Prokopa a tvrz s mostu přes řeku Sázavu.
44. Západní průčelí farního kostela ve Žďáře nad Sázavou.
45. Gotický portál farního kostela sv. Prokopa ve Žďáře nad Sázavou.
46. Severní průčelí farního kostela sv. Prokopa ve Žďáře nad Sázavou.
47. Pozdně gotický portál v předsíni na jižní straně farního kostela sv. Prokopa ve Žďáře nad Sázavou.
48. Pohled do kněžiště farního kostela sv. Prokopa ve Žďáře nad Sázavou.
49. Pohled do dvoulodí farního kostela sv. Prokopa ve Žďáře nad Sázavou.
50. Gotická dřevorezba Madony z 2. poloviny 15. století ve farním kostele sv. Prokopa ve Žďáře nad Sázavou.
51. Pohled na farní kostel sv. Prokopa a tvrz od severozápadu.
52. Pohled na tvrz ve Žďáře nad Sázavou od západu (před opravou).

SEZNAM PŘÍLOH

1. Přehled nejstaršího osídlení
(za str. 16)
2. Klášterní velkostatek v době předhusitské
(za str. 32)
3. Půdorys cisterciáckého kláštera a kostela ve Žďáře nad Sázavou
(za str. 48)
4. Klášterní velkostatek podle nejstarších urbářů
(za str. 64)
5. Půdorys farního kostela sv. Prokopa
(za str. 192)

OBSAH

<i>K vydání nových dějin města Žďáru nad Sázavou</i>	— —	7
<i>Čtoucím pozdrav</i>	— — — — —	9
I. * ŽĎÁRSKO NA ÚSVITĚ DĚJIN	— — — — —	15
II. * ZALOŽENÍ A POČÁTKY KLÁŠTERA		
A SÍDLIŠTĚ ŽĎÁRU	— — — — —	18
1 - Jan z Polné	— — — — —	18
2 - Přibyslav z Křižanova a Boček z Obřan	— — — — —	26
3 - Smil z Lichtenburka	— — — — —	30
4 - Sibylla z Křižanova a její dcera Eufemie	— — — — —	34
5 - Stavební počátky kláštera	— — — — —	36
6 - Vznik a poloha sídliště Žďáru	— — — — —	38
III. * VZNIK A VÝVOJ KAMENNÝCH KLÁŠTERNÍCH STAVEB A JEJICH VÝZNAM PRO STŘEDOVĚKOU ARCHITEKTURU	— — — — —	41
1 - Konventní kostel	— — — — —	41
2 - Budovy kláštera	— — — — —	58
3 - Studniční kaple	— — — — —	62
IV. * KLÁŠTERNÍ KOLONISACE A STAV KLÁŠTERNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ PODLE NEJSTARŠÍCH URBĚŘŮ	— —	64
V. * HOSPODÁŘSKÝ RŮST KLÁŠTERA DO VÁLEK HUSITSKÝCH	— — — — —	99
VI. * VNITŘNÍ ŽIVOT KLÁŠTERNÍHO KONVENTU A POSLOUPNOST ŽĎÁRSKÝCH OPATŮ DO DOBY HUSITSKÉ	— — — — —	105
VII. * MĚSTEČKO ŽĎÁR A JEHO OSUDY DO VÁLEK HUSITSKÝCH	— — — — —	116
VIII. * SLÁVA A PROSLŮLOST ŽĎÁRSKÉHO ŽELEZA A ŽĎÁRSKÝCH HAMRŮ	— — — — —	127
1 - Od stříbrných dolů k vzniku hamrů	— — — — —	127
2 - Od rozkvětu hamrů po husitských válkách k jejich úpadku v druhé polovici 16. století	— — — — —	131

3 - Společenské postavení majitelů a zaměstnanců hamrů	142
4 - Sobinovské účty a stav hamrů koncem 16. a počátkem 17. století	145
IX. * HUSITSKÁ REVOLUCE	150
X. * VÝVOJ ŽDÁRSKÉHO KLÁŠTERNÍHO STATKU PO VÁLKÁCH HUSITSKÝCH	155
XI. * VNITŘNÍ POMĚRY KLÁŠTERA A POSLOUPNOST ŽDÁRSKÝCH OPATŮ PO VÁLKÁCH HUSITSKÝCH	175
XII. * ROZVOJ MĚSTEČKA PO VÁLKÁCH HUSITSKÝCH	188
XIII. * STŘEDOVĚKÝ STAVEBNÍ A UMĚLECKÝ VÝVOJ MĚSTA	195
XIV. * ROZKVĚT CECHŮ V MĚSTEČKU PO HUSITSKÝCH VÁLKÁCH	201
XV. * ŽDÁRSKÝ KLÁŠTER MANSKÝM STATKEM	214
XVI. * NÁBOŽENSKÉ POMĚRY V MĚSTEČKU V DOBĚ POHUSITSKÉ	229
XVII. * PRVNÍ ZRUŠENÍ KLÁŠTERA	232
XVIII. * ŽDĀR MĚSTEM	243
PŘÍLOHY	261
1 - Stvrzení nadace Bočka z Obřan	263
2 - Resignace opata Linharta na ždárské opatství 23. června 1490	266
3 - Listina kardinála Dietrichštejna, povyšující Ždár na město	268
4 - Posloupnost ždárských opatů a správců	277
5 - Přehled stavu lánů, dávek a výnosů podle urbářů	278
Poznámky	269
RESUMĚ	337
1 - Ruské	339
2 - Francouzské	346
3 - Německé	354
Rejstřík jmenný a věcný	363
Seznam fotografií obrazové části	391

Dr METODĚJ ZEMEK

Dr ANTONÍN BARTUŠEK

DĚJINY
ŽĎÁRU
NAD
SÁZAVOU
I
1252-1617

Typograficky upravil Antonín Dvořák

Vydalo Krajské nakladatelství

v Havlíčkově Brodě v roce 1956

jako svou 49. publikaci

Odpovědný redaktor František Franc

Vytiskly Jihlavské tiskárny, n. p.,

provozovna 02 v Havlíčkově Brodě

AA 28,68 text, 2,77 ilustrace - VA 35,25

67.996/55/SV1 P 001005-6

Náklad 2.200 výtisků - 02

Vydání první

Brož. 35,25 Kčs, váz. 41,25 Kčs